İlber Oytaylı - Gelenekten Geleceğe

Kitaplar, uygarlığa yol gösteren ışıklardır.

Ben de bir görme engelli olarak kitap okumayı seviyorum. Sevginin olduğu gibi, bilginin de paylaşıldıkça

pekişeceğine inanıyorum.Tüm kitap dostlarına, görme engellilerin kitap okuyabilmeleri için gösterdikleri çabalardan ve yaptıkları katkılardan ötürü teşekkür ediyorum.

Bilgi paylaşmakla çoğalır.

Yaşar MUTLU

İLGİLİ KANUN:

5846 Sayılı Kanun'un "altıncı Bölüm-Çeşitli Hükümler" bölümünde yeralan "EK MADDE 11" : "ders

kitapları dahil, alenileşmiş veya yayımlanmış yazılı ilim ve edebiyat eserlerinin engelliler için üretilmiş bir nüshası yoksa hiçbir ticarî amaçgüdülmeksizin bir engellinin kullanımı için kendisi veya üçüncü bir kişi tek nüsha olarak

ya da engellilere yönelik hizmet veren eğitim kurumu, vakıf veya dernek gibi

kuruluşlar tarafından ihtiyaç kadar kaset, CD, braill alfabesi ve benzeri formatlarda çoğaltılması veya ödünç verilmesi

bu Kanunda öngörülen izinler alınmadan gerçekleştirilebilir."Bu nüshalar hiçbir

şekilde satılamaz, ticarete konu edilemez ve amacı dışında kullanılamaz ve kullandırılamaz.

Ayrıca bu nüshalar üzerinde hak sahipleri ile ilgili bilgilerin

bulundurulması ve çoğaltım amacının belirtilmesi zorunludur."

bu e-kitap Görme engelliler için düzenlenmiştir. Kitabı Tarayan ve Düzenleyen Arkadaşa

çok çok teşekkür ederiz. Kitap taramak gerçekten incelik ve beceri isteyen, zahmet verici bir iştir. Ne mutlu ki, bir görme engellinin, düzgün taranmış ve hazırlanmış bir e-kitabı okuyabilmesinden duyduğu sevinci paylaşabilmek

tüm zahmete değer. Sizler de bu mutluluğu paylaşabilmek için bir kitabınızı tarayıp,

kitapsevenler@gmail.com

Adresine göndermeyi ve bu isimsiz kahramanlara katılmayı düşünebilirsiniz.

Bu Kitaplar size gelene kadar verilen emeğe ve kanunlara saygı göstererek lütfen bu açıklamaları silmeyiniz.

Siz de bir görme engelliye, okuyabileceği formatlarda, bir kitap armağan ediniz...

Teşekkürler.

Ne Mutlu Bilgi için, Bilgece yaşayanlara.

Not sitemizin birde haber gurubu vardır.

Bu Bir mail Haber Gurubudur. Grupta veya Web sitemizde yayınlanmasını istediğiniz yazılarınızı ve e-kitapları

kitapsevenler@gmail.com

Adresine göndermeniz gerekmektedir.

Grubumuza üye olmak için

kitapsevenler-subscribe@googlegroups.com

adresine boş bir mail atın size geri gelen maili aynen yanıtlamanız yeterli olacaktır.

İlber Oytaylı - Gelenekten Geleceğe

G

PROF. DR. ILBER ORTAYU

elmekten Geleceğe, 18 yıl önce makale ve konferanslanmı

derlediğim bir kitapçıktı. Çoğunlukla 1980'den önceki döneme ait makalelerdi. En eskisi 1965 yılı sonunda kaleme aldığım A. Çehov'un "Vanya Dayı"sı üzerine bir eleştiriydi. Dostum Mustafa Armağan elinizdeki ikinci baskıya birkaç yazımı daha ilave etti; Gorki, Ibsen ve demokrasi üzerine kaleme alınan bir kaç yazı. Itiraf etmeliyim ki, tarih yazıcılığımız üreririe o zaman kaleme almış olduğum bir yazıdan lüzumsuz gördüğüm bir paragrafı makasladım. 1980'lerin başındaki genç tarihçinin ukala uslübuna, 53 yaşındaki tarihçinin tahammül edemeyişini hoşgörün.

İçindekiler

Kuşkusuz 18 yılın getirdiği değişiklikler var; bu değişiklikler benden çok ülkemizde cereyan etti. Çoğunluğun ileri sürdüğü gibi 18 yılda Türk toplumunda ahlaksızlık arttı, ama galiba irfana ve tefekküre yöneliş de başladı. Yedi iklim dört bucaktan, kırsal alanlardan gelen gençler öğrenmeye, okumaya ve yazmaya başladılar. Türkiye hareketlenen bir toplum oluyor. Böyle bir ortamda bu tip risaleler bir sohbet işlevi görüyor. Sayın Mustafa Armağan'a bu yayındaki katkılan için teşekkür ediyor ve sohbetlerin devamını diliyorum.

llber Ortaylı 7

ikinci Baskıya Önsöz

Önsöz

il Yayınevi benden kültür ve edebiyat konularındaki yazı-

larımı derleyip kendilerine vermemi isteyince biraz düşündüm. Bir kere kendi dalımın ayrıntılarıyla ilgili makalelerim vardı ama, kültür ve sanat konularında yazıp konuştuklarımın okuyucuyu ne hayrı dokunur ki diye düşündüm. Sonra işe giriştim. Basılan veya bir köşede kalan eski yazılarımı, bazı konferansıarın ve tartışmaların dosyadaki notlarını ele aldım, özellikle tartışma konusu birkaç konferansı bu vesile-i hasene ile kağıda döktüm ve bu derleme ortaya çıktı. Şimdi görüyorum ki bazı konuları tartışmak gereğini duyuyormuşum, bu nedenle birkaç yazıyı da bu derlerneye soktum.

H

Bir yerde toplumumuzda yazan çizen herkesin, bu gibi tartışmalı konular üzerinde ne düşündüğünü yazıp ortaya koyması gerek. Eğer sanatçılarımız hakkındaki değerlendirmelerimizi, kültürel yaşamımızı yorumlayışımızı ve önerilerimizi yazarak, tartışma alışkanlığına erkenden geçse idik, ulusal değerlerimiz hakkında kapalı kapılar ardında karar verilemez, daha geniş gruplara hesap vermek gereğini duyan yöneticiler daha az olumsuz işler yapar ve sorumlu davranmak zorunda kalırlardı. En azından bazı yabancı filmler rahat görülür, bazı kitaplar rahat okunurdu. Batı kültürü rahatça ve gerçek yüzüyle bu ülkeye girdiği gibi, dış ülkelerde tanıtılrnağa çalışılan Türk kültürü de daha çok gerçeği yansıtırdı.

Eski yazılarımda bazı değişiklikler yapmadım değil, ama ilk basılan yazımı (1966 Şubat'ında çıkan bir tiyatro olduğu gibi aldım. 17 yıl öncesine ait bu yazı dışında diğer yazılar hep son bir iki yılda yazıldı. Bu derlemeyi önerdikleri için genç yayıncı arkadaşlarıma ve okunaksız yazımı sabırla daktilo ettiği için Erol Mintaş'a teşekkür borçluyum.

ıOSM ANLı MIRAsı

Derlemedeki yazılar değişik konuları içeriyor, ama hepsinde ortak bir eğilim var: kurumlarımızı ve sorunları ele alırken tarihsel kökenierine eğilrneğe ve tarihsel evrime dikkat etrneğe çalıştım. Bunu tarihçi olduğum için yapmıyorum. Bu konularda düşünürken herkesin aynı düşünce yöntemini uygulaması faydalı olur kanısındayım. İnsanın başlıca özelliği, geçmişini değerlendirerek, geleceğini önceden kestirmeye çalışan bir yaratık olmasıdır.

Türk halkı bugün demokratik ve uygar kurumların ve kuralların egemen olduğu bir toplum olmak istiyor. Bu doğal istek ve hakkı hiç kimse "Türkler olgunlaşmadı" gerekçesiyle küçümseyemez. Bir çoğumuz haklı olarak Türk halkının uzun bir tarihin görkemi, ızdırabı ve mücadelesi içinde olgunlaştığı kanısındayız. 1876'dan beri anayasal düzen içinde yaşıyoruz. 19. yüzyılın yarısından beri dil, edebiyat, siyasal hayat üzerinde tartışıyoruz ve üniversitemizin nasılolması gerektiğini planlıyoruz. yıldır demokrasiye doğru bir değişimin içindeyiz ve uğrunda savaş madığımızı kim söyleyebilir? Geleneğimizi bu yönden incelediğimizde, gelecekte istediğimiz haklar ve özlediğimiz hayat için umutlanmamak elde değil.

Gelenekle geleceği bir arada düşünmek ve tartışmak, aslında bu tartışma farklı açıdan ve farklı yollarla yapılsa da her aydının alışkanlığıdır ve bir yerde görevidir. Geleneği reddetmek kimsenin haddi değil, amma velakin geleneğin ne olduğunu bilmek ve tarifini doğru yapmak şartıyla ... O zaman geleceğin ne olacağını biraz daha iyi biliriz, daha doğrusu kendimiz kuracağımız için biliriz.

Modernleşme ve Doğululuk- Batılılık Çekişmesi

oğu-Batı kültürü kutuplaşması bizim toplumumuzda da

modernleşme ile birlikte başladı. "Bizim toplumumuzda da" diyorum, çünkü Türkiye, modernleşmenin getirdiği bu gibi sorunlarla karşılaşan tek ülke olmadığı gibi, çatışmanın temelinde yatan asıl neden Islamlık-Hıristiyanlık ayrılığı da değildir. Pekala Hıristiyan Rusya'nın ve Budist Asya'nın da aynı şiddetle bu problemi yaşadığını görüyoruz.

D

Modernleşme aslında, gelişmiş toplumun özelliklerinin azge- lişmişler tarafından alınması, diye tarif ediliyor. Bu tarif yeterince açık değil. Modernleşme varolan değişmenin değişmesidir. Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişedururken ani ve hızlı bir değişme dönemine girilmesi sözkonusudur.

19. yüzyılda Osmanlı toplumundaki kurumsal değişmeler, top- lumsal hareketliliklerde niteliksel ve niceliksel bir patlama yaratmıştır. Bu patlamayı halen birçok tarihçinin ve düşünen adamın gerileme, dağılma veya sörnürgeleşme ve kültürel yozlaşma ya da "kötü batılılaşma" diye adlandırdıklannı biliyoruz. Bu gibi kserıofobik (yabancı düşmanı) değerlendirmelere birçok azgelişmiş ülke aydınında rastlanır. 19. yüzyılda ortaya çıkan fikri, daha doğrusu duygusal bir tutumdur. Ama tutarlı deyimler kullanılarak yapılan bir tarif değildir, hele hele doğru bir teşhis hiç değildir.

Modernleşme denen olay bir toplumda sarsıcı etkiler yaratır. O vakte dek yaşayan kültür kalıplarını ve kurumları yıkar. Bu yıkımın çok trajik boyutlara ulaştığı da bilinir. Sözünü ettiğimiz trajik boyutlar bizim modernleşmemizde bir bakıma pek derin olmamıştır, yani Reşat Nuri'nin Yaprak Dökümü'nde serimlediği tipteki olay bizde çok yaygın değildi demek istiyorum.

Osmanlı Imparatorluğu modernleşmeye acaba ne zaman başladı? Nevşehirli Ibrahim Paşa'nın açtığı mühendishaneler ve Baron de Tott'urı Osmanlı topçusunu ıslah etmeğe başlamasıyla mı, yoksa II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmasıyla mı? Modernleşıneyi nasıl anladığırmza bakar bu sorulara verilecek cevap. Bana kalırsa ve ille de bir tarih lazımsa, insanların insana layık güvenceyi elde ettikleri 1839 Gülhane Fermanı'nın okunduğu gün derim. Daha ferman torbaya korıduğu an Islam-Hıristiyan toplumunun adetleri, Doğu-Batı kültürü ve hayat tarzının ne olduğu tartışılmağa başlamıştı. O andan bu ana süregelen tartış- mada Rum Patriği de muhafazakarlar arasında idi.

Gerçekte Osmanlı tarihinde DOğululuk-Batılılık kavgası yapılmadan tedrici bir kültürel değişim ve oluşum başından beri süregelmekteydi. lS. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı imparatorluğu bir Balkan imparatorluğu idi ve egemen kültürü de Balkan kültürüydü. 16. yüzyıldan itibaren bu imparatorluk Ortadoğu kültür bölgesine girmiştir. 18. yüzyılda ise Avrupa kültürü evlere, konaklara kadar girrneğe başlamıştı.

Böyle ikiyüz yılda bir kültürel referans çevresi değişen imparatorlukta, Doğululuk-Batılılık kutuplaşması niçin 19. yüzyılda söz konusu olmaktadır? 19. yüzyılın Osmanlısı Batıya karşı kuşku duysa da artık onu bilinçli olarak izlemek üzerinde düşünrneğe başlamıştı da ondan ... 19. yüzyılOsmanlısına göre Doğuyla Batı artık kıyaslanamayacak iki dünya olmuştu. Açıkça yazmasalar da söylüyorlardı ki Batı Doğuya göre üstün-dü, Doğulular top tüfeğin dışında Batı uygarlığının hukuk ve idare kurumlarını da zorunlu olarak alıyorlardı. Çünkü Doğu-

nun yaşaması için Batı yaşamının temel kurum ve kurallarını da hemen

benimsemesi dönemi gelmişti.

Geç modernleşme geçiren bütün toplumlar gibi Osmanlı modernleşmesi de kültürel bir tepki yarattı. .. Büyük Petro'dan beri geleneksel kurumlarını yıkarak Batıya dönen Rusya'da bile modernleşmeye tepki o tarihlerde 150 yıldır hala sürüyordu. Slavyanofil takımının başı Aksakof bir şiirinde "dönelim" diye tutturmuştu. Büyük Petro öncesi Rusya'nın din ve adetlerine dönüşü savunuyordu. Halkçılar arasında birçokları ıs. yüzyıl öncesi Rusya'nın gerçek demokrasi, eşitlik, refah ve mutluluk ülkesi ol- duğunu, o dönemin canlandırılması gerektiğini öne sürüyorlardı. Bu tepkiyi sadece modernleşmeye karşı açıkça ortaya çıkan gelenekseki muhalefet çevresinde veya muhalif görünen kültürel harekette ve düşüncede aramayalım. Çünkü aslında modernleşmenin muhalifleri de modernleşmeciler kadar olayın içindedir. Kullandıkları tez ve savunma yöntemleriyle reaksiyorıer lerm kendileri de modernleşmişlerdir. Diğer yandan, konulan yeni kurallar, yeni kurumlar ve yaratılmağa çalışılan yeni kültür hareketleri içinde de eskilik çeşitli biçimlerde direnir.

Modernleşmenin içindeki direnen gelenek sağlıklı ve kararlı bir gelişmede itici rol oynar, ama sağlıklı bir gelişme ve değişme yoksa bu direnme daha sağlıksız biçimlerde ortaya çıkar. Osmanlı modernleşmesinin tarihi boyunca radikal girişimler karşılarında, "uaide-ı iedrıc" denen tutuculuk prensibini ve tutucu grubu buldular. Çoğunlukla bu iki grubun uyum sağlaması tutucu gruba ve prensiplere verilen ödünle oldu. Öyleyken tutucu grubun suçlamaları Türk siyasal ve kültürel hayatına "batılılaşma, Avrupa taklitçiliği, şark cemiyeti vs." gibi kavramların gelip yerleşmesine neden olmuştur.

Gerçekte Osmanlı modernleşmesi için "batılılaşan toplum" veya klasik Osmanlı dönemi için "Doğu toplumu" gibi betiınlemeleri kullanmak temelde anlamsızlıktır. Bu anlamsızlık önce imparatorluğun bulunduğu coğrafi çevrenin tarihi-kültürel nite-

açısından, sonra da Osmanlı İmparatorluğunun kendi tarihi evrimi açısından söz konusudur.

Osmanlı imparatorluğu eski Akdeniz dünyasının üçüncü ve sonuncu imparatorluğudur. (tık imparatorluk Roma, ikincisi Bi- zarıs'tı.) Akdeniz, uygarlığın, yani şehirleşmenin ana yurdudur. Coğrafya olarak Osmanlılar belli iklimi, belli konumu olan bu dünyadadırlar. Eski dünya insanları Akdeniz'i uygar dünyanın ortası olarak düşünürdü. Ekseri dillerde bu denizin adı Orta Deniz'dir. Bu bir coğrafi etnosantrizm (içedönüklük) kadar bir kültürel etnosantrizmin de ifadesidir. Ancak bir bakıma gerçekle bağdaşan bir etnosantrizmdir.

Akdeniz uygarlıkları için Doğu ve Batı kavgası anlamsızdır. Eski Yunan, Doğudaki Mısır ve Mezopotamyanın bir sentezidir. Ortaçağıarda İslam dünyası Yunan-Roma mirasını değerlendirdiği ölçüde gelişmiştir ve 12. yüzyıldan itibaren Yahudilerin Arapçadan Latinceye yaptığı çevirilerle ltalya ve Batı Avrupa gene bu mirası alıp, uygarlığın bayrak yarışına devam etmişlerdir.

Herhangi bir Avrupa dilinde sayısız Arapça kelime vardır. En başta aritmetikte dört işlemin yapıldığı rakamlara Arap rakamları denir (her ne kadar Hint'ten geldilerse de) ve cebirin kendisi İslam dünyasından geçmedir. Akdeniz dünyasında dinler birbirinden çıkmıştır. Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık aynı dogmanın (aktde) çeşitlerneleridir. Eski Doğunun Mezopotamya, Mısır mitolojisiyle Yunan mitolojisi birbirinden çıkmıştır. Cehennem tanrısı Hades'in, Demeter'in kızı Persefone'yi yeraltına kaçırdığı ay, Temmuz'dur. Çünkü eski Mezopotamya'da Hades tanrının adı Dammuz'dur. Toprak Ana'nın kızı gelin gittiği yeraltından annesinin yanına yeryüzüne çıkınca ilkbahar başlar. Baharın gelişini Akdeniz dünyasının insanları, ayrı zamanda yaşasalar ve ayrı diller konuşsalar da aynı biçimde açıklamışlardır. Efsanenin benzerliği dünyaya ve tarihe bakışın aynılığından kaynaklanır.

Akdenizliler en büyük sanat dalına Musica veya Musiki derler. Yunanın "Müsa" denen perilerinin sanatıdır bu. Akdeniz dünya-

sının kavimleri bu nedenle bir kültürel eşitlik havası içinde yanyana yaşamıştır. Ne Rönesans'da ltalya'mrı, ne Roma Imparatorluğunda Romalıların, ne Bizans'da Yunanlıların ve ne de Osmanlı'da Türklerin diğerleri karşısında kültürel üstünlük duygusuna kapılmadığı açıktır. Akdeniz dünyasının büyük adamı Büyük Iskender'in diğer Doğu Akdeniz kültürleri karşısındaki saygılı ve hayran tutumu buna örnektir.

Akdeniz'in büyük imparatorluklarında hiçbir zaınan tek resmi dil olmamıştır. Roma'da Yunanca yanında daha nice dil kullanılırdı. Osmanlıların Rumca fermanlar da yazdıklarını herkes bilir. Haydi bu olayın geleneksel devletteki bürokratik-teknik zaruretten ileri geldiğini kabul edelim, ya Romalıların güzelim Latinceyi küçümseyip felsefe ve bilim için Yunancaya ağırlık vermeleri, Yunanca kelimeleri sözde ve yazıda bol bol kullanmaları; buna karşılık Bizansda Latince ve eski Roma'nın göklere çıkarılması, bizzat]ustinianus'un en önemli eseri olan CorpusJuris Civilis'in teorik kısmını Latince yazdırtması (Institutiones) gibi olaylar sadece pratik ihtiyaçlarla açıklanabilir mi?.. Osmanlı'nın da Türkçeden başka her dile ve edebiyata bolca iltifat ettiği malum.

Bu nedenle 19. yüzyılda Fransa'nın Mağrib Araplarına karşı takındığı tavır, Arap dilinin zenginliğini anlamadan Fransızcayı ondan üstün görmesi gibi hödükçe bir tutum, Akdeniz için yabancı ve garip bir olaydı. ltalyanların ise, Ege adalarını işgal ettiklerinde Türkler ve Rurnlara karşı böyle yaban ve garip duygular beslemedikleri ve ters tutum takınmadıkları bilinmektedir.

Akdeniz uluslarında kültürel şovenizm varalmamıştır ve geç dönemlerde bu dünyaya ithal edilen ulusalcılık (milliyetçilik) en zararlı akımdır. Ulusalcılık Akdeniz uygarlığına son darbeyi indirmektedir. Akdeniz kavimlerinin binlerce yıl içiçe yaşayarak kurduğu ortak uygarlık, 19. ve 20. yüzyıllarda Batı Avrupa sanayi toplumu karşısında ezilme sürecine girdi. Özellikle Doğu Akdeniz göreli olarak daha geri ve fakir olduğundan ezilmenin derecesi daha fazla idi.

Bu olay bir Doğu-Batı veya Hıristiyan-İslam kültürü çatışmasına dönüşmüş gibi görünüyor. Oysa gerçek, endüstri uYg,'l.rlığının getirmiş iktisadi-teknik altyapının yarattığı sarsıntıdır. Yoksa Akdeniz dünyasında çağdaş endüstriyel düzenin de kolayca ortadan kaldıramayacağı, binlerce yılın oluşturduğu bir kültürel birlik halen yaşamaktadır.

Osmanlı imparatorluğu, Batı Avrupa karşısındaki geri kalmışlığını 18. yüzyıldan beri askeri-teknik reformlarla kapatmağa çalışmıştır. Ancak modernleşme ile idari, hukuki, mali reformların kaçınılmazhğı da anlaşılmıştır. Bir başka deyişle Osmanlı modernleşmesi, kaçınılmaz olarak Batı dünyasının ideolojik yapısını da almak durumunda kalmış, yani Ortadoğu ülkeleri arasında köklü değişimi yaşamak zorunluluğunu ilk olarak Osmanlılar duymuş ve denemişlerdir.

Böylece Osmanlı modernleşmesinde ideolojik yönden yeni bir boyut ortaya çıktı: Doğu-Batı kültürü çatışması... Bu çatışma kaçınılrrıazdı. Ancak çatışma sonucunda Doğu kültürünün kalması ve yaşaması diye birşeyolamazdı ama, Batı Avrupa'nın hayat görüşü, kültür ve sanatı niçin daha parlak ürünlerle gelemedi? sorusu ortada duruyor.

Kültürel gelişmeyi ve eğitimi ekonomik ve teknik gelişmeden bağımsız olarak almamak, hatta tamamen birlikte düşünmek çok yaygın bir tahlil biçimidir, kuşkusuz büyük ölçüde doğrudur da ... Ancak Osmanlı milletlerinin kimisinin biraz fazla okuyup yazabilmeleri ve Batı kültürünü daha yakından tanıması gibi bir olguya baktığımızda, imparatorluğun temel unsuru olan Türklerin niçin geride kaldığı sorusuna cevap aynı yolla verilebilir mi?

Gerçekte 19. yüzyılda Batıdaki özgürlüğün ve kültürel gelişmenin Türklere askeri-teknik gelişmelerden çok daha az yansıdığını söylemek gerek. Türkiyede tarih, tarih felsefesi, sosyoloji ve edebiyatın, Mekteb- i Tıbbiye'deki, tıp ve mühendis mekteplerindeki hendese ve mekanik kadar başarıyla okutulacak biçimde gelişemedikleri gerçektir. Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar bu dönemde

zaman zaman Avrupa edebi çevrelerinin bile ilgisini çeken şair ve edipler yetiştirdikleri halde -belki de onlar gibi ulusalcı bir savaş içinde

olmadıklarından- Türkler arasında böyle bir şair ve yazar grubu yoktu. Osmanlı Türklerinin ilginç doğabilimcileri, matematikçileri vardı. Vidinli Tevfik Paşa veya Salih Zeki belki alanlarında çığır açan bilginler değildiler ama herhangi bir Avrupa üniversitesi veya yüksek okulunda başarı ile

matematik okutabilirlerdi. Oysa aynı yıllarda aynı çevrelerde hiçbir OsmanlıTürk aydını sosyoloji, felsefe, tarih ve hatta Osmanlı tarihi konusunda söyleyip yazdıklarına itibar edecek kimse bulamaz dı.

Geleneği güçlü bir dalolan şiir hariç, edebiyat ve tiyatro ürünlerinde bu gerilik daha belirgindir. Bunun kanımca iki önemli nedeni vardır. Bir kere 19. yüzyıl Avrupa'sının özgür düşünce tarzı, toplumsal sorunlara bakış biçimi (ister tutucu, ister ilerici olsun) Osmanlı Türkleri arasına girememişti. Bu nedenle 20. yüzyıl başında Avrupa'daki jöntürkler Yahya Kemal'in alaycı tanıtımıyla; jean jaures'in nutuklarını vecd içinde coşkuyla dinler, ardından Action Française üyelerinin yürüyüşünü sulu gözlerle izleyip bir başka gün ise monarşistlere alkış tutardı.

Bu siyasal ve düşünsel çocukluğun başlıca nedeni, ilk elde Osmanlı İmparatorluğunun geri teknolojisi ve ekonomisinden çok, siyasal ve sosyal baskıdır. Yani idarenin baskısı kadar, kapalı toplum yapısı içindeki okul, cami, tekke ve aile gibi grupların nefes aldırrnazlığı. ..

19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa uluslarının birbirleriyle yakından tamştığı çağdır. Önceleri 19. yüzyıl başında bile Avrupalıların herşeye rağmen birbirini pek tanımadığı görülür. Madame de Stael'in Almanyaya Dair adlı hayırhah bir tanıma çabası olan yapıtının olumlu ve olumsuz fakat bir hayli tepki yaratması bundan ileri gelir.

Sonra durum değişti. Yüzyılın ortalarında Fransız yazarı Slo- vakya'da folklor araştırmalarına çıkarken, İskandinav saga'ları Avusturyalıya kaynak oluyordu. Balkan ulusları da birbirlerini

tanıyordu. Bulgarlar Yunanlıların yaptıklarından 18. yüzyıldan beri etkileniyordu. Sırplarla Bulgarlar bir kültür alışverişi içinde idi. Ama Osmanlı Türkü herkese kapalı idi; bunun dinin sınırlamasıyla ilgisi yok. Nitekim Müslüman Arap, Türkle çok ilgilenmezdi. Sözde Arapça bilen

Türk aydınlarının bile Araplar arasında neler olup bittiğinden haberleri yoktu.

Kapalı kompartımanlar halinde yaşayan Osmanlı milletlerinin ilişki azlığı, Osmanlı idaresinin başından beri teşvik ettiği bir politikaydı. Ancak bu kapalılıktan en son kurtulanlar, daha doğrusu kurtulamayanlar Türkler olmuştu. 19. yüzyılda bu cemaat sisteminin eskimiş ve gülünç bir politika olduğu açıktı, ama üstünde fazla düşünen de yoktu. Bu anlamda Panislamizm bile lafta ve yaftada kalmış, hiçbir zaman imparatorluğun müslüman halklarının karşılıklı kültürel alışverişini hızlandıran bir ideoloji ve hareket haline

gelernemiştir.

19. yüzyılın düşünsel ve kültürel kısırlığını doğuran bu kapalılığın halen büyük ölçüde süregittiğini belirtmek gerekir. Türkiye'de düşünce ve sanat alamnda tam bir özgürlük ve dış dünyaya açılma hareketi yok. Gene ne Yunanlılar, Bulgarlar, Macarlarla, ne de İran ve Arap dünyasıyla kültürel alış-verişimiz var. Uzaklardaki Amerika ve Fransa bize yanıbaşımızdaki Araplardan. Balkarılılardan, Ruslardan daha yakın ...

Türkiye'de son yılların en ilginç ve komik olayı, Macar düşünürlerin yazdıklarından Anglo-Sakson dünyası aracılığıyla haberdar olmamızdır. Yunanlı yazarları da Nobel aldıkları zaman lütfen okuyoruz. Herkes Türkiye'nin hızla değiştiğinden söz ediyor. Elhak öyledir. ISO yıldır Türk halkı yapısal değişmenin ve bundan doğan farklı nitelikteki olaylar zincirinin içindedir. Ama bu değişmenin etraflı ve derin bir tasvirini yapacak edebiyat ve düşüncemiz yok. Olamaz, çünkü ne olduğumuzu anlamak için etrafı iyi tamyıp kendimizle karşılaştırmak gerek, ilham almak gerek. ..

muza yeni bir soluk verecek, yol gösterecek bir edebiyat yaratamadığımız açık. Türk romanı, Tanzimaftan bu yana değişen çevreyi algılayamayan aydının elindedir. Imparatorluk zorunlu bir modernleşme içine girmişti. Üç kıta üzerinde değişim geç irrneğe hazırlanan rengarenk bir topluma, en azından Ömer Seyfettin gibi bakmasını bilen yoktu. Önce Ahmed Mithat Efendi okuyucuya öğretmenlik yapıyor, sonra o ve diğerlerinin gayreti "nasil Osmanlı kalsak da Frenk mukallidi olrnasak" tezi etrafında yoğunlaşıyor.

Değişen insan-çevre ilişkilerini kavrayacağırnız ve toplumu-

Tanzimat'tan bu yana hangi esere baksak, bir Rakım Bey'le Felatun Efendi karşılaştırması bulursunuz. Bu sabitleşen züppe ile Osmanlı kutuplaşması konusu, Osmanlı aydınının modernleşme olgusunu kavramaktaki aczinin bir göstergesidir. 19. yüzyılın son çeyreğindeki calkarınlarda edebiyatçılar Servet-i çevresinde teknolojik yenilikleri tamtmakla meşguldür.

Abdülhamid sansürünü mazeret diye göstermek yetmez. Osmanlı aydım, içindeki dünyayı yeterince tanısa bu sansürün kurduğu ağın dışına çıkmasını bilirdi.

Sonra Milli Edebiyat devri, sonra Köy Romanlan devri, sonra Kadın Romanlan devri... Kadın romanını mutlaka kadın romancının yazdığını düşünmeyin. Genellikle bu tür romanlan hiç ilgisiz yerden yola çıkan erkek yazarlar yazıyor. Türkiye toplumunun romanım yazayım derken, bir de bakıyorsunuz elbise değiştirmiş bir Kerime Nadir ...

Okuyucuya bir yüzyıldır romanlar aracılığıyla bilmediği, eğilmediği gerçekler getirilmektedir. Ama insanla değişen çevre arasındaki ilişkiyi güçlü ve bütüncül bir biçimde kavrayarak değil...

Türk şairi ve edibi Tanzimat'tan sonra edebiyatta politika yapmaya başladı. Divan şairi, şiirde politika yapmaz, toplumu eleştirmez, yazan da, dinleyen de edebiyatta bir ruhi dinlenme ve tecerrüd yolu arardı. 17. ve IS. yüzyılın adamı devletin politikasını, toplumsal buhranı elbette ki eleştirir, çare gösterirdi, ama edebiyat aracılığıyla değil...

19. yüzyılın edip ve şairi bu nedenle biraz bocaladı. Çünkü ed ebiyatta politika yapmak, toplumun sorunlarını işlemek, toplumbilimcinin, tarihçinin yaptığı gibi kolay değildir, çok zordur. Bugün Türk romanı ve tiyatrosu gündelik fikir ikliminin manifestosunu yazıyor sadece ... (Günlük demiyorum, "gündelik" diyorum).

Çağdaş olmakla aktüel olmak farklı şeylerdir. Bütün sorun da bu engeli kırabilmektedir. Türk şiirinin, romana göre daha zengin ve renkli oluşunun nedeni burada ortaya çıkıyor. Önce geleneği var. Sonra kullandığı dil kendine özgüdür. Şair şiirinin güzelliğini tercüme yoluyla edinemez, dünyaya bakarken dar dürbün kullandıysa ve bakışında yavanlık varsa, yazdığı şey şiir olmaz ...

Edebiyatçı avukat değildir. Avukatın savunduğu dava dosyasıyla edebiyatçınırı çizeceği dünya arasında boyut farkı vardır. Edebiyatçı dünyayı resmetmesini bilirse tezin doğrusu da ortaya çıkar.

Günümüz aydını kendini ifade etmek istediğinde herhangi bir Ortadoğu ülkesinin aydınına göre çok daha az tabu ile karşılaşıyor. Bunda laik gelişmelerin büyük payı vardır. Türkiye idarede ve hukuki yapıda Tanzimat'tan beri pratik bir ihtiyaç ile laik sisteme doğru yöneliyordu. Cumhuriyet laik toplum ve devletin düzenlenmesini tamamlamış, üstelik eskisinden farklı olarak laik ideolojiyi getirmiştir. Yani laiklik, ilk defa olarak Türk toplumunda tabuları yıkma alışkanlığının devlet eliyle toplumun bireylerine kazandırılması demekti. Belki bu imkan ve alışkanlığı edinmek konusunda Avrupalılar gibi uzun mücadeleler geçirmediğimizden olacak, laik ideolojinin resmen yerleştirilmesinin Türkiye toplumu için ne büyük bir tarihi imkan olduğunun bilincinde değiliz. Cumhuriyet'le tabuyu yıkabilmek imkanı doğuyor, böyle bir toplumda aydının özgürce kendini geliştirebilmesi, ne dersek diyelim kolaylaşmıştır.

Bu ülkede edebiyatın gelişememesinin suçu sadece idarecilerde ve idari mevzuatta değildir. Bazen aydınlarımızın dar kafalılığı da birinciler kadar zararlı olabilmektedir. Azra Erhat'ın deyişiyle; "Sanatçının bu ülkede dirisi kadar ölüsü de rahat bırakılmıyor-

sa" aydın grubu da biraz düşünmelidir. Aydının düşünce çıkmazından kurtulmasının yolu Doğululuk-Batılılık kavgası değildir kuşkusuz. Zaten Doğu kültüründen, Osmanlı mirasından söz edip ah vah edenler, ne gariptir ki çoğunlukla bu işten hiç anlamayanlardan çıkıyor.

Geleneksel kültürü aramak, Türk toplumunun özgünlüğünü saptamak ve Türk romanını kendi özgün koşullarımızIa yaratmak gibi teorik safsataların hiçbir anlamı yoktur. Asılolan, zengin içerikli roman yazmaktır. Zaten o zaman Türk romanı ve Türk rornancılığı gibi kavramlar da ulusal piyasada kendiliğinden doğar. İyi bir eğitimden geçen ve dünyaya açık ulusal aydın grubu sadece romanda değil, edebiyatın her alanında aynı başarıyı gösterecektir. Hatta edebiyatın dışında Türkiye'de ünlü Avrupa tarihçileri. İtalyan sanatı tarihçileri. İspanyol edebiyatı uzmanları veya İran'ın toplumsal yapısını iyi bilen sosyologlar. Afrika ülkelerinin ekonomisini yakından tanıyan uzmanlar gibisinden aydın tipler yetişmedikçe bu ülkede iyi romancı ve tiyatro yazarının yetişememesi de doğaldır.

Kendi içine kapanık insanlar verimsizdir ama toplumlar saldırgan ve zararlı olur. Türk aydınının dünyaya kapalı olduğunu söylüyoruz ama açıldığı zaman daha beter kapandığını pek söylemiyoruz. "Avrupahyız" diyoruz. Balkanlar ve Ortadoğu'dan çok sık söz ediyoruz ve zaten o bölgede yaşıyoruz, ama bizde dışa açılma sadece Anglo-Sakson kanalı ile olur. Bugünkü dünyada aydının olaylara egemen olabilmesi, onlara farklı gözlüklerden bakabilmesi ile mümkündür. Bir haberi bile Newsweek'den okumak başka şeydir, Le Monde'dan başka ...

Dış dünyaya hem kendi değerler sistemimizden koparak, hem de onlara bağlı kalarak birlikte bakmayı bilmek gerekir. Türk aydını idarenin sansüründen önce kendi kafasındaki sansürü ve kapalılığı yıkmak zorundadır.

ğildi. Kızıl Sultan derlerdi, Kayzer ll. Wilhelm de onun kadar despotluk meraklısıydı. Çar lll. Aleksandr onunla kıyaslanamıyacak bir eellam. Ama Sultan Abdülhamid, Osmanlı ülkesinin parçalanmasına neden olarak

~ltan ll. Abdülha,mid, ülkesini demiryollarıyla kuşatmak istıyordu.

Istanbul dan Anadolu ortalarına, Suriye'den başla

yıp Arabistan'ın kızgın çöllerine uzanan demiryolları bir bakıma onun eseridir. Bu yüzden yabancı kumpanyalar tarafından dolandırılırken, Hicaz demiryolunu müslüman sermayesiyle gerçekleştirmesi bu dolandırıcılığa bir tepkiydi.

Sultan Abdülmecid demiryolu hayranıydı. Sultan Abdülaziz de öyle, hatta Baron Hirş'in demiryolunu Topkapı Sarayı'nın bahçesinden geçirme talebini, "Yapılsın da, isterse sırtımdan geçsin" diye kabul etmişti. Cumhuriyet'in ıo. Yıl Marşı, anayurdun dört bir yanının demir ağlarla kuşatıldığını haykırıyordu. Osmanlı devletinin yabancı kumpanyalardan çektiğini milli demiryolu politikasıl'la sona erdirmek, yani son devir Osmanlı aydının özlemlerini gerçekleştirmek Cumhuriyetçilerin ilkesi olmuştur.

Modern Osmanlı istibdadının kurucusu Abdülhamid, Anadolu'da en güçlü liseleri kuran, Tıbbiye'de ve Harbiye'de yabancı dil eğitimini geliştiren (en iyi Rusça lügat ve gramer kitapları bu devirde yazılmıştır), hatta modern anlamda Darülfünün'u kuran hükümdardır. Devrinde iyi matematikçiler vardı. Ama Osmanlı tarihi en sefil biçimde yazılırdı. Felsefe bilinmezdi. Abdülharnid, devrinin karikatürlerinde çizildiği gibi bir harem hükümdarı de-

Meşrutiyet rejimini görüyordu. Meşrutiyetçi düşünceyi önlemek gibi bir ham hayalin peşinde koştu (hep öyle yaparlar nedense?). İrnparatorluk,

Türklerin felsefe, tarih okumamaları ve öğrenmemeleri sayesinde kurtulacaktı ama, Makedonyalılar Bulgarca, Rumca ve Sırpçadan;

Lübnanlı Maruniler, Fransızcadan herşeyi okuyorlardı. Onların serbestçe okuyup tartıştığını Türkler okuyamazdı.

19. yüzyıl sonunun girdabına karşı durmak zorunda kalan Osmanlı Türk aydınları, onun bu günlük politikası yüzünden karacahil kaldılar. Bu ezik adamlar Meşrutiyet'ten sonra bir imparatorluğu sırtlayıp ateş ortasından geçeceklerdi, geçemediler tabii ... İrnparatorluk nasılolsa dağılacaktı, dağıldı da. Ama dağılana kadar Anadolu gençliği Yemen ve Balkan jandarmalığında, aydınlar da sansürün baskısında eridi. Cumhuriyet daha ilk anda aydın kadroların sıkıntısını çekerek hayata adımını attı. Son Osmanlı aydın kuşağını Çanakkale'de, Kafkaslarda, Arap çöllerinde kaybetmiştik.

19. yüzyılın Türk aydını, gerçekte sandığımızdan daha uyanık ve çağına dönük bir gruptu. Sultan, ülkenin arkeolojik zenginliklerini günlük çıkar politikası için Almanlara ikram ederken, Osman Hamdi gibi beynelmilel bir müzeci Muze-i Hümayun'u (İstanbul Arkeoloji Müzesi) kurmuştu, kazılar başlamıştı ve Gazi Ethem Paşa Yunan muharebelerinde Teselya'dan eski eser kaldırıp Istanbul'a getiriyordu. Türklerin eski eserlere taş ve kireç diye bakmadığı anlaşılıyor. Şu halde bu ülkenin tarihi zenginliklerinin yağmalanmasındaki trajik boyut sanıldığından daha derin ...

Sultan Abdülhamid Mebuslar Meclisi'ni dağıtmıştı, ama Anayasayı kaldırmamıştı. Hatta o anayasanın kabulü yazısını gözönüne alırsak, anayasayı ihlal ettiği de söylenemez. İslamcılığın başını çektiği söyleniyor. Doğrudur. Ama imparatorluğun Ayan Meclisi -ki, güya İslamdaki usül-i meşveret esasına göre kurulmuştu-

S

üçte bir oranında üyesi gayri müslimdi. Dağıtılan Mebusan Meclisinde idare, adliye, maliye yanında dış politika da eleştirilmişti.

Koca Reşit Paşa peynir sevmezdi. "Zevk meselesi" demeyin. Fransız peynirlerini Fransız zerafetiyle yemeye çalışanlardan nefret ederdi. Devrinin frenk mukallidi ve gülünç Fransızcalı Hariciye teşrifatcısı Kamil Bey'i bu yüzden hep terslerdi. Tanzimat'ın gavurt l) sadrazamının, muhafazakar Cevdet Paşa ile Osmanlı ananesini ve klasik kurumlarını korumak için Ali Paşa grubu ile nasıl çekiştiğini, Cevdet Paşa'nın kızı Fatrna Aliye Hanım, Cevdet Paşa ve Zamanı adlı kitabında yazıyor.

Osmanlı mirası Bizans mozayiği gibidir. Renkleri seçmek için biraz beklemek, bir daha bakmak gerekir. Çırağarı Sarayı'nı basan mollalar, Meşrutiyetçi liberal ve dahi sosyalist görüşlü Ali Suavl'nin adamlarıydı. Ali Suavl'nirı bazı konularda Sultan Mecid, Sultan Aziz ve Sultan Hamid devrinin muhafazakar devlet adamı A. Cevdet Paşa'ya taş çıkartacak bir muhafazakar olduğu da malum. Sadrazam M. Emin Ali Paşa muhafazakar biliniyor, oysa teorik olarak Osmanlı inkilapçı düşüncesinde yeri vardır. Medeni 'Kanunun kabulünü isteyenlerden biri de odur. 1B50'lerde Azeri reformatörü Mirza Fethali Ahurıdzade, Osmanlı Encümen-i Danişine (Ilimler Akademisi) Latin harflerinin kabulünü önerdiğinde kapı dışarı edilmedi. Yöneticilerin bu işi gerçekleştirecek halleri yoktu, ama kendisine hak verdiler, bir de Mecidiye nişanı ...

Tutucu veya ilerici görünen bütün Osmanlılar toplumu değiştirmek istiyordu. Yol ayrımının başında hepsi de uzaktaki aynı köyü gözlüyorlardı.

Sultan Hamid, Koca Reşit Paşa, Fuat Paşa, Midhat Paşa, Resneli Niyazi, medreseliler, mektepliler; hepsi aynı şeyin peşindeydiler. Karşıtlıkları kadar ortaklıkları da vardı. Bu kaosun içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ayrı ve seçkin bir yeri vardır. Ama onun da Osmanlı mirasından edindiği bir niteliği vardı: Meşrutyyetçiliği ...

Türkiye'de modernleşme tarihi bir zorunlulukla ortaya çıktı. Kaçınılmaz olan, değişikliğin kendisiydi. O değişikliğin yöntemleri çatışma konusu

oldu. İnsanlar zorunlu modernleşmeye Batıcılık, Doğuculuk, İslamcılık. Ulusçuluk, Müdahalecilik ve liberalizm gibi kavramlarla girdiler. 19. yüzyıl, gelenekle çağdaş olanın, cehalet yanında bilimin çarpıcı örneklerle yaşadığı devirdir. İstanbul halkı Tıbbiye hocasından üfürükçüye, üfürükçüden eczacıya dolanırdı. çoğu kibar ailenin Fransızca mürebbiye getirdikleri oğullarını, bir yandan da Mevlevi dergüluna götürüp şeyhin elini öptürüp tarikata soktuğu bilinir. Osmanlı siyasl ve kültürel tarihini 19. yüzyıldaki kadar ahmaklık ve zekanın bir arada sırtladığı görülmemiştir. Çağdışı ideolojilerin içinde çağdaşlık, en çağdaş geçinen siyasal hareket ve ideolojilerde de donukluk ve gelenekçilik yanyana yaşıyordu.

Kültür hayatında da bu ikilem ve zıtlık görüldü. Osmanlı im-paratorluğunun son vakanüvisi Abdurrahman Şeref'in kaleme aldığı tarih ancak orta mektep kitabı olur. A. Cevdet Paşa, Hammer'den sonra kaleıne aldığı tarihinde geniş bilgili bir özgün adamdır, ama nihayet 50 yılı kaleme almıştır. Lanetle arıdığı ve kafiyeli methiyelerle tarif ettiği kişiler yan yanadır bu tarihte. Ama aynı ortamın içinde Avrupalı meslektaşlarına taş çıkartacak bir iki tarihçi de yetişti. Nihayet Türkiye'nin en büyük tarihçisi, tamamen Osmanlı muhitinin ve Osmanlı asrının Cumhuriyet'e devrettiği Fuat Köprülü'dür.

Köprülü, Avrupa'da okumamıştı. Hatta Mercan İdadisi dışında daha yüksek bir eğitim kurumunu da tamamlamadığı söylenir. Sahanardan aldığı kitaplar ve tarih bilenler sayesinde, yani Osmanlı aydın çevresinde yetişmişti. Hala Osmanlı tarihçilerinin

en büyüğü olma niteliğini korur. Durkheimcı sosyolojiyi Ziya Gökalp'ten aldığı söylenir. L Lefebvre'in Anna/es okulunu da tarihçi metod olarak almış, Garp tarihçiliği yöntemini İstanbul'da iyi öğrenmişti. Ama Osmanlılığının ve Türkçülüğünün etkin bir kalıntısı da vardır. Onun reddettiği Bizans mirasını hala reddediyorlar. En etkili tarihçiydi ve yaşadığı dönemin en iyi sosyologlarındandı. Üniversite Reformunda Alman bilginlerin Edebiyat Fakültesi'ne girememesi onun işidir. Belki böylesi iyi de oldu.

başladığı bir ortamda aydın çevrenin örselenmesi, Türkiye tarihinde lekeli bir olayolacaktır. Kültürel gelişimin ve bilimsel hayatın müdahaleden uzak tutulması, sadece desteklenmesi gerektiği açıktır.

Bütün karamsarlığımıza rağmen, yakın geçmişe ve hale baktığımızda Türkiye'nin saygın bilim ve kültür adamlarına sahip olduğu ve sayılarının daha da artacağı açıktır. Bu ülkede şimdiye kadar en saygın iş gören ve ilerleme gösteren takım, aydınlardır. Farklı yanları olsa da, hepsinde ortak olan renk budur.

Osman Nuri (Ergin) 1922'de basılan Mecelle-i Umur-ı Be/ediyye adlı büyük eserin yazarıdır. Eser herhalde 1910 sıralarında tamamlanmıştı. O devirde Avrupa'da bile şehir tarihine böyle bakan bir eser azdır. Şehire, kurumları ve içinde bulunduğu sosyal çevrenin evrimiyle bakıyordu. Hatalarına rağmen bu bin kusur sahifelik eserin daha iyisi halen yazılamadı ve yazılamaz. Osman Nuri Bey de ömründe İstanbul'un dışına pek çıkmayanlardandı ve Osmanlı çevresinin ürünüydü.

Mehmet Süreyya Bey Osmanlı imparatorluğu tarihinin Whos Who'su demek olan 5icill-i Osmani'nin yazarıdır. Halen aşılması imkansız olan bu birinci sınıf biyografik eserin hangi zahmetli yollarla yazıldığını tasavvur etmek güçtür. M. Süreyya Bey, bazen mezarlıklarda geceliyormuş mezar taşlarını tararken ... Hatıra deftersiz, günlüksüz. nüfus kayıtsız, vaftiz deftersiz bir Osmanlı imparatorluğu biyografisi hazırlamak o devrin Avrupa ulemasına bile parmak ısırtacak yeni ve orijinal metodların uygulanması demektir.

Muzaffer Şerif, bilimsel anlamda sosyal psikolojinin kurucu- larındandır. Bugün M. 5hariff dipnotuna bol bol rastlanmayan bir sosyoloji veya psikoloji kitabı hemen hemen yoktur. Bu büyük atılımını sağlayan deneylerini 1940'larda bu ortamda, Ankara'da yapmıştı.

Şaşılacak derecede parlak insanlara rağmen, yakın devirler kültür tarihimizde bu adamların bir araya geldiği kadrolar göze çarpmıyor. Onun için belirli düzeyde kadroların ortaya çıkmaya

vrupa düşünce ve sanat dünyası IS. yüzyıl sonundan itibaren

önceki devirlerden farklı olarak bilinçli bir Avrupa narsizmi içindeydi. Aynı yüzyılda gelişen ve genişleyen Avrupa, Doğu ve Ortadoğuya daha dikkatli bilimsel araştırmalar yaparak gereğini duydu. Bu çelişkili bir ifade gibi görünür, ama gerçek çelişki, gelişen Avrupa'nın kendi dışındaki dünyaya bakış biçimindeydi.

A

16. ve 17. yüzyılın Avrupalısı Doğuya yabancı bir diyar olarak bakar, ancak bu bakışta bir sanık vardır. Önyargılar dine yöneliktir. Ortaçağ ve Rönesans devrinin seyyahları düşman da olsa sadece kendilerinden farklı bir toplum olarak bakmışlardır. Hiçbir zaman bir küçümseme yoktur. Yapılan karşılaştırmalarda bu tutum görülmektedir. IS. yüzyılın seyyahı ise çoğunlukla iktisat bilgisi olan bir tüccar, siyasi müdahale için ülkenin iç durumunu araştıran bir diplomat veya bir tarihçiydi ve bu ülkelere karşı değişik bir yaklaşımı vardı.

Avrupalı, ister istemez Doğu ülkeleriyle geri kalmış, değişme kabiliyeti olmayan bir dünya olarak ilgilenirdi. 16. yüzyıl seyyahı Müslüman toplum için ne derse desin, dini bu tür açıklamalarda neden olarak kullanmaz. Laik bir sosyal bilimin veya toplum analizinin leitmotifi olarak din olgusunu ele almak dindar

16. yüzyıl Avrupalısından çok, lS-19. yüzyıl Avrupalısının tutumudur. Bu yeni tür yaklaşımda Avrupalı kendi değerler sistemi içinde bazı karşılaştırmalar yaparak Avrupa'nın büyüklüğünü betimlemekten geri kalmadı. Bir yandan da bu dünyanın tarihini vazgeçilmez biçimde Değuyu anlamanın bir anahtarı olarak düşündü ki bu doğrudur.

Dil ve tarih üzerindeki araştırma yöntemleri gelişkindi, kafalarda bir Avrupa narsizmi egemen olsa da Doğuluların yapamadığı biçimde bu ülkeler

öğrenildi ve Doğu halen Avrupa pryantalistlerinden öğreniliyor. Kuşkusuz ilerleyen zaman ve araştırmalar Avrupalı Doğubilimcilerin (Oryantalistlerin) arasında farklı ve daha doğru düşünen insanların sayısını da arttırdı. Bu nedenle son zamanlarda Ortadoğulu bilginlerin bazıları gibi Avrupa oryantalizmini emperyalizmin hizmetinde ve yanlış öğretilerden kurulu bir dalolarak düşünüp toptan reddetmek pek sağlıklı bir düşünce değildir. Doğubilimin Maxime Rodinson, Barthold gibi bilim namusuna sahip, sağlıklı düşünen hizmetkarları da vardır. Daha 19. yüzyıl sonlarında Avrupa uygarlığının gökten inmediğini düşünmek ve bu uygarlığın köklerini Doğuda da aramak eğilimi, tarihçilerin bazıları kadar, dilbilimciler, metin analizi yapanlar, arkeologlar ve edebiyat tarihçileri arasında da taraftar toplamıştı.

Bilindiği üzere IS. ve 19. yüzyılın tarihçi düşüncesi Avrupa kıtasındaki mahkürn ulusların (Çek, Polonyalı, Macar) ulusal mücadelelerinin ideolojisini de besliyordu. Tarih onların ulusal kimliği, talep ettikleri özgürlük ve bağımsızlık haklarının tapu senediydi. Yunan ayaklanmasının kökünde düşünce olarak eski Yunan'ın görkemi yatıyordu. Bu tür bir tarihçi düşünce diğer Balkan uluslarını da etkiledi. 1762 yılında Aynaroz'daki Hilander manastınnda Paissiy adlı bir Bulgar rahibi, popüler nitelikteki Slavyan-Bulgar Talihi adlı eserini tamamladı. Bu tarihselci milliyetçilik, Balkanlarda bir bakıma Montesquieu ve Aydınlanma tarihçiliğinin etkilerini beklemeden doğmuş gibi görünüyor.

Avrupa romantizminin doruğuna yaklaştığı bir dönemde, Av- rupa oryantalizrni soğukkanlı ve pozitif bir tarihçilik havası içinde gelişiyordu (buradaki pozitif terimini olumlu değil, daha çok

hukukçuların pozitivizmi gibi metinlere ve olaylara bağlı kalan bir çalışma olarak aldım). Yorumlar, yüzyılın düşünsel zenginliğinin ve spekülasyon alışkanlığının dışında kalıyor, dar, betimleyici bir yöntemle yapılıyordu. Avrupa oryantalizminin buna rağmen yer yer Avrupacı ve Hıristiyan bir tutuculuğun etkisinden çıkamadığını da belirtelim. Fransa'da Sylvestre de Sacy ile başlayan bu gelenek, Almanca konuşulan bölgede Joseph Hammer von Purgstall ile devam etmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun tarihinin iki önemli olayı arasında (1774-1856) yaşayan]. Harnrner, Purgstall ünvanını adı geçen aile tarafından varis olarak seçildiği için edinmiştir. Kendisi Maria Theresia Akademisi'nde Doğu dilleri okuyatak diplomasi mesleğirıe girdi. 1799'da İstanbul'da Avusturya elçiliğinde bir göreve atandı. Bu yıllarda Osmanlı imparatorluğunun bazı yerlerinde ve Mısır'da bulundu ve hayli tarih malzemesi topladı. Bunlar sırf Müslüman Doğunun tarihi ve edebiyatı ile ilgili değildi, eski Mısır ile ilgili bazı malzemeler de toplamıştır. Istanbul'a 1802'de tekrar atandı ve 1806'da Yaş Konsolosu oldu. 1807'de Paris'e gittiğinden ünlü Doğubilimci Sylvestre de Sacy ile görüştü. Sacy onu etkileyen bir bilgindi. Hammer'in devrinde Doğubilimin başarıyla öğretildiği bir kurum yoktu, o kendi çalışma ve araştırma yeteneğiyle kendi yolunu çizdi.

Harnrrıer, 19. yüzyılın kendini yetiştiren (seIJ made man) tipik bir burjuva aydınıdır. Kaleme aldığı ve Rus Çarı ı. Nikola'ya ithaf ettiği 10 ciltlik Osmanlı Devleti Tarihi, Osmanlı imparatorluğu üzerine yazılan ilk modern tarih sentezi sayılır. Gerçekten de Harnrner, vakanüvislerin ve bazı Avrupalıların düzeyi düşük denemeleri dışında ilk modern Osmanlı tarihçisi sayılabilir mi?

Kendisinden önce 1714-1716 yıllarında Eflak Beyi Dimitri Can- timir Avrupa tarihçilerinin yöntemini izleyen' bir Osmanlı tarihi

kaleme almıştı. Carıtirnir, Doğu ve Batı kültürüne sahip sayılı ay- dınlardandı. Hammer'e göre daha kısa bir tarih yazmış, arşiv mal- zemesinden hiç yararlanarnamış, olayların içinde olduğundan Hammer kadar soğukkanlı olamamıştır. tık modern Osmanlı teşkilat tarihini bir bakıma L. E Marsigli ve D'Ohsson, ilk büyük Osmanlıca sözlüğü (Latince, Lehce (Polorıca), ltalyanca, Almanca karşılıklarıyla) Meninski, Osmanlı

edebiyatı üzerine ilk büyük derlemeyi 3 cilt halinde 1787'de Giarnbatista Toderini kaleme almıştır.

Ama Hammer'in bu öncüleri aşan bir tarafı vardı. O, devrinin Alman edebiyatının güzel uslüba sahip bir üyesi, arşiv ve kaynakları geniş ve karşılaştırmalı olarak tarayan ilk Osmanlı tarihçisiydi. (Hammer Osmanlı arşiv belgelerini tanımaz ve bunları kullanmamıştır. Daha çok yazma tarihler ve mecmuaları ilk defa toplayıp değerlendirrniştir, Buna karşılık Avrupa arşivlerindeki Osmanlılarla ilgili belgeleri geniş ölçüde kullanmıştır).

Onun kuru pozitivist bir tarihçi yöntem izleyerek, zengin malzeme kullanımıyla kaleme aldığı tarih günümüze kadar değerini korumuştur ve bazı fahiş hataları, yeni bilgiler getiren olağanüstü çalışmasına duyulan hayranlık yüzünden hoş görülmektedir. Hala önemini koruyan yayınlanmış ve yayınlanmamış çalışmaları (sonunculara örnek Viyana Milli Kütüphanesindeki Vassaf Tarihi'nin yüzlerce sayfalık tercüme müsveddesidir) çağdaşları kadar bugünün tarihçilerinin de erişilmez olarak niteledikleri çalışma ürünleridir.

Hegel, yüzyıl düşüncesinin temel kitaplarından biri olan Tarih Felsefesi Dersleri'nde Doğu uygarlığının dünya uygarlığı içindeki yerinden söz ederken; Goethe'nin Westöstlicher Diwan'ını Doğunun Batı üzerindeki etkilerinin bir ürünü olarak tanımlar. O'na göre, Goethe ile Cermen uluslarında bulunan bağımsız ve soylu bir fantezi, Doğu rüzgarlarıyla harekete geçmiştir.

Hegel'in Geethe'yi abartması bir yana, gerçekten Alman ede- biyatına ve hatta Avrupa şiirine yeni bir soluk kazandıran bu yapıtın ortaya çıkışında, bir başka bilgin ve edibin çalışmasının pa-

yı da vardır. Bu kişi tarihçi j. Harnmer'di. l812'de Farsça'dan çevirdiği Diwan des HaJis (Hafız Divanı) edebiyat çevrelerinde bir esinti yaratmış ve Goethe de bu önemli çeviriden etkilenmişti. l853'de, 19. yüzyılın bir başka büyük düşünürü Friedrich Engels, Harnrner'i şöyle tanımlıyordu: "Osmanlı imparatorluğunun tarihi ve bu halk hakkında hiçbir sağlam bilgiye sahip değiliz. Bu ülkede hizmet gören aylak diplornatların arasında saygıdeğer tek istisna, Alman tarihçijoseph von Hammer'dir"*.

Harnmer'in bugün bile daha iyisi yazılamaz görünen LO ciltlik Osmanlı Devleti Tarihi'nden başka, iki ciltlik Osmanlı Devlet Teşkilatı, Vassaf'dan çevirdiği ve henüz basılamayan Ilhanlılar Devri Tarihi, Kınm Hanlıgı Tarihi, Deşt-i Kıbçak ve Altunordu Hanlıgı Tarihi, Doğu dilleri ve edebiyatma dair kabarık bir çeviri ve monografi listesi, asıl önemlisi 4 ciltlik Osmanlı Şiir Sanatının Tarihi, Istanbul üzerine yazdığı büyük rehber gibi, toplamı binlerce sayfa tutan, hayret ve saygı ile anılan çalışmaları vardır.

Bununla beraber belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın tarihçileri arasında sınırsız yazma yeteneğine sahip tek adam Hammer değildi. Onun kadar derin araştıran ve çok yazanlar bütün Avrupa'da vardı. Günümüz insanının çok daha az yazması, çok yazınca çok saçmalamasının ilginç sosyo-kültürel nedenleri olmalıdır.

Hammer'in yazdıklarında, o çağın tarihçiliğine egemen olan fikir iklimi ve çağın tarihçilerinin cevaplamağa çalıştıkları sorular göze çarpmaz. O, Osmanlı imparatorluğunda yükselen ulusalcılığa, Balkanlardaki kaynaşmalara karşı ilgisizdir. Hilander Manastırındaki rahip Paissy bile çağının gelişmelerine ondan çok daha fazla duyarlıdır. Hammer yazdığı tarihi pozitivist bir titizlikle 1774'e kadar getirip bitirmiş, bir bakıma Osmanlı imparatorluğunun bundan sonraki gürültülü 50 yılını bilerek dışlamıştır. Osmanlı tariheisi A. Cevdet Paşa da görünüşte Harrırner'den daha kayıtsız bir tavırla, Taıih'ine onun kaldığı yerden devam etmiştir.

Oysa 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da bir dizi büyük tarihçi vardı ve bunlar Hammer'den daha farklı bir yorum ve uslüp sahibiydiler. l Sl l

yılında Rusya'nın ünlü tarihçisi Karamzin (1776IS26) Çar 1. Aleksandr'a Eski ve Yeni Rusya Hakkında Notlar adlı eserini sundu. Bu, onun 12 ciltlik büyük tarihi lstorıya Gosudarstva Rasiiskoga'nun (Rusya Devleti Tarihi) bir girişi idi. LS16 ve IS24 arasında bu eser bitti. Karamzin ünlü estetikçi Bielinski'nin sonradan dediği gibi: "Rus dilini Latin cümle yapısı ve eski 510vince artıklarından ternizleyen, konuşulduğu gibi yazmayı öğreterek ulusal dili geliştiren" yazardır. Ama diğer taraftan Karamzin bir monarşist idi. Fransız devriminin etkilerine karşı Rusya'da çarlar otokrasisinin ideolojisini geliştirdi ve yazdığı tarih Puşkin'in de eleştirdiği gibi milletin değil, hanedanın tarihiydi. Fakat Karamzin uzun ve yoğun arşiv araştırmaları, gelişmiş yöntemi ve parlak uslübuyla gerçekten anıtsal bir tarih yazmıştı.

lS30'larda Hamrner'in Osmanlı tarihini tamamlayıp Çar'a sunduğu yıllarda bir başka Rus tarihçisi Solovyev, Rusya tarihi yazmağa başlamıştı. Hegelci düşüncenin etkisindeydi. Bu Hegel'in şikayet edeceği bir Hegel yorumuydu ama, 19. yüzyıl Avrupa'sında Hegelci tarihçilik böyle yapılıyordu. En Eski Zamanlardan Beri Rusya Tarihi'nin 29. cildini de lS51'de tamamlayan 50lovyev, Rus tarihinin ruhunun ve devlet olgusunun birlikte evrimini serimleyen zengin malzemeli bir anıt yaratmıştı.

Bunlardan başka eski Roma'yı ve Hıristiyanlığı ölümsüz bir biçimde yorumlayan Gibbons vardı. Fransız devrimini. Restorasyon devri içinde yeniden yaşatacak bir yorumla kaleme alan ve Avrupa tarihini liberal Hegelci bir düşünme yöntemi içinde yeni bir uslüpla yazan Michelet, historisist (tarihselci) pozitif yöntemle bütün dünya tarihini kalemine dolayan ünlü tarihçi Leopold von Ranke hep onun çağdaşlandır. 183Tde Fransız devrimi tarihini, Michelet'nirı tam tersi bir yorumla yazan T. Carlyle da onun çağdaşıdır. Carlyle, tarihi tanrısal görevle yeryüzüne gönderilen kahramanların yönlendirdiğini şiirsel bir uslüpla is-

bata çalışan ve sadece yurttaşlarını değil, Avrupa'nın her tarafında bazı grupları etkileyen bir tarihçiydi.

Hammer'in bu mistik ve heroizm (kahramanlık) meraklısı tarihçi ile de herhangi bir bağı ve benzerliği yoktur. Hammer bir yerde Ranke'rıin tarihselci soğukkanlılığına sahipti ama, Ranke'nin öğrencisi, İtalyan Rönesansının usta yorumcusu Burckhardt'ın liberal yaklaşımlarından ve dünya görüşünden onda esinti bile yoktu. Bu yazarlar, binlerce sahife tutan ve belirli bir tarih görüşü getiren anıtsal eserlerini zengin arşiv malzemesi ve edebi metinlerin desteğiyle yaratmışlardı.

Böyle bir ortamda Hammer'in soğukkanlı pozitif tutumla yazmasını nasıl açıklayabiliriz? Herhalde ön planda Doğubiliminin önde gelen temsilcisi Sylvestre de Sacy'nin soğukkanlı uslübu onu da etkilemiştir. lkinci etken, Hammer'in Avusturyalılığı olmalıdır. O Avusturyalı yazar Franz Grillparzer gibi imparatorluğun adamıdır. Etnik bir ulusalcılık veya çokuluslu imparatorluğa ters gelen her türlü düşünce ona uzaktır.

Osmanlı imparatorluğunun temel öğesi olan Türkler arasında da o çağda ulusalcılık değil, İslami bir Osmanlılık kavramı egemendi. Tarihinin ilk cildinde Osmanlı Türklerinin Asyai kökeninden söz eder ama Türkler bu kökenleriyle övünmez, hatta Asya'nın yıkıcı kabileleri ile olan akrabalıklarını inkar ederler, der.

Çağındaki Osmanlılığı iyi anlamış ve o kavramla tarihini yazmıştır. "Fakat 1860'larda aslında bir Polanyalı mülteci olan Mustafa Celaleddin Paşa (Kont Borzecki - Nazım Hikmet'in de ana tarafından büyük ceddidir) Osmanlı modernleşmesine yaptığı büyük hizmetler yanında, bir de o çağın ulusalcı anlayışı içinde Les Turcs anciemıes et modemes adlı bir kitap yazdı. Bu eserinde Hammer'in uta11llan gerçek diye nitelendirdiği noktayı, yani Moğollarla Türklerin akrabalığını reddediyar ve Türk-Hun akrabalığı üzerinde durarak, Türklerin büyük bir Avrupat göçebe ırk olduğunu savunduktan sonra Türklere yeni bir tarihi misyon veren yorumlar yapıyordu.

Macar Arminius Vambery ise daha da ileri gitti, Türklerin, Macarların ve Moğolların akrabalığından söz edip "tarihi büyük bir ırkın varlığı ve parlak geleceği", gibi savlar ileri sürdü. Bu görüşler geçen zamanla taraftar toplamağa başlayacaktı. Nitekim Osmanlılar Türk ulusçuluğurıa adım attıktan sonra Hammer giderek gözden düşecektir.

Osmanlı Encümen-i Darıiş'ine üye seçilen, nişanlar verilen Hammer günümüze kadar fırsat düştükçe eleştirilmektedir. Gerçekte de Hammer, bir yerde Katolikliğinderı kurtulamarmştı. Bu Kataliklik bir tür kültürel kalıntıdır, Avusturyalılıktır. Yoksa tarihçi, mezarını İslam usulü yaptıracak ve üstüne Yusuf Hammer yazdınacak kadar Doğu geleneklerinden de etkilenmişti.

Osmanlı tarihini devrinin edebi uslübuyla ve devrinin modasına göre çizdi. Tarihinde padişahların, vezirlerin, kumandanların tarihi yapan unsurlar olduğu izlenimi vardır, ama İslam ve Doğu geleneğini Osmanlı asırlarının akışını etkileyen en önemli yapı olarak ele aldı ve inceledi. IV Murad'ı betimleyen şu satırlanna göz atalım: "Her sözünden, her hareketinden korkulurdu ve kendisine kayıtsız şartsız uyulurdu. Fırtına yaklaştığı zaman kuşlar nasıl susup yapraklar arasına gizlenirse, o yaklaşırken de her-

kes susar ve kaçardı."

*

Avrupa'nın Osmanlıyı görüşünü Osmanlılara, Osmanlının Avrupa'yı görüşünü Avrupalılara aktardı. Viyana'nın, Verıedik'in, Paris'in arşivleri onun kaleminde değerlendi. Ama 18. yüzyıl sonunda Osmanlıların ne yaptığı, ne düşündüğü onun ilgi alanı dışında kaldı. Osmanlı imparatorluğunda Fransız devriminin etkileri yaşanıyordu, ama Hammer bunu inatla görmedi ve yazmadı.

Osmanlı uygarlığının niteliğini ve kökenini hep Doğuda aradı. Onun Osmanlı tarihçiliğine yaptığı en olumsuz etki de bu tutumundan ileri gelir. 1815'de tamamladığı Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın ilk cildinde Osmanlı tımar sisteminin kökenini bir çırpıda

Abbasi ve Sasani toprak düzenine bağlar *. Hammer Osmanlı imparatorluğunun topraklarındaki eski devletlere Bizans'a, Bulga- ristan ve Sırbistan'a göz atmamıştır bile ...

Osmanlı tımar rejiminin doğuşunu Taberi ve Mesudi'den naklettiği Şah Nuşirevan-ı Adil'e ait menkıbelerle açıklayan Hamrner, bu kadarla da kalmaz, Osmanlı düzeninin temelinde biraz aşırı biçimde Bizans'ı arayan Gibbons'u eleştirir ve onun Doğu kaynaklarını tanımadığını söyler. Ne var ki kendisi de Bizans ve Balkan kaynaklarını tanımaz ve başvurmaz. Osmanlı düzenini tamamen Bizans ve Balkanlardan ayrı düşünmek gibi bir yanlış, Hamrner'le başladı ve halen de devam etmektedir. Osmanlı araştırmalarının bu yanlış ta direndikçe Hammer'i aşan yeni bir senteze ulaşması olası görünmüyor.

Hammer'in yazdığı Osmanlı tarihinin eskidiği ama onu aşan yeni bir sentezin de hala ortaya konamadığı sık sık söylenir. Hammer'i aşan yeni bir Osmanlı tarihi yazmak için onun yöntemi ve bilgisi yeterli değildir kuşkusuz. Gelişen toplum bilimlerinin kavram ve bulgularından da haberli olmak gerekir. Ama asıl önemlisi, Hammer'in düşünce ve saplantılarından kurtulmak gerekir. Osmanlı imparatorluğunun tarihi üç kıtadaki eski uygarlıkların sahibi olan halkların birlikte işledikleri bir mozayiktir. Bu mozayik tablonun renk ve konuları birlikte yaşanan mutlu ve hazin olaylar bütünüdür.

Bugünün Osmanlı tarihçileri ön planda Osmanlı ülkelerinin şovenizmden ve dar ulusalcı duygulardan arınmış çocukları arasından çıkacaktır. Bu kadrolar dedelerinin yarattığı renkli uygarlıkları ve birbirlerinin halklarını tanıyıp sevmek zorundadırlar. Bunu başarabildikleri ve bu mirası birlikte değerlendirebildikleri ölçüde, yaşayan tarihi yönlendirebilecekler ve Osmanlı tarihini de kuşkusuz en gelişkin biçimiyle yorumlayıp yazabileceklerdir.

Osmanlıların Tarih Yazıcılığı Üzerine

smanlı tarihyazıcısı dediğimiz zaman, modern bir tarihçiden

söz etmediğimiz açıktır. Osmanlı toplumunun vakanüvisi, geleneksel Ortaçağ toplumlarında görülen bir tarihçi tipidir. Ancak gerek içinde bulunduğu mekan ve gerekse yaşadığı zaman yönünden 15-18. yüzyılların

Osmanlı tarihçisi ilginç nitelikler gösterir. Bir başka deyişle 17. yüzyıl Osmanlı vakanüvisi, Ortaçağ Avrupasının Gregor de Tours'u değildir. Kiev Rusyası'nın Nestor'u da değildir. Onlardan daha derin ve kapsamlı bilgiye ve uslüba sahiptir, ama 17-18. yüzyıl Avrupa'sının tarihçileri yanında da başka bir dünyanın algılayış ve dü- şünüşünü sürdürdüğü görülür. Geleneksel toplumun düşünce ve yorumlama alışkanlığı onlarda dirençle yaşar ve vakanüvislerimiz, aslında yavaş bir evrim geçirmişlerdir.

O

Ortaçağ toplumunun tarihçisi, o toplumun siyasal ve hatta yönetsel belleğidir. Geleneksel toplumun tarihçisi, ya sarayın dışındaki manastırda günün olaylarını ve bildiği kadarıyla geçmişi kaydeden bir keşiştir veya sarayın içindeki bir resmi görevlidir. Bu tarihçiler ilk anda sanıldığı gibi, sadece hükümdarın eylemini yücelten, uyguladığı yaptırımları adil olarak niteleyen ve olayları saptırarak kaydeden kişiler değildir. Böyle bir işlevi, çok bilimsel ve nesnel olma iddiasındaki modern tarihçiler de en azından vakanüvisler kadar pervasızca yerine getirirler. Ortaçağın vakarıüvisleri, tam tersine sık sık bir köşede siyasal iktidarı eleştiren ka-

yıtlar da düşerler. Bunu kuytudaki manastırın keşişi kadar, saray vakanüvisi de yapar.

Imparator Justinianus'un gözde vakanüvisi ve sır katibi Prokopios'u hatırlayalım. Osmanlılarda Peçevi Ibrahim Efendi'ye, Gelibolulu Mustafa Ali'ye bir göz atalım yeter. Bizim anonim Osmanlı tarihlerinde (Tevarih-i Al-i Osman) daha sunturlusu da görülür.

Ortaçağın tarihçisi, yapısı fazla karmaşık olmayan ve yavaş değişen bir toplumun siyaset kuramcısıdır. Durağan bir toplumda tarih pekala tekerrür edebilen bir olgudur ve tarihten ibret al-

mak mümkündür. Tabii musibet zuhur etmeden önce nasihat *

gerektir. Ta Machiavelli'ye kadar Ortaçağın siyaset bilgisi ve tarihçilik, nasihat göreviyle yükümlüdür. Machiavelli'de ise nasihatçılık bir üslüp olarak devam eder.

Ortaçağın Doğu toplumunda da nasihatname denen edebt tür daima tarihi kendisine malzeme olarak seçer. Bütün bu uzun dönemde tek istisna, ne halefi, ne de selefi olan büyük sosyolog İbn-i Haldun'dur. Ortaçağ tarihçiliğinin bu nasihatçiliği geniş yığınlara bir şey öğretmek, bir bilinç vermek amacından kuşkusuz uzaktır. Tarih bilgisi sadece dar bir yönetici grubun sahip olması gereken bilet olarak anlaşılmaktaydı.

Burada ilkçağın Yunan-Roma dünyasıyla bir karşılaştırma yapmak gereği var. Eski Yunan'ın Thukydides'i, Yunan-Roma'nın Polybius'u ayrı bir açıdan ele alınmalıdır. Yunan dünyasında tek başına güçlü devletler yoktu. Yunan dünyası yerelci fakat arasında yoğun ilişkiler olan, hemşehrilik kültürü ve dünya görüşünün egemen olduğu bir alandı. Şehirden şehire dolaşan veya şehirleri aynı derecede yakından tanıyan bir Thukydides'in Peloponnes savaşlarını, yani

kendi dünyasındaki insanların kavgasını tarafgir bir epopeci (destancı) olarak değil de, soğukkanlı bir tarafsızlıkla yazması doğaldır. Sadece o

değil herkes öyle yapmıştı. Aristofanes Banş ve diğer komedilerinde hangi kenti tutuyor? Hiçbirini ... Savaş suçlusu gördüğü herkesi alaya alıyor. Thukydides de kavga eden Yunanlıların dramını soğukkanlı ve bilgece yazmaktan başka ne yapabilirdi ki?

Genelde Ortaçağların karanlık bir gerileme devri olduğu savım kabul etmek güçtür. Ama tarihçiliğin ürünleri yönünden eskiçağla Ortaçağların karşılaştırmasını yaptığımızda böyle bir sava hak vermek gerekir. Ortaçağ tarihçisi, eski Yunan-Roma tarihçisine göre daha kapalı ve dogmaları daha belirli bir dünyada yaşar. Gerçekten eski Yunanlıdaki bireycilik, onda yaşadığı dünyaya karşı soğukkanlı ve bilgece bir bakış doğurınuştur. Ama Ortaçağın menkıbeci tarihçiliği gökten inmediğine göre, tarihyazıcılığın bu niteliğini biraz da Latin tarihçilerin etkisinde aramak gerekir. Gerçekten de Romalı tarihçi, efsane ve rivayetle karışık ta- rihyazıcılığında Ortaçağa örnek olmuştur. Titus Livius'un Res Gestae ... 'si parlak üslübuna, olayların dikkatle kaydına rağmen, menkıbeci tarihçiliğin de parlak bir başlangıç taşı sayılmalıdır.

Geleneksel Ortaçağ toplumunun tarihyazıcısı (vakarıüvis) efsane ile gerçek olayı ayırd etmekte pek titiz davranmaz. Bu efsaneler ise biçim olarak fizik-ötesi olaylar türünde değil de gerçek olabilecek, uydurma olaylardır (Rivayet kelimesi daha uygun düşüyor). Aşıkpaşazade'nin Osmanlıları Rumeli'ye salı ar üstünde geçirmesi, Macar tarihyazıcı Brodariç'in Kanuni Süleyman'! Hıristiyan hacı kılığında Budln'e sokup kapıları gizlice Osmanlı ordusuna açtırması gibi örnekler sonsuzdur.

Bazen hükumdarlara tarihi bir misyon verıneyi amaçlayan menkıbeler de ortaya atılır. Osmanlı tarihlerinde nakledilen, Osman Gazi'nin rüyasında karmndan çıkan ulu çınarın dünyayı kaplaması veya Rus vekayinarnelerinirı naklettiği; Istanbul'un fethi sırasında suya atılan Bizans patriklik tacının yüze yüze Novgorod sahillerine vurınası gibi menkıbeler buna örnektir. Bi-

zim Osmanlı kroniklerinde yer alan ve Oğuzhan'a kadar uzatılan Osmanoğulları şeceresi veya IS. yüzyıl vakanüvisi Enderunlu Ata'nın ortaya attığı, hilafetin törenle Sultan Selirn'e devri gibi

olaylar da bir siyasi meşrutyyet formülünden başka bir şey değildir. Vekayirıame geleneğindeki bu siyasi forrnülcülük, yeni çağlarda daha somut gerçeklerle ifade edilmeğe başlandı.

Yeniçağın tarihçileri, kalemini ve araştırma gücünü bulunduğu zaman ve mekanın dışma çıkarmayı bilen kişilerdi. Yaşadıkları zamanın yorumu için tarihi malzemeyi kullanmasını öğrendiler. Kuşkusuz eskiçağın tarihyaztcıhğı onlara yöntem bakımından ışık tuttu, ama biraz daha ileri gittiler. Yeniçağlarda Avrupalı tarihçi kendi dışındaki dünyanın ve geçmiş zamanların yapısını da somut belgelerden çıkannağa yönelmiştir. Ortaçağın Hıristiyan veya Müslüman tarihçileri ise birkaçı dışında, kendi dünyalarını bile rivayetlerin ve bilinen kaynakların zikri ile betimlerne çalışırlardı. Bu karşılaştırmaya göre Osmanlı toplumunun tarihçisi vakanüvistir ve Osmanlı vakanüvisi yaşadığı yüzyılın içinde ele alındığında ilginç boyutları olan, otantik bir tarihçidir.

Osmanlı tarihyazıcılığı okulunu Ortadoğu devletleri içinde en gelişmiş ve olgunluğa ulaşmış biçim olarak ele alanlar vardır. Bu tartışmalıdır. Bizans, klasik Arap-Islam, bilhassa, llhanlılar devri lran'ının tarihçileriyle iyi bir karşılaştırma yapmak gerekir.

Gözden uzak tutmamamız gereken bir nokta, kuşkusuz zamanın kendisidir. Osmanlı tarihyazıcılığının eldeki ilk örnekleri 15. yüzyıldan başlıyor ve 19. yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar uzanıyor (sonrası ne modern tarihçiliğe, ne de vekayinameciliğe girer). Bu zaman içinde Avrupa tarihyazıcılığının düşünce, yöntem ve teknik yönden yaptığı aşamaları gözönüne alalım.

Osmanlı tarihyazıcılığı modernleşen bir dünyada eski üslübu en parlak örnekleriyle yaşatıp geliştirme çabasındadır. ı 7. yüzyılda Bossuet, Histoire Universalle'inde tanrısal iradenin etkinliğini kanıtlamağa çalışır, ama yöntemi farklıdır. Avrupa tarihçisi yaşadığı zamanın ve mekanın dışına çıkıp karşılaştırmalı ve belgeli

vxzrcıuc: düşünrneğe başlamıştır. Bu gelişmelerden Osmanlı vakanüvisinin nereden haberi olacak? demek de kolay değil. Haberi olanlar var. Peçevt, arasıra "Almanca tarihlerden okuttuğuma göre" diyerek karşı tarafın

durumu hakkında hem de geçmişten bilgiler veriyor. Ne Avrupa'da ve ne de Ortadoğuda bir vakanüvisin yapmayacağı şeyleri deniyor. Deşt-i Kıpçak'daki

bir olayı anlatırken, Deşt-i Kıpçak ülkesinin geçmişine de biraz değiniyor, hem de oldukça doğru bilgiler vererek. ..

Almancayı ve hatta Macarcayı konuşup anlaması kuvvetle muhtemel olan Peçevi, niçin Osmanlı vakanüvisliğinden vazgeçmez veya niçin ondan sonra gelenler hiç değilse bu yöntemi izleyip daha da geliştirmezler? Sorunun cevabı güç, sanırım kendilerinden daha etraflı, derinlemesine ve bir üst düzeyde soyutlayıcı düşünmeyi bekleyenler olmadığından ... Osmanlının savaş tekniği ve savaş düzenini Avrupalı 17. yüzyıl sonlarına kadar ancak altedebilmiştit, ama düşünce ve edebiyat dünyası için böyle bir üstünlük veya paralellik söz konusu değil,

Gerçekte Osmanlı vakanüvisi parlak bir düzyazı üslübu, iyi dü- zenlenmiş bir olaylar anlatımı gibi meziyetleri yanında, menkıbecilikten de kısa zamanda vazgeçmiştir. Ama Bizans tarihyazıcıları gibi kimi yerde adam lanetlernek veya methiye düzrnek ve dedikodu yapmak bu üslüp içinde yer alır. Deşt-i Kıpçak tarihinden sözeden. Almanca tarihlerdeki bilgiyi nakleden Peçevt, kendisine gülbeşeher denen tatlıdan ikram etmediği için beddua ettiği bir devletlünurı tepetaklak oluşunu da "Oh camma değsin" havasıyla anlatıverir.

Osmanlı imparatorluğu 15-17. yüzyıllardaki klasik eskiçağ ve Ortaçağ imparatorluklarını adeta restore ederek yeniçağ impara- torluklarının böğrüne uzanmıştı. Ama askerlik ve yönetimdeki başarıları, bilim ve düşünce hayatındaki eserlerle paralellik göstermiyor. Osmanlı tarihyazıcıhğı da çağdaş Avrupa tarihyazıcılığının yanında ilginç bir görünüme sahiptir. Bu tarihçilik gerçi Ortaçağın geleneksel tarihyazıCllığının bir adıın ilerisindedir ama, çağının dünyasının yöntem ve bilgi olarak gerisindedir.

Osmanlı tarihyazıcılığının ulusal kültürümüzün gelişmesi için yaptığı bir katkı vardır. Selçuklu devri boyunca tarihler Türkçe yazılmazdı. Osmanlı tarihçileri ise ilk bilinen Alımedt ve Aşıkpaşazade'den beri hep Türkçe yazdılar. Hoca Saadettin gibi ağdalı yazanlar, Arapça ve Farsçayı simetrik bir üslübla bir tür armoni sağlamak için bol bol kullananlar oldu, ama çok

sade dil kullananlar da ... Son devrin vakanüvislerinden Abdurrahman Şeref Bey gibi arşiv düzenleyenler de vardır.

Osmanlı vakanüvisi maaşlı tarihçi olsa bile yüzde yüz resmi tarihçi değildir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına alkış tutanlar gerçi 1826'dan sonra da vardı (Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi gibi) ama çok daha önceden de ocağın rezaleti naklediidi, hükümdarların acz içinde olanları da bu yüzden yeriidi.

Klasik Osmanlı tarihyazıcılığının 400 yılı içinde yer alan üyelerin kimi az, kimi çok bilgilidir. Kimi kötümser ve alaycı bir eleştirmeci (Mustafa Ali gibi), kimisi parlak bir hanedan tarihçisi (Hoca Saadettin) gibi görünür. Ama hepsinin ortak bir yanı vardır: aynı ideolojinin etkisinde kalem oynatırlar. Buna modern tanımıyla ideoloji diyemezsek de bir akide veya dogma diyebiliriz. Bugünün modern ideolojisi ister istemez bilimden kaynaklanır. Gerçi bilimsel kurarnın hareketliliği, değişme hızı ideolojide yoktur, daha durgun, zor değişen bir düşünce sistemidir, ama bilimsel yöntemle kurulma iddia ve isteğindedir.

Gerçekte ideolojisiz bir tarihçilik aramak boşunadır. Tarihçinin ideolojisi her zaman için resmi cinsten olmasa bile belirli bir tutum alma sonucunda vardır. Tarihçiler aydmdır. Yaşadığı toplumsal-siyasal sistemin kabullendiği veya dışladığı bir aydın. Olaylara ister istemez belirli bir açıdan bakar. Modern bir tarihçi biraz da düşünce dünyasmın zenginliği ve ideali ölçüsünde kalemini güçlü oynatır. 19. yüzyılda tarihi, tarih içinde düşünüp tarih olarak yapalım diyen, historisistler (tarihselciler) bile aslında bir siyasal tepkiyle bu sloganı ortaya attılar. Dönemin romantik ulusalcı tariheiliği, antimonarşist liberal tarihçiliği, reaksiyonerlerin varlığı, kısaca-

sı herkesin kendine göre yaptığı yorumlar, Almanya'da Leopold von Ranke gibi tarihçileri historisist bir tavra itmişti. Ama kimin yaşanan günlerin atmosferi ve etkilerinden soyut ve saf bir tarih yazdığı 19. yüzyılın bu ünlü tarihçilerine bakınca gene bir sorudur. Bizzat Ranke'nin Papalann Tarihi veya Reform Devri Alman Tmihi gibi eserlerine bakarsak, acaba tarihi, tarihin koşulları içinde düşünüp değerlendirmesini bilen adam bu mu? diye sormadan edemeyiz.

Gerçekte tarihçinin her zaman, her devirde siyasal bir işlevi olmuştur. Modern tarihçi bir ideolojinin adamıdır. Geleneksel toplumun naif tarihçisi daha durağan ve katı bir düşüncenin, daha doğrusu bir akide'rıirı etkisindedir.

Osmanlı vakanüvisinin akidesi (dogma) devlet ve nizam-ı alemdir. O, bunu kendinden önceki nesillerden tartışmasız bir miras olarak almıştır. Osmanlı

tarihçisi nizam-ı alemin ne olduğunu veya ne olması gerektiğini düşünrneğe başladığında ise 19. yüzyılın sonlarına gelinmişti.

Osmanlı vakanüvisliği ne zaman tarihçilik niteliğini kazanmağa başlamıştır? sorusuna cevap vermek güçtür. Namık Kemal'in kaleme alınağa çalıştığı İslamcı görüş etkisindeki bir tarih, meşrutiyetçi-liberal ama İslamcı görüşü içeren Mizancı Murad Bey'in Tarih-i Umumi'si ve Tarih-i Ebu'l-Faruh diye çıkardığı Osmanlı tarihi göze çarpan denemelerdir. Ama tarihçilik yöntemi, filolojik kaynakların kullanımı, tarihe yardımcı bilgi ve bilimlere başvurma yönünden bu eserlerin çok ilkel olduğunu söylerneğe gerek yok. Mizancı Murad, Rusça ve Fransızca tarih kitaplarına başvurduğu halde burada da tenkitçi bir kullanımı yok.

Görünen o ki, vekaytnarne geleneğini Cevdet Paşa aşmıştır. Ardından gelenler, onun yöntemini geliştirmek bir yana, gerisinde kaldılar. Ta ki genç kuşak Osmanlılar sahneye çıkana kadar. Ama Cevdet Paşa gibi mütebahhirini bulmak zor.

Bu dönemin tarihçileri menkıbeleri gerçek tarih gibi yorumlamak safdilliğini de gösterirler. Türkiye'de bilimsel tarihçilik II.

Meşrutiyet'ten sonra başlıyor. Mehmed Süreyya Bey'in Sicill-i Osmani'si, belki Osman Nuri'nin Mecelle-i Umur-u Belediyye'si, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellijleri gibi eserleri herşeye

rağmen bir aşama ... Üstelik Köprülüzade Mehmed Fuad'm ve diğer- lerinin çalışmaları, Tarih-i Osman i yayınları bir başlangıç sayılmalıdır.

Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet'in devraldığı Osmanlı mirası içinde tarihçiliği kabarık bir kalem olarak belirtmek zor. Birinci büyük savaşın sonunda çok uluslu monarşiler yıkıldı, yeni ulusal devletler kuruldu. Tuna monarşisi yıkıldığında AIman-Avusturyalılara, Çeklere, Macarlara, güney Slavlarına büyük tarihçilerin eserleri kaldı. Çarlık Rusyası yıkıldı, ama yeni toplum ve yeni ideoloji saygıyla, hiç değilse takdirle kabullerıeceği bir tarihçilik mirası buldu. Yeni Türkiye'nin böyle bir kültürel miras bulamadığı açıktır. Yeni Türkiye "tam tersine bakımsızlık içinde eriyen" yazma tasnif ve koruma tedbirlerinden uzak kağıt yığınlarının bırakıldığı arşivlerle karşılaştı. Onun için Kemalist dönemin tarihçiliği zengin bir mirasın itisiyle değil, karşılaştığı çıkmaz ve kendi yaptığı başlangıçla gelişmek zorunda kaldı.

Osmanlı imparatorluğunun Üçüncü Yüzyılında Mimar Sinan Devri'

anuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığını tarihçiler Impa-

ratorluğun en parlak devri olarak ele almışlar, dönemin kurumları ve toplum düzeni genel bir eğilim olarak imparatorluk tarihinin klasik devri diye nitelendirilmiştir. Bu genel eğilim nedeniyle Osmanlı toplumsal kurumlarının 15. yüzyıl sonuna kadarki gelişimi bir olgunluk dönemine ulaşmanın, sonrası da çürüme ve bozulmanın safhaları olarak ele alınmıştır. Kuşkusuz Osmanlı imparatorluğunun idari ve toplumsal hayatını bu biçimde yorumlamak hiç değilse son yıllarda terkedilmeğe başlandıysa da, özellikle 16. yüzyılOsmanlı mimarisini ve yapı örgütünü bütün Türkiye kültür tarihi içinde en orijinal ve soylu devir diye ele almak eğilimi sürmektedir.

K

Türk sanatı veya Türkiye sanatı gibi bir yaklaşım izlendiğinde bu tür bir değerlendirme de kuşkusuz tartışma götürür. Bu tartışma götürürlüğe

rağmen, kabul edilmesi gereken bir gerçek, Mimar Sinan döneminin gerek Osmanlı mimarisi, gerekse dünya mıınarisi için gösterdiği örıemdir. Bu dönemin iktisadi, kültürel ve toplumsal şartları etraflıca incelenmedikçe bu olgunun yeterince kavranılamayacağı da açıktır.

Mimar Sinan baş mimar olduğunda ve olmadan önce de mesleğinde yetişirken, bu imparatorluk bir Balkan imparatorluğu olma yanında bir Ortadoğu imparatorluğu da olmuştu. Hatta 200 yıldır kazandığı ve koruduğu birinci niteliği, ikincinin içinde erirneğe başlamıştı. Iki yüzyıldan beri Balkan imparatorluğu olma niteliğini, tarihin akışı ve doğal kültür ilişkileri içinde yavaş yavaş kazanan Osmanlılar, şimdi bilinçli bir biçimde Ortadoğu-Islam imparatorluğu tipine dönüşmekteydiler. Devletin ulema ve ümerası, adeta belirgin ve gayretli bir politika içinde bir tür Ortadoğu-Islam rönesansı yaratıyorlardı. 14. ve ıs. yüzyıllara ait Osmanlı vekayiname ve nasihatname edebiyatında, 16. yüzyılda olduğu kadar eski Islam devletlerini. Islam toplum ahlakını. Islam arazi ve maliye sistemini nakleden kaynaklara atıflar yapıldığı ve başvurulduğu söylenemez. Daha önce pragmatik bir yaklaşım ve yaşayan geleneklere Doğu devlet literatürü okunur ve toplum sistemi benimsenirken, şimdi daha bilinçli bir biçimde Islam-Ortadoğu modeli ele alınıyordu.

Din konusunda da ilk devirlerin kozmopolit toleransı kaybol- maktaydı. II. Mehmet (Fatih) kozmopolit bir din ve dünya görüşü olan huruftliğe eğilimli idi. Yavuz Selim ise koyu bir sünni Müslümandı ve Balkan Hıristiyanlarını Islamlaştırmak konusundaki eğilimini bazı ulema zor önlemişti. Devletin yönetiminde Ortodoks sünni ulema mümtaz bir yer almıştı (Kemalpaşazade ve Ebussuud vs.), bizzat divan şiirine bile bu hava egemendi. Halk arasında Molla Kaabız ve Mehmed Efendi gibi dünyevi her zevki, en normal adet ve eğlenceyi bile bid'at ve haram sayan yobazlar taraftar topluyordu.

Devletin sınırları Globus Ottomanorum kavramıyla anlatılıyordu. Batıda Transilvanya ve Macaristan'dan başlayan Osmanlı ülkeleri bütün Tuna havzasını Karadenize kadar izlemekte, güneyde Dalmaçya kıyıları. Akdeniz adaları ve tüm Peleporıes-Mora'yı içermekteydi. Kuzeydeki sınır Podolya, Eflak-Boğdan üzerinden Kırım yarımadasını da içererek Ukrayna steplerine kadar uzan-

maktaydı. Bu geniş alan, imtiyazlı beylikler. himaye altındaki devletler, merkeze bağlı tımar rejimi uygulanan eyaletlerle birlikte Rumeli bölümünü meydana getirmekteydi. Doğuda, Azerbaycan ve Luristan'dan başlayan sınır

güney Kafkasya'yı. kuzey Kafkasya'daki bazı bağımlı devletçikleri, nihayet tımar rejimi altında tüm Anadolu kıtasını, EI Cezire, Suriye ve aşağı Mezopotamya'yı kapsıyordu. Arabistan ve imtiyazlı beylik statüsündeki Hicaz topraklarını da gözönünde tutarsak imparatorluğun Asya kıtası mülkleri kabaca belirlenir. Afrika'da ise Mısır, Habeşistan'ın bir bölümü, "Garb Ocakları" denen Trablusgarb (Libya), Tunus, Cezayir gibi bağımlı devletçikIeri sayarsak imparatorluğun kompozisyonu tamamlanmış olur.

Bütün bu alanda yaşayan nüfus, dil, din ve ırk olarak tarihteki büyük imparatorlukların çok azında görülen bir çeşitliliğe sahipti. Geleneksel Osmanlı Devleti, "British Commonwealth" değildi. Imparatorluk ülkelerinin ve halklarının hepsi rengini ve varlığını sürdürüyordu. Bu birimlerin homojen bir mali-idari yapıya da sahip olmadığını belirtmek gerekir. Her dini cemaat kendisi için ve kendi içinde yaşıyordu. Şeriat'ın renkliliği yanında örn hukuk, her vilayetin ayrı toprak kanunları, her dini cemaatin kendi hukuku yürürlükteydi. Rum-Ortodoks cemaati son devir Bizans hukukunu kullanıyordu.

Imparatorluk ama anlaşılan yeni çağın büyük imparatorlukları gibi zengin değildi. Daha doğrusu imparatorluğun zenginliğini doğuran kaynaklar, bu. zenginliği kullanan sınıflar, bu zenginliğin kullanılış tarzı ve günlük yaşama yansıyışı çağdaş imparatorluklarınkinden çok farklıydı. Avrupa, tüccarların zenginleştiği ve şehirlerin idaresini elde ettiği, iflas eden imparator hazinelerine borç vererek devlet yönetimini etkiledikleri bir dünya idi. Bütün yaşayış biçimi, kent düzeni, sanat zevki, mimari yükselen burjuvaziye hitap ediyordu. Şehirlerin güzel binaları tüccar saraylarıydı, belediye binalarıydı. Ticaret yolları ve hanlar, antrepo mimarisi gelişiyordu. 16. yüzyılda bu burjuvalaşan Avru-

pa'darı Osmanlı ülkesine gelen protestan rahip Schweigger, "Bütün sahte dindarlar gibi Türkler de Tamıyı aldatmak için mabetlerini büyük, güzel ve süslü yapıyor. Bizim aksimize oturdukları evlere hiç dikkat etmezler" diyor.

Osmanlı tüccarı ve zenaat erbabından hiç kimse bu imparatorluğun tüketim normlarına, kültürüne ve yaşam tarzına etki yapacak durumda değildi. ISOO'lerde bir sancak beyinin yıllık geliri 12000 altın duka civarında iken, Bursa'nın en zengin tüccarının terekesinden 4000 altın çıkmıştı *. Zenginlik ve parlak yaşayış büyük imparatorlukta Batı Avrupa toplumlarındaki gibi ortaya çıkmıyordu. Sözünü ettiğimiz Salomon Schweigger "Paşaların ve beylerin evleri çok kötüdür. Binalarda fazla ihtişam yoktur, kanunlar pahalı ev ve şato inşaasına müsaade etmiyormuş, kötü bir ev bile 1000 du kaya çıkar. Böylesi bizde 300 Guldeni geçmez" demektedi/ '.

Evlerin yüksekliğinin ve kaplayacakları alanın sert kanunlarla tesbit edildiği bir toplumdur bu. Mimarlar zengin konut mimarisi, parklar ve özel hanların yapımıyla uğraşmaz. Bizzat rnimarbaşı, genişçe tutulmuş ve yüksekçe yapılmak istenen binalara ruhsat vermemek ve izinsiz olarak büyük yapılanları yıktırmakla görevlidir çünkü ...

Peki bu toplumda mimarlar zaptiyelik dışında birşey yapmıyorlar mıydı, yahut da faaliyetleri çok sınırlı bir alanda mı kalmıştı? Şüphesiz hayır. Osmanlı mimarı kamusal anıtları ve tesisleri yaratmakla yükümlüydü ve bu yükümlülük onun faaliyet alanının, sanatçı kişiliğinin ve eğitiminin çok farklı bir açıdan değerlendirilmesini gerektirir.

Geleneksel toplumda mimarlık basit bir lonca faaliyeti değildir. Gerek fonksiyonları, gerekse örgütleniş biçimi ve yetkileriyle

mimar, uzman bir bürokrattır ve yönetici sınıf üyesidir. Kentsel alandaki alt yapı tesisleri, ulaşım teknolojisinin düzeyi, ekonomik faaliyetlere dayalı mekan organizasyonu, yapı malzemesi, in" şaat işçi ve ustalarının sayısı ve bölgesel dağılımı, azınlık cemaatlerin oturduğu bölgelerdeki mekan sınırlaması ve buradaki farklı yapı denetimi, mimarlığın üstlendiği görevlerdir. Klasik Osmanlı teşkilatında mimarlık doğrudan askeri bir görevdir. Mimar, asker ocağında (kapıkulu ocaklarında) yetişir. Kendilerine hassa mimarlan denir. Komutanları da Hassa başmimarıdır.

Kanuni devrinin Osmanlı imparatorluğunda Turıa'darı Fırat'a, Ukrayna'dan Afrika çöllerine kadar yapılan her seferde yolları ve su yollarını onarmak ve yapmak, köprüler kurmak, konaklama tesislerini denetlernek onun görevidir. Yetiştiği dönemde hiç kiınse mimar kadar üç kıtadaki ülkelerin yapı zenaatını ve plastik sanat eserlerini yakından tanımaz. Kentlerin imar denetimi onun görevidir. Nihayet kentleri süsleyen anıtsal kamu binaları onun eseri olacaktır. Bu eserleri yaparken kendisine yardımcı olan taşçı, doğramacı, camcı, boyacı, badanacı gibi zenaatçılar Ortadoğu ve Balkanlar bölgesinin 5000 yıllık şehir kültürünün yaratıp yetiştirdiği muhtelif dinden ve etnik gruptan kimselerdir .

Kanuni devrinin büyük eseri Süleymaniye yapılırken bu rengarenk Babil Kulesi kalabalığı o binayı yükseltmişlerdir. Çünkü Mimarbaşı Sinan Ağa bütün meslektaşları gibi, imparatorluğun dört bir yanından her gruptan yapı usta ve işçisini celbettirebilmektedir. Sadece emek sahiplerini değil, malzemeyi de ...

Böyle bir ortamda Sinan'ın yetişmesi ve bir okul kurması, imkan dahiline girmektedir. Doğum yeri ve ailesi karanlık olan bu yeniçeriye gah Kapadokya (Kayseri) bölgesinden bir Hıristiyan

veya Türk, gah Bulgaristan Rodoplarından bir Bulgar denir. Eldeki vesikalarla bu durumun kesin olarak tespiti mümkün değildir ve önemli de değildir. Koca Sinan, Osmanlı mimarıdır. Osmanlı mimarisi bir imparatorluğun mimarisidir. Bu imparatorluk Ortadoğu ve Balkanların imparatorluğudur ve tarihteki iki benzerinin, Roma'nın ve Bizans'ın mimarisiyle aynı

paralelde olduğu halde yeniçağ dünyasında şaheserlerini yaratmıştır. Onun hakim kültürü ne salt Anadolu'nun, ne de Rumeli'nindir. O mimari, insanların günlük yaşama mekanını düzenlemekten çok, bir kamusal görkemi ve devlet çarkını döndürecek gerekleri yerine getirir.

Osmanlı mimarisinde dar ulusal bir nitelik ve kaynak aramak boşunadır. NasılOsmanlı tarihi üç kıtadaki ülkelerin ve halkların yazgılarıyla ördükleri bir duvara benzerse, Osmanlı mimarisi de bu tarihin zamanda ve mekandaki müşterekliğinin bir sembolüdür.

Mimar Sinan'ın onun öğrencileriyle 17. yüzyılda da sürdü, sonra eridi. Çünkü 18. yüzyılOsmanlı dünyası 16. yüzyıldaki kadar geniş ve renkli değildi. 18. yüzyılın mimarı bir-iki yüzyıl önceki ocaklı yoldaşları gibi geniş bir dünyayı tanıyarnıyordu. Fazladan yöneticiler, sanatçılar ve halk artık imparatorluk mimarisine değil, çağın gerektirdiği bir mimarlık sanatına ihtiyaç duyuyorlardı. 18. yüzyılda Balkan Rönesansı, İstanbul'daki Osmanlı Barak çağı yeni bir dönemin ve yeni bir mimar tipinin doğmak üzere olduğunu gösteren belirtilerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Değişimi İçinde Divan Şiiri'

D

ivan şiirini incelemek kuşkusuz başlı başına bir bilimsel

alanın görevidir. Ancak o şiir üzerinde konuşmak, bazı yorumlarda bulunmak herkesin görevidir. Divan edebiyatının uzmanları herkesin konuşması gereken bu konuyu aydınlatıcı araştırmalar yapmakla sorumludurlar.

Divan şiiri bugün yaşamıyor, okunmuyor, o tarzda yazılmıyor derken, bu şiirin terkedildiğini, ama ilgi alanımız dışına çıktığını kastetmemek gerekir. Terkedilen bir edebiyat eğer ilgi, tartışma ve araştırmanın dışına çıkmışsa bunda övünülecek bir yan yoktur. Herşeyden önce Türk şiirinin bugün ulaştığı düzeyde o edebiyatın da payı vardır. Bundan başka yüzyılları

kapsayan bir alanın her meslekten ve mezhepten aydınların ilgi alanı dışında kalması, Divan edebiyatından çok ulusal aydın grubumuz için olumsuz bir nottur.

Divan şiirini incelerken Osmanlı gerileyiş, çöküş diye sınıflandırılan siyasal, toplumsal tarihi ile kesin paralellikler kurmak bence pek tutarlı bir yaklaşım sayılamaz. Zaten Osmanlı tarihi toplumsal ve kültürel gelişmemiz açısından ele alındığında yükseliş ve çöküş diye yapılan zaman ayı-

rımlarının ne denli gerçekçi olduğu da tartışılabillr. Yıkiliş diye adlandırılan dönemde Türk dili daha da gelişmiş, toplumsal, idari

kurumlarırnız modernleşmiş, nihayet Türkler ve diğer Osmanlı milletleri çağdaş anayasal sisteme geçişte önemli adımlar atmışlarsa, bunun niçin gerileme ve yıkılış diye betimlendiğini hala anlamış değilim.

Divan edebiyatı yapısal özelliği yönünden bir yerde bu gelişmeye paralellik gösterir. Divan edebiyatının 1529'daki ı. Viyana kuşatması ve 1774 Küçük Kaynarca Anılaşması arasındaki olaylar bütünüyle ilgisini kurmaya çalışmak bundan dolayı tutarsız olur diyorum. Bu edebiyatın asırlar süren evrimindeki soluklar ve renk değişıirrneler, herşeyden önce salt kültürel tarihin ve yavaş süren bir toplumsal değişimin resimlenişi gibidir.

Divan edebiyatı, Burckhardt'ın çizdiği Rönesans adamı gibi bir Osmanlı adamını anlamaımza yardım eder. Osmanlı adamının hayatı algılayışında, hayata bakışında Divan şiiri bir terbiye aracıdır. Ölçü önemlidir. Coşkuda, hicivde, üzüntüde. mistisizmde bile bir teknik düzenleme, bir geometrisyenlik vardır. Tutkuların, duyguların anlatımındaki bu tür ölçü ve düzenleme, Osmanlı aydınının hayatının her döneminde göze görünen tipik yanıdır.

Divan şairlerinin hiçbiri Katerina'nın şairi Derjavin değildir. Kanuni'ye yazdığı mersiyede Baki, ölen padişahın savletini, kılıcının kudretini betimlerkerı, Polonya üzerine yürüyen Katerina'ya övgüler yağdıran Derjavin gibi belirli bir ideolojinin, bir yayılmacı politikamn sözcülüğünü yapmıyordu.

Osmanlı adamı büyük hayallerin ve büyük misyonların taşıyıcısı olarak görmemiştir kendisini. Kuşkusuz Divan edebiyatında halkçı şair Nekrasov gibi birine de rastlanmaz. Divan şairi böyle görevler de yuklerımez. Osmanlı aydını toplumsal yapıyı tabii ki eleştirdi. 16-17. yüzyılın müverrihleri Mustafa Ali'Ier, Koçi Bey'ler toprak düzeninden vakıflara, vezir vüzeranın hırsızlığından ulernarun cehaletine kadar herşeyi eleştirdi. Ama şiir yazmaya gelince bu konulardan uzak kalınayı yeğlemiştir herkes ...

Geleneksel toplumda yönetici ve aydın kişi edebiyana bir tür ruhi tecerrüd (meditatian) yolu arar. Edebiyat hayatın nesnel koşulları karşısında güzelliğin ve ruhi dinlencenin aranmasına hizmet eder. Dünyanın ahvali(!)

Osmanlı toplumunda tabii ki dile getirilmiştir, ama Divan şairleri tarafından değil...

Divan şiirinde 16-17. yüzyıl dünyasının toplumsal çalkarıuları dışında bir

dünya vardır denir. Bunu söyleyenlerin 16-17. yüzyıl Osmanlı dünyasında gerçekten değişmeye yönelik büyük çalkantılar olduğunu nereden çıkardıklarını ispatlamaları gerekir.

Divan şiirinin zaman zaman farklı renkler ve soluklar taşıdığım da belirtmek gerekir. Kaside geleneği yanında hicvin en keskin örnekleri de bu edebiyatın içindedir Hedonist düşüncenin bol örnekleri yanında Gazi Giray Han'ın;

Rdyete meyl ederiz kdmet-i dil-cu yerine Tuğa dil bağlamışız kakul-i hoş-bu yerine

beytiyle başlayan hamasi gazelindeki gibi savaşçı ve kaba gerçeğe dayanan bir anlatım da vardır. Hayatın güzelliklerine Nedirn'in;

Yine bezm-i çemene ldle Jüruzan geldi, Müjdeler gülşene kim, vakt-i çırağan geldi, Bülbül aşüJtelenip bezme gazel-hc'ln geldi, Müjdeler gülşene kim, vakt-i çırağan geldi

misralarında olduğu gibi somut bir coşkuyla bakanlar var ama, Fuzult'nin ölümsüz lirizmi, panteist duygusallığı da gene bu edebiyatın içindedir.

Divan şiiri Anadolu'ya Türklerle beraber gelmiştir. Beylikler ve ilk Osmanlı döneminin bürokrasisinde Arap ve Fars kültürüne karşı düşmanlıktan değil, ama bilmezlikten gelen bir ortamda saf bir Türkçeyle yaşamıştır. Ahrnedi ve Şeyht'nin dili, 16-17. yüzyıllarda yerini Fars dilinin güzelliklerine daha çok kapılan bir Divan şiirine bırakmıştır. Klasik İran şiirinde Şeyh Bahauddin-i Amill'de, Hafız'da, Sadi'de görülen derin ve yaygın

tasavvuf Osmanlı Divan şiirinde daha sade, daha yalın renklerle yaşamıştır.

18. yüzyılın ülkeler kaybedilen ve kurumların eskiliğinden dolayı sarsıntılar geçiren ortamında Divan şiirinin dünyanın tadını çıkaran (Nedim gibi) yahut panteist (Şeyh Galip) niteliği bugünün gözlüğüyle baktığımızda bize ters görünebilir. Ama 18. yüzyıl bir yerde kültürel bir soluklanma ve barış özlemi duyulan çağdır. Herşeyden önce bürokratik kadrolara Anadolu ve Rumeli'nin Türk unsuru girmiştir. Bizzat barışçı bir siyaset izleyen Damat ıbrahim Paşa, böyle devlet adamlarının tipik bir temsilcisidir. Dünyevt zevklerle, Osmanlı Barok çağının beğenilerine göre biçimlenen Divan şiirinin dili de daha sadeleşmiş, Türkçeleşmiştir.

Divan şiiri bu dönemde böylesine bir kültürel değişiklikle paralel gelişmeler göstermektedir. Siyasal kurumların değiştiği, milliyetçilik akımlarının geliştiği ve toplumsal sorunların tartışılmaya başladığı 19. yüzyılda ise artık Divan şiiri gerilemektedir. O şiirin sadece içeriği değil, değişen dünya ve değişen düşünceler karşısında biçimi bile zorlanmaya başlamıştır.

Türkiye'de Demokrasi Çok Genç Değildir:

emokrasi, Yunanca bir kelime olup, çoğum~zun bildiği gibi

"halk yönetimi" anlamına gelmektedır. Çağdaş demokrasi bugün kuşkusuz eski Yunanistan'daki şehir devletleri demokrasisinden çok farklı niteliklere sahiptir. Çağda~ demokrasi; sosyal tabanıarı ve dayandıkları siyasal düşünceleri farklı iktidar adayı siyasal partiler ile ayrı sosyal grupların çıkarını savunan örgütlenmiş gruplar ve nihayet siyasal iktidarı tayin edecek genel oy mekanizması gibi unsurlardan meydana gelir. Çağdaş demokrasilerde iktidar sadece belirli temsil organları tarafından değil, aynı zamanda baskı grupları tarafından da denetlenmektedir.

D

Avrupa tarihinde "Aydınlanma çağı" dediğimiz ve 18. y~.zy~lın büyük bölümünü kapsayan dönemde mutlak krallık reJImınin ve despotizmin

yerini özgürlüklerin, halk yönetimi düzeni~ nin alması savunulmaktaydı. Aydınlanma devrinin düşünurleri en yüce değerlere sahip yaratık olan insanın doğasında özgürlüğün varolduğunu, dolayısıyla insanların hükümdarırı tebası değil, özgür iradeli ve yönetirnde söz sahibi olan yurttaşlar olması gerektiğini vurgularlar. Bu özlerıen rejimin tarihi temellerinin es-

ki Yunan siyasal düşüncesinde, toplum sisteminde bulunduğunu; dolayısıyla eski Yunan'daki şehir devletlerinin (yani polis'lerin) idari- toplumsal düzeni olan demokrasinin en kutsal rejim olduğunu ve uygarlığın salt bu nedenle eski Yunanistan'da başladığını ileri sürerler.

Rönesanstaki hümanizm akımından sonra, IS. yüzyıl siyasal düşüncesinde eski Yunan uygarlığı, yeniden başka bir gözle yü- celtilmiş ve Philhellenisme dediğimiz akım moda olmuştur. Ne var ki Fransız Aydınlanmasının ünlü düşünurleri Montesquieu ve Voltaire daha adil ve demokrat bir yönetim ve toplum düzeni için somut öneriler getirirken eski Atina demokrasisi veya Sparta otoritaryanizmini bir yana bırakmışlar, önerdikleri model için İngiltere'nin yönetim biçiminden esinlenmişlerdir. Gerek devrim öncesi, gerekse devrim sonrası Fransa'sında saygı ve hayranlık duyulan iki örnek siyasal sistem; Anglo-Saksonların krallığı olan Britanya ile Anglo-Sakson asıllıların cumhuriyeti olan genç Amerika Birleşik Devletleri'ydi. IS. yüzyıl boyu Avrupa kıtasında tüm siyasal analizler ister istemez Britanya'daki parlamentarizm, Ingiliz mahalli idare geleneği ve o toplumdaki siyasi iktidarı denetleyen mekanizmaların üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gerçekten de Britanya adası tarihi yönden özgün bir demokratik gelişmenin laboratuvarı olmuştur. Voltaire ünlü eseri dig'de, "Albiorı adası" diye adlandırdığı Britanya'nın siyasal-toplumsal düzenini şöyle tanımlar:

Gerçekten de Britanya'nın yönetimi somut siyasal öneri ve analizler söz konusu olduğunda IS. yüzyıl siyasal düşüncesi için tek örnekti. Bu ülkenin siyasal kurumlarının özgürlüğü ve saflığı aynı ölçüde, rejimin sağlamlığını ve güçlü bir geleneğin varlığını da göstermekteydi.

Londra'da Britanya parlamento binası olan Westminster Katedrali gezildiğinde bile çağdaş demokrasinin Avrupa kıtasının bir eseri olduğu anlaşılır. Tipik erken Ortaçağ İngiliz Gotiki tarzında bir kilise olan Westminster'in bir bölümünde yer alan Avam Kamarasının ne dekorunda, ne de oturumlarımn havasında anıtsallık yoktur. Yüksek sesle atılan uzun nutuklara tahammül edilmez, toplantı usulü, bir Ortaçağ İngiliz şehrinin

belediye meclisininkinden daha farklı değildir. Cromwell devrinde mebuslar, "kralın bu salonda bundan böyle yeri olmadığım" haykırdıkları için, İngiliz hükümdarları o günden beri Avam Kamarasına adım atmamışlardır. Salonda karşılıklı, sıkışık düzende oturan muhalefet ve iktidar partileri üyelerini üst kattaki daracık localardan dinleyiciler izler,

binalarından farklı bir görünümü vardır. Avusturya parlamentosu Yunan mabedi biçimindedir. Fransız mebuslar meclisinde başkanlık Bu binanın içinin ve dışının, kıta Avrupasındaki parlamento kürsüsünun tanrıçası Athena'nın heykelcikleri bulunur. Kanlı mücadelelerden sonra, teorik modellere göre kurulan ve Gobelin halı asılıdır. Etrafta adalet tanrıçası Nemesis'in, hikmet arkasında Rafaerin "Atina Mektebi" tablosu işlenmiş bir

Ingiltere'de ise ne Avam, ne de Lordlar Kamarasında böyle

bir dekor yoktur ve ihtiyaç da hissedilmemiştir. Ingiltere'de parla-

mento 1215 Magna Charta'sından sonra zamanla birleşen lordların

ve şehir temsilcilerinin kralı denetlernek için bir araya gelmeleriyle

kurulmuştur. Britanya parlamanterizmi Ortaçağ Ingiliz geleneğinin

bir eseridir ve o temel üzerinde gelişmiştir. Ne 13. yüzyılda, ne de

daha sonra Britanya parlamanterizmi, eski Yunan ve Roma'daki

meclislerle kendi varlığı arasında bir bağ kurmamıştır. Fakat çağdaş

demokrasi bugünkü niteliğini Ingiliz demokrasisinin yedi asırlık

gelişimine borçludur. Britanya, sanayi devriminde öncü bir ülke

olduğu gibi çağdaş demokraside de ağırbaşlı bir öncü olmuştur.

Kuşkusuz çağdaş demokrasinin yapıcısı olma onurunu sadece Britanya adasına maletmek doğru değildir. Yurttaşlık bilinci ve statüsüne dayanan çağımızın cumhuriyeti, 1789 büyük Fransız devriminin eseridir. Ulus bilinci

etrafında toplanan yurttaşlar toplumunun siyasi rejimi olan cumhuriyet, iki yüzyıldan beri

Fransız devrimi ile ortaya çıkan ve yayılan bir olgudur. Çağdaş demokrasinin temelinde özgürlük ve geniş halk kesimlerinin Siyasal- sosyal örgütlenmesi yatar. Bir diğer deyişle demokratik rejimin tarihsel gelişiminde siyasal temsil, yani halkın yönetime katılma isteği itici güç olmuştur. Avrupa uygarlığının insanlık tarihindeki tartışılmaz en önemli katkısı, demokrasiyi kitlelere mal eden bir siyasal mekanizmayı geliş- tirmiş olmasıdır.

Avrupa demokrasisinin çekirdeği, güçlü mahalli idare geleneğidir. Bir takım şehirler ve bölgeler kendi mali kaynaklarını, halkın temsilcilerinden oluşan kurulların kararları doğrultusunda kullarırnağa başlamışlar ve elde ettikleri bu özerkliği hükümdarlığın merkezi otoritesine karşı kıskançlıkla korumuşlardır. Hükümdarların kendilerine savunma ve güvenliklerini sağlama karşılığında bir takım vergi ve angarya yüklemesini engellemek için mahalli kolluk kuvvetlerini de kendileri kurmuşlardır.

Ortaçağ Avrupa şehirlerinin bu özerkliğin bedelini ödemek için önce ticaretle zenginleştikleri açıktır. Bu önemli bir gelişme idi, çünkü Avrupa ulusları yeni çağlarda hükümdarların mutlak otoritesini kırıp yerine parlamentoya dayalı anayasal monarşiler veya cumhuriyetler kurdukları vakit, birkaç yüzyıldan beri kendi kendilerini idareye ve temsilcilik sistemine alışmışlardı. Bu yüzlerce yıllık demokratik gelişmeye rağmen, Avrupa'da da çoğulcu siyasal sistemin, özgürlüklerin çok yakın zamanlara kadar sarsıntıdan uzak kaldığını ileri sürmek güçtür.

Avrupalılara demokrasi Tanrının inayetiyle verilmiş değildir. Batı toplumu daha 40 sene önce insanları fırınlayan rejirnleri, va- tandaşların birbiriyle yaptığı kanlı savaşları yaşamıştır. Çağdaş Avrupa'nın, faturasını çok pahalıya ödediği demokrasi ve özgürlükleri bu kadar kıskançlık ve hassasiyetle korumasının nedeni budur. Son iki yüzyıllık demokrasi mücadelelerine bakarak diyebiliriz ki, Avrupalılar tarih yaşamamışlar, tarih yapmışlardır.

Bu konuya değinmemizin nedeni açıktır. Avrupa'nın son iki yüzyıllık demokrasi mimarlığında bizim toplumumuzun belki öncü ve etkin bir rolü

yoktur, ama bu gelişmeden uzak kaldığımızı ve bihaber olduğumuzu söylemek doğru değildir. Bizde zaman zaman tekrarlanan en anlamsız söz, "demokrasi için olgunlaşmamış bir toplum olduğumuz"dur. Oysa Avrupa siyasal tarihinde anayasal sistemin en son uygulamaya konduğu devlet ve toplum biz değiliz. Türk toplumu da yüz yılı aşkın bir süredir demokrasi mücadelesi ve deneyimi içindedir. Bu kadar çok ve uzun zaman denenen birşeyden vazgeçrnek mümkün değildir, alışkanlık ve tecrübe kazanılmıştır. Tanzimat'tan beri mahalli idareler uygulaması içindeyiz, 1876'dan beri de Anayasayla yönetilen bir toplumuz ki, bunlar kısa zaman kesitleri değildir.

Tanzimat Fermanı ilan edildikten hemen sonra vilayetlerde mali ve idari sorunları çözümlemekle görevlendirilen Ievkalade yetkili muhassıl denen yöneticilere yardımcı olmaları için ruhani reislerle müslüman ve gayrimüslim halkı temsilen gene halkın

seçecekleri temsilcilerden meydana gelen muhassıllık meclisleli kuruldu. Bu meclisler ülkemizde mahalli demokrasi geleneğinin başlangıcı sayılmalıdır. lS64 ve lS71'de vilayetlerin yönetimi ye-

niden düzenlendiğinde, vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanında çalışacak mali, ticari, adli sorunları tartışıp karara bağlayacak İdare Meclisleri kuruldu. Bu meclislerde gene seçimle gelmesi öngörülen yerel temsilciler bulunacaktı. Bu üyeler bazı yerlerde seçim yapılmadan valilerin tayiniyle veya gayrimüslim cemaat idarelerinin isteğiyle göreve başlamışlarsa da, seçim yapılan yerler de vardı. Nitekim ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde seçim usulü tartışılırken, Edirne mebuslarından biri Istanbullulara; "Sizler seçimi ilk defa bu yıl gördünüz, bizler Tanzimat'ın başından beri seçimlerin içindeyiz" demişti.

lS76'da ilan edilen Kanun-ı Esaside "reaya" tabiri yoktur. Bütün tebanın eşitliği öngörülüyordu. Işkence ve angarya yasaklanıyordu. Tebanın eşitliği ilkesine gerçekten dikkat edilmişti. lS40'lardan beri her dinden Osmanlılar vilayet idaresine katıldığı gibi, şimdi Mebuslar Meclisi de aynı biçimde kurulmuştu. Diğer çokuluslu imparatorluklar parlamentosunda (Avusturya-Macaristan ve 1905'den sonra Rusya) görülmeyecek kadar devletin dininden olmayan mebus vardı. Mebuslar arasında gayrimüslimler üçte bir oranında idi.

19 Mart lS77'de Osmanlı İmparatorluğunun dört yanından gelen rengarenk bir heyet toplanıyordu: Meclis-i Mebusan ... Selanik, Erzurum, Bağdat gibi uzak yakın vilayetlerden gelen, çeşitli dil ve dinden grupları temsil eden bu mebuslar daha ilk anda geldikleri yerin problemlerini ortaya atmışlar, kısa zamanda geniş ülkenin sorunlarını kavrayıp, maliyeyi, yönetimi ve hatta dış politikayı şaşılacak bir ustalıkla eleştirmeye başlamışlardır. Gerçekten imparatorluğun anayasal kurumları, anayasa ilan edilmeden önce gelişmeye başlamıştı. lS40'lardan beri hükümet merkezindeki meclis ve kurullarda, lS60'lardan beri vilayetlerdeki idare meclisleri, yukarıda belirtildiği üzere yerel önderlerin yönetime karar ve eleştirileriyle katıldıkları kuruluşlardır. Nitekim me-

busların toplantı ve tartışma usullerinde vilayet idare meclislerindeki tecrübelerinden yararlandıkları görülmekteydi.

Rengarenk mebus topluluğu Aralık lS76'da ilan edilen nun-i Esasi gereği bir araya gelmişlerdi. Vilayetlerde mebus seçimi olmamıştı ama İstanbul'da yapılmıştı. Ancak taşra mebuslarından biri oturumlar sırasında, "İstanbul ilk defa seçim görüyor, biz Tanzimat'ın başından beri seçim yapmaktayız" demişti. Osmanlı İmparatorluğu artık bir anayasal monarşiydi. Tanzimat Fermanı'nın yol açtığı gelişmelerle, imparatorluğun aydın bürokratları bir anayasa ilan ettirmeğe muvaffak olmuşlardı.

Osmanlı ülkelerinin anayasal monarşi düzenine geçişi bir tesadüf sonucu değildir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi anayasa, büyük devletlerin baskılarından dolayı hazırlanmış bir belge de değildir. Belirli bir tarihsel gelişim sonucu gerçekleşen Osmanlı Anayasa metni, o tarihte Avrupa kıtasındaki en genç anayasa da değildi. Avusturya-Macaristan, anayasal düzene geçeli henüz çok olmamıştı. Rusya ise anayasaya kavuşmak için 20. yüzyılın başını bekleyecekti. Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan kurul bütün Avrupa anayasalarını gözden geçirmişti. Zaaflarını da içinde taşıyan bu belge, belirtmek gerekir ki, o çağın birçok anayasasının daha gerisinde bir siyasal katılma ve siyasal yapı öngörmüyordu.

Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl süren yönetimi boyunca Anayasa kaldırılmış sayılamaz. Sultan Mebuslar Meclisini dağıtmıştı; bu onun yetkisi dahilindeydi, ama Ayan Meclisi dağıulmamışu. Birçok özgürlüklerin sınırlandırılması ve sansür bile aslında anayasaya lafzen aykın düşmemekteydi. Kısacası II. Abdülhamid yetkilerini kötüye kullanıyordu, ama Anayasa yürürlükteyeli ve devlet yıllıklarında son Mebuslar Meclisi, üyelerinin ismiyle birlikte yayınlanıyordu. Kısacası o günden bu güne yüz yılı aşkın bir süredir Türkiye anayasalı bir ülkedir ki, bu geleneği küçümsemenin imkanı yoktur.

1905'de Rumeli'de ve Anadolu'daki başkaldırmalar sonucu, Osmanlılar dağıtılan meclisi yeniden topladılar. Bu sefer saltanat

makamının yetkileri kısılmış, hükümet meclise karşı sorumlu duruma getirilmiştir. Türkiye yönetimi o devirden beri yürütme ve yasama arasında hassas bir dengenin kurulduğu parlamenter rejimin oluşumuna tanık olmaktadır. Ulusal Kurtuluş savaşımız boyunca görülen ve mutlak meclis egemenliğine dayalı konvansiyonel sistem savaş bittikten sonra yerini tekrar doğal anayasal gelişim e bırakacaktır. Bununla beraber 1921 Anayasası Türk siyasal hayatında vazgeçilemeyen bir gelenek olarak meclis üstünlüğünü getirmişti.

1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların başında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğuşu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır. 1908'den sonra İstanbul'da ve vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilk öğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmekteydi. Darulfünun'urı, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olayıdır.

Her toplumun anayasası toplumun ilerisinde olmak zorunda değildir; bazen toplumsal-siyasal gelişmeyi arkadan izleyen, tespit eden belgelerdir. Türkiye'nin tarihi gelişimindeki özellik ise anayasaların gerçekleştirilmesi istenen kurumları ve ileri hedefleri gösteren siyasal programlar niteliğinde oluşlarıdır. Bu tarihi çizgi ve eğilim, bizim toplumsal-siyasal gelişimimizde belirgin bir kural, bir yasa niteliği kazanmıştır.

Temmuz tarihli bir İstanbul gazetesinde verilen habere göre 1979

yılında Kültür Bakanlığı'nın bastırdığı, BOğ

dan voyvodası Dimitri Carıtimir'in (Kantimir) yazdığı Osmanlı Imparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü adlı üç ciltlik kitabın toplatılması teklif edilmiş. Toplatılma teklifi Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığına, kurulun bir kararı halinde iletilmiş. Yani işe kendiliğinden girişen, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu ...

Sözü geçen kitabı, Kantimir tarihinin 1876'daki Romence baskısından Dr. Özdemir Çobanoğlu çevirmiş. Zat-ı muhteremi tanımam, ama hakikaten muhterem bir iş yapmış. O yıllarda yaptığı çeviriyi basılması için Kültür Bakanlığına sunmuştu. Benden çeviriyi incelernemi istediler. Kusursuz denecek kadar dikkatle yapılmıştı ve iyi bir Türkçesi vardı. (Çevirmenin tek rıoksanı kaynak metin Latinceyle karşılaştırma yapamamış olmasıdır. Ama Latince bilenler sayılı olduktan başka, çeviri Romence nüshadan yapılıyordu ki bu en doğru metindir ..) O tarihte Kantimir hala Türkçeye çevrilmemiş olduğundan bu zahmeti yüklenen çe- virmene bir tarihçi olarak şükran duydum. Her tarihçimiz kendi-

sine aynı hissi duyacaktır ve eser hakkında karar vermeye yetkili olanlar da onlardır. Fazla oyalanmadan incelernemi bitirip, raporumu yazdım. Çeviri Eserler Kurulu, olumlu karar verdi ve eser de baskıya girdi.

Bu konuda sadece tarihçilerin fikri sorulur sanıyordum. Meğer öyle değilmiş. Aradan 3 yıl geçtikten sonra kitap hakkında Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin yüksek mütalaalarını öğrenince Diyanet İşleri Başkanlığına gittim. Üç yıl önce eser hakkında müsbet raporu verenin ben olduğumu ve şimdi verdikleri olumsuz kararın esbab-ı mucibesini istedim. Veremeyeceklerini bildirdiler. Niye verilemeyeceğini anlayamadım.

Kitap Kültür Bakanlığının satış yerlerinde yok, "bitti" deniyor. 300 yıl sonra Kantimir'in başına gelenleri düşündüm. Boğdarı beyi Konstantin Kantimir'in oğluydu, bütün Boğdan beyzadeleri gibi İstanbul'da rehin olarak bulunması gerektiğinden 20 yıl kadar Fethiye semtindeki Ulah sarayında yaşamıştı. Kantimirler ailesi aslen Kırım Hanları ile çatışmaya düşerek Boğdarı'a sığınan Nogay beylerinden Kantimir Mirza'nın soyudur.

Dimitri Kantimir bütün Boğdan soyluları gibi Latin-Yunan kültürü ve Avrupa uygarlığını tanımıştı. İstanbul'da Arap-Fars kültürü ve Osmanlı uygarlığını tanıdı. Dostları başta Sadrazam Rami Mehmet Paşa ve Latince bilen bir Osmanlı aydını olan Nefyioğlu gibi Lale Devrinin seçkin Doğu kültürüne vakıf ve Batı kültürüne açık insanlarıydı. 16SS'de IS yaşında Istarıbul'a gelen bu beyzade; Türk tarihi, sanatı, özellikle müziği üzerinde derin bilgi sahibi idi ve hatta sonradan terkedilen bir musiki makamı bile bulmuştu. Bu bilgisi ve yazdıklarıyla evrensel ansiklopedilere ve bilim tarihine geçmiştir.

Siyasi hayatı ise hatalarla doludur. Osmanlılara karşı bağımsızlık için Büyük Petro ile birleşmiş, 1711 Prut yenilgisinde Rusya'ya sığınarak 1714-16 arasında ünlü Osmanlı Tarihi'ni kaleme almıştır. Bu alanda Doğu-Batı kaynaklarının kullanılması ve be-

66

lirli üslubuyla çağı için şaşılacak derecede tarafsız ve Osmanlı tarihinin derli toplu ilk sentezi sayılmaktadır. Hammer'in tarihinden 100 yıl daha

öncedir ve bazı yönleriyle Hammer'den daha orijinaldir. Kantimir'in yazdığı Tarih, çağdaşları arasında ün yapmıştır, 17. yüzyıl sonu ve IS. yüzyıl başında birçok olayın içinde yaşadığı için görgü ve değerlendirmeleri çok önemlidir.

Kantimir herşeyden önce bir Osmanlıydı ve o dünyanın bir adamıydı. Geniş ölçüde Osmanlı vekayinameleri, Avrupa tarihlerı, bazı vesikalar ve asıl önemlisi, yaşadığı ve gördüğü olayların tahlili ile bu eseri yazmıştır. Nitekim Türk tarihçilerinin de üye olduğu uluslararası bir bilimsel kuruluş olan Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Cemiyeti, Kantimir (Cantemir'ı'irı 300. doğum yıldönümünde çıkan bir kitapta bunları belirtmiş ve önsözü de, cemiyetin başkanı ünlü tarihçimiz Profesör Halil İnalcık yazmıştır.

IS. ve 19. yüzyılın aydınları herşeyden önce mensup oldukları dini çevre ve uygarlığın getirdiği önyargılardan ve deyimlerden tam anlamıyla arınamamışlardır. Kantimir de "hain Osmanlı Sarayı, daha az imanlı hükümdar" gibi deyimleri kullanır. Ama aynı çağda Osmanlılar Batı için ne tür ifadeler kullanırlar? Hammer 19. asrın ortasında bile Osmanlılar ve Türkler için pek hayırhah sözler kullanmaz, acaba kendisinin Türkçeye çoktan çevrilen tarihi için ne gibi bir iyilik düşünülüyor!?

Kantimir'in Osmanlı kültürü ve İslam tarihi için devrinin ölçülerine göre çok objektif davrandığını tekrar belirtmek gerekir. Bu ilk Osmanlı tarihi sentezinin, hazır devlet ucuz basmışken, herkesin okuması ve bilmesi gerekirken; her kasabada bulunan bir iki gayretkeş vatandaş veya her okulda rastlanan bir iki şikayetsever öğrenci Diyanet Işlerine başvurdu diye Din İşleri Kurulu'ndan karar çıkartıp, Kültür Bakanlığına müdahalede bulunmak, onaylanacak bir hareket değildir.

17. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi Almanya'dan Macaristarı'a, Ukrayna'dan Mısır'a kadar çok yeri gezmiştir. Ciltler tutan

seyahatnamesinde bu ülkelerin şehirlerirıderı, halkından, coğrafyasından uzun uzun sözeder. Bu seyahatname bugün değerli bilgileri içermektedir. Ne var ki, Evliya ikide bir; "kafir, gavur, hakile yeksan ola (yere hatası)" gibi deyimler kullanmaktan geri kalmaz. Bütün uluslar bugün Evliya'yı olduğu gibi çeviriyorlar. Kitapta bu deyimlerin altına "ey dini bütün Hıristiyan okuyucu, kusura bakma, bu Evliya dedikleri ne de olsa bir Hıristiyan sevmez Türktür" diye dipnotu düşüldüğünü görmedim. Çünkü bana Diyanet Işlerinde söylenen, Kantimir'in Müslümanlık aleyhindeki sözlerine dipnotu düşülmediğidir. Oysa 17. yüzyılın insanının bu tür görüşlerini uygar insanlar gülümseyerek okurlar. Evliya'nın yazdıklarında bu gibi deyimleri Macarlar. Almanlar nasıl okuyorsa, biz· de onunla çok yakın zamanlarda yaşayan Kantimir'i öyle okuruz. Türk okuyucusunun bu düzeye ulaştığını sanıyoruz. Nasıl ki, Evliya'nın Hıristiyan sevmezliğiyle değil, Hıristiyan dünyasının 17. yüzyıldaki hayatı ve yurtları ile ilgili yazdıklarıyla ilgilenenler onu birçok dile çevirip, bastırıp okuyerlarsa biz de Kantimir'i, daha 18. yüzyılın başında tarihimizi bu kadar ehliyetle kaleme aldığı için defalarca ve çok önceden bastırıp okumalıydık.

yüklenmesi yakındır. Diyanet Işlerinin bu son müdahalesi hoş görüldüğü takdirde, yarın bir gün, falan veya filan hisleri reneide ettiği gerekçesiyle özel kitabevlerinin bastığı kitaplar için de Savcılığa müracaat etrneğe başlar. Bu kitapların da coğrafya, tarih, etnoloji ile ilgili olması mümkündür.

Kültür Bakanlığı'nın Diyanet Işleri Başkanlığı'nın bu son mü- dahalesini dikkate alması hazin bir olaydır.

Bu olayla bizce bürokrasimizin işleyişinde bir başka usulsüzlük göze çarpmaktadır. Bu kitaba yetkili bir uzmanın inceleme raporu üzerinde yetkililerden oluşan bir kurul -Kültür Bakanlığı Çeviri Eserler Kurulu- olumlu oy vermiş ve kitap bastırılmıştır. Hal böyle iken kendisini herşeyin üstünde görme alışkanlığı edinen Din Işleri Yüksek Kurulu'nun bu eseri sözüm ona tekrardan incelemesi ve yeni bir raporla Kültür Bakanlığına müracaatı, yetki tecavüzünden başka bir şey değildir. Diyanet Işleri her başvuruyu böyle değerlendirip de, merkezi devlet örgütünün diğer şubelerinin işine müdahalede bulunur ve fetva verirse bunun demokrasimizin en önemli temel ilkelerinden biriyle çatışır bir durum

olduğunu belirtrneğe gerek yoktur. Kendi alanına ait olmayan kitapları res'erı denetleyip tavsiyelerde bulunmağa başladığına göre, Din Işleri Yüksek Kurulunun sansür fonksiyonunu

68

69

Dünden Bugüne Üniversiteler

D

••

niversite özerkliğinden rahatsız olanlar, bu versiteye, yakın

zamanlarda siyasal hayatımızdaki aydın diktası sonucu verildiğini ve üniversite özerkliğinin toplumun sindiremeyeceği taze bir anayasal kurum olduğunu ileri sürerler. Oysa gerçek böyle değildir. Bireyin temel hak ve özgürlükleri dahil pek çok anayasal kurum bizim toplumumuzda yüzyıllık bir mücadele sonucu yakın zamanlarda yer ettiği halde, bilim adamlarının veya ulemanın özerk ve masun (dokunulmaz) olmaları pek eski bir gelenektir.

Bu kuşkusuz Avrupa toplumlarında da böyleydi. En temel hakları ve özgürlükleri için 300 yıl boyu kan döken Avrupalılar, üniversitelerine özerkliği zamanın akışı içinde, doğal bir uyum ile vermişlerdir.

Geleneksel toplumun bilginlere saygın bir yer sağlaması kuş- kusuz sosyo-psikolojik ve antropolojik bir inceleme konusudur. En ilkel toplumlarda bile büyücülerin doğaüstü güce sahip olduğu kabul edilir ve bu kişiler fonksiyonel bir ayrıcalık sahibi olurlar. Uygarlığa geçiş aşamasında rahipler, tanrısal bir vergi olarak nitelendirilen yazıyı bilmeleri, astronomi ve astrolojiden anlamaları gibi özellikleriyle toplumun saygısını kazanmışlardır. Depolanan buğdayı gizemli işaretlerle kaydeden: yağmur mevsimini ve hasat zamanı sıcağının gelişini, hatta kuraklığı önceden gözle-

yip bildirebilenlere sunulan bu saygı çok görülmemelidir. Ortaçağ İslam

toplumunda tabib, matematikçi gibi bilginler Hıristiyan da olsalar bir ayrıcalığa sahiptiler. İslam toplumunda ulema ve fukahanın (hukukçular) kıyafetleri ayrıydı ve protokolde seçkin yerleri vardı.

Ortaçağ Avrupa üniversitesi temelde bir esnaf loncası gibiydi. Ama bu loncaların, ister öğrencilerin, ister profesörlerin oluşturduğu bir örgüt olsun, bilimle uğraştıkları için esnaf ve diğer çalışanların sahip olmadıkları ayrıcalıkları olmuştur. Hatta Prag ve Viyana örneğinde olduğu gibi üniversiteyi hükümdarlar kurmuş olsalar bile, üniversiteye ve profesörlere birtakım ayrıcalık beratları bağışlanmıştır.

Bilim adamlarına bu seçkin yeri vermek, her toplumun kaçı- nılmaz rasyonel yanıdır. Çünkü rahat ve özgürce öğrenip öğren- diklerini uygulayabildikleri takdirde onlardan beklenen fayda elde edilebilirdi. Ortaçağ toplumu bilginlerinden gökteki yıldızların hareketinin saptanması, hesap kitap, kayıt tutulması, yargı görevinin bilgece yerine getirilmesi gibi rasyonel görevler kadar, falcılık ve rüya yorurnculuğu gibi bugün bize rasyonel görünmeyen, ama o çağda mutlak ihtiyaç duyulan hizmet isteminde de bulunuyordu. Bu isternin karşılanması için bilginlerin baskı altında olmamaları, hatta başkalarına yasak olan büyücülük ve ilm-i simya gibi işlerle de özgürce meşgulolabilmeleri ve düşündüklerini açıklayabilmeleri gerekliydi. Eğer geniş yığınlara propaganda yapmazlarsa, Ortaçağın bilgini zındıkça görülen fikirleri bile meslekdaşlarıyla tartışabilir ve bir köşeye kaydedebilirdi. Pratik konularda ortaya koydukları işin başarısı onların her türlü kural dışı eyleminin anlayışla karşılanmasını sağlamıştır.

Kadavra üzerinde çalışanlara önce izin verilmedi. Fakat sonra, mezarlıktan ceset ve kemik çalıp inceleyenlerin daha başarılı ameliyatlar yaptıkları ve çetin hastalıkları teşhis ve tedavi ettikleri görülürice tab u yıkılınağa başladı. Hekim ve hukukçu her çağda ister istemez bir dokunulmazlık kazanmıştır. Kilise hukuku-

nu eleştirip Roma hukukunun mantığıyla iş gördükleri için "kötü Hıristiyan" denilen Rönesans devri hukukçuları, adaleti bilgece dağıtmaya. müvekkillerinin hakkını ustaca savunmaya başlayınca,

bağnaz dindarların ve kilisenin diyeceği birşey kalmadı.

oluşturuyorlardı.

Şiirin güzelliği, yaşamın gizeminin açıklanması ne olursa olsun çekici gelir insanoğluna ve toplumlar akıllı üyelerine saygı duyarlar. lster bugünün ordinaryüsleri, ister tarih-öncesi çağların büyücüleri olsunlar, bilim adamları grubunun saygınlığı, bu insani duygu ve zaaf kadar eskidir. Zeka ve sanatçı yaratısı, bu beceriye sahip olmayanları büyüleyegelmiştir.

Bu her toplumda böyle olduğu gibi Osmanlı toplumunda da böyle olagelmiştir. Osmanlı toplumunda siyasal güç, ulemanın desteğini aramıştır. Yönetenler kadar yöneticilere karşı ayaklananlar da aynı ihtiyacı duymuştur. Devletin kurucusu sayılan Osman Gazi, gördüğü rüyayı Şeyh Edebalı'ye yorumlatarak hükümdarlığının meşruiyyetini topluma kabul ettirmişti. Patrona Halil ve manav Muslu Beşe'nin peşine takılıp ayaklana!llar da ulema efendileri yanlarına celbetmek gereğini duydular.

H~r geleneksel toplumda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da elifi görünce mertek sananlar çoğunluktaydı. Mahalle mektebinde hecelemekten okuma derecesine geçen çocuğun fesi çıkarılıp cüz kesesi başına geçirilir, mektebin bevvabı (kapıcı) elinden tutup evine götürürdü. Çocuk çarşıdan geçerken esnaf, dükkanın önüne çıkar, yoldan geçenler durur, "maşallah" çekerlerdi. Ulema sınıfının gelecekteki üyesi olan bu küçük çocuk, dij, lam, mım'i belleyip kelimeleri sökmeğe başladığı gün ümmt (okuyamayarı) kalabalığın dışına çıkar, onların alkış ve saygısını kazarımağa başlardı.

Kadı, müftü, müderris gibi ilmiyye sınıfından görevliler ancak kazaskerler ve sonraları şeyhülislamlar tarafından bağımsız olarak ve belirli kurallar çerçevesinde terfi ederek görev yerlerine atanırlardı. Osmanlı ilmiyye sınıfı üyelerinin mülkiye silk'ine (kariyere) geçtikleri olmuştur. Fakat hiçbir mülki görevlinin veya 19. yüzyılda hiçbir vali ve büyükelçinin ilmi veya bir göreve, Darülfünun eminliğine atandığı olmamıştır. Osmanlı imparatorluğunun bütün hayatı boyunca, ilmiyyeden olmayan birinin hele bu sınıfı denetleyecek veya özlük işlerine karışacak bir makama getirildiği görülmüş, işitilmiş işlerden değildi. Adam rırken bile, ancak ulema takımından falan veya filan adam desteklenirdi. Bu nedenle, Amerikan

üniversite modelini yersizce izleyerek meslek dışı yöneticileri üniversitede sorumlu görevlere atarnağa çalışmak geleneğimize aykırıdır.

Ulemanın kanı akıtılmaz, yani kılıçla siyaset uygulanamazdı. Idarn edilmeleri kanun dışıydı. Osmanlı tarihinin 600 yılı içinde bir tek defa despot hükümdar IV Murat, mülki görevini ihmal ettiği için İznik kadısını astırmıştı. Bu olay nefretle karşılanmış, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi aşırı hiddet ve tepki göste-

Osmanlı toplumunun en dokunulmaz, servet ve rütbeleriyle en çok güvence altında yaşayan sınıfı, ulema idi. Aldıkları yüksek ücretler, katl ve müsadereden masun (dokunulmaz) olmaları ellerinde büyük servetlerin birikmesini sağladı. Ayrıca yüksek rütbeli bir ilmiyye sınıfı üyesinin ya oğlu ya damadı bu meslekte kolayca yükseldiğinden bu yaşayışı kuşaklar boyu sürdürebiliyorlardı. Çok

küçük yaşlarda rütbece yükselmeye başlayan bu beşi k uleması takı-

mını hepimiz biliriz. 1590-1660 arasında görev yapan 20 şeyhulis-

lamın ancak 9'u, 1702-1750 arasında görev yapan 30 mın ancak 4'ü

halktan gelen kimselerdi. Yüksek rütbeli ulemanın çoğunun babaları

da, dedeleri de ulema aristokrasisindendi.

Bunun kaba bir nepotizm (akraba kayırıcılık) ve usulsüzlük olduğunu düşünmeyelim. Bilgin ve aydın kişinin yetişmesi bir yerde çevreden ve aileden gelme bir birikim istiyordu. Böyle beşik bilginleri arasında yeteneksizler olduğu gibi, baba ocağından aldığı eğitimi devam ettirip geliştirenler de vardı. Osmanlı ulema sınıfı bu kapalılık ve devamlılığından gelen bir birikim ve devrine özgü bir zerafetle bütün arasında sivrilmişti. İstanbul'da ve eyaletlerde yaşayış biçimleri ve özgün etiketleriyle ulema hanedanları en gözde grubu

rince, korkuya kapılan Padişah onu göndertmiş ve yolda gizlice boğdurtrnuştu. IV Murat'ın bu nedenle Osmanlı kroniklerinde fazlaca karalandığı bilinmektedir. Sultani fermanlar kanı akıtılması mübah olmayan kadıları, idari ihmallerinden dolayı "dibekte döğülüp, helak edilmekle" tehdit ederlerdi. Kuşkusuz böyle bir olay da görülmemiştir.

Osmanlı toplumunun meritokrasisi (aydın seçkinler) ilmiyye sınıfı üyeleriydi. Veziriazamların başı gider, eyalet valileri azledilir, ama onların hayat ve rütbeleri güvence altında sürerdi. Veziriazamına küfür ve hakaret eden padişahlar vardır, ama ulemaya saygısızlık eden olmamıştır. Padişahlar müftüye, "Efendi hazretleri, hocam, siz" diye hitap ederlerdi. Padişah, veziriazam adayına mührü uzatıverirdi, mülkiye sınıfı üyelerine rütbe ihsan edebilirdi, ama ilmiyyenin reisine görevi, yani makam-ı fetva, arzedilirdi. Bayram ve cülüs törenlerinde Babussaade önünde taht kurulduğunda başta veziriazam, bütün vezirler ve devlet adamları padişahın eteğini Şeyhülislam efendi ise etek padişah tahttan kalkar ve onun samur kürk yakalığına yüz sürerdi.

Osmanlı bilginleri gördükleri saygıya oranla, çağlarının bilimini, Yeniçağ dünyasının uyanışını toplumlarına getirememişlerdir. Ama onlardan böyle bir gayret ve beceri isteyen de olmamıştır. Osmanlı bilginleri, yaşadıkları toplumdaki bürokratik sistemin ve ideolojinin sürmesini sağlayacak bilgiyi öğretmek ve danışma görevini yerine getirmekle yükümlüydüler, Ulema bunu yapmıştır.

Modern çağa geçilip, modern dünyanın gereklerine uygun bir eğitim düzenlemesine gidildiğinde, Osmanlı uleması toplumsal üstünlüğünü kaybetmeğe başlamıştır. Laik eğitim kurumları ve bu kurumlardan yetişen bürokratlar medresenin, medrese de onların düşmanı kesilmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyılına Ahmet Cevdet Paşa am demek yanlış olmaz. Medreseden bürokrasiye geçen ve laik hukuku da öğrenen bu devlet adamı, medrese ile laik görüşün bir arada yaşamasını formüle etrneğe çalışmıştır.

19. yüzyıl, ulema ile laik bilim adamlarının aynı derecede saygı gördüğü bir devirdi, ama bu, çatışmayı önlememiş tam tersine artırmıştır. Bu nedenle yakın zamanlara kadar laik üniversitenin karşısında daha çok toplumsal durumu sarsılmakta olan din adamları ve dinci çevreler bulunuyordu. Bugün artık üniversitenin karşıtlarını betimlemek bu kadar basit değildir.

Osmanlı eğitim düzeninde medreseler bölgelere göre bir hiyerarşi içinde sıralanmıştı. Başkentte en yüksek öğrenim kurumları, eyalerlerde de daha düşük dereceli eğitim veren medreseler bulunurdu. Medreselerin öğrenci adedi belliydi. Daha yüksek dereceli öğrenim görmek isteyenlerin büyük şehre gelmesi kaçınılmaz dı. 17. yüzyılda öğrenci sayısı gereğinden fazla artınca, medrese vakfından beslenemeyen aç suhteler dağ, şehir gezip eşkiyalığa başladılar. 17. yüzyıl toplumunun rasyonellik dengesi içinde medreseye gereksiz sayıda öğrenci doldurmak faciaya yol açmıştı.

20. yüzyıl toplumunun da kendine göre bir dengesi vardır. Az öğrenciyle eğitim yapılması gereken kuruma çok öğrenci alınır sa, eğitim niteliksizleşir ve bunalımlı işsizlerin sayısı artar .. Diplomalı işsizin, eğitim görmemiş işsize benzemediği ve toplum için daha büyük sorunlar yaratacağı açıktır. 20 yıldır gereksiz sayılara ulaşan ve niteliksiz eğitim veren liseler in mezunları üniversite kapılarına hücum etmektedir. Zavallı üniversite ise bu talebi karşılamağa hazırlıklı değildir ve aslında karşılaması da gereksizdir.

Sorunu bu açıdan görmeyenler, kusuru üniversite özerkliğinde aramaktadırlar. Oysa üniversite bizde 60 yılı aşkın bir süredir özerktir. Darülfünun-u Osmani'nin II Ekim 1917 tarihli nizarnnamesinin 2. maddesi "Darülfünurı ilmt muhtariyeti haizdir" hükmünü getirmiştir. Darülfünun eminini de iki adayolmak

*

üzere profesörler seçiyor ve Maarif Nazırı bunlardan birini tayin ediyordu. Özerk statüyü 1919 yılında çıkarılan nizamname de değiştirmedi.

Cumhuriyet devri boyunca üniversitenin, 1948 yılında Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki çirkin bir tasarruf dışında, onurunu kıracak bir olayolmamıştır. Nihayet Tek Parti yönetimine rağmen 1946'da ulu sal üniversitemiz klasik yapısına kavuşmuş, özerk yönetimini elde etmiştir. Bu sistemin uzun yıllar işlediğini biliyoruz. Eğer şimdi aksaklık varsa bunu üniversitenin içinde değil, dışında aramak gerekir.

Bizde üniversitenin bilimsel kişiliğini kazandığı reform, 1933- 1934 yıllarında Kemalist dönemde en uygun biçimiyle ta mamlanmıştır. Kürsüleri, enstitüleri ve yönetim organlarıyla olu şan o zamanki üniversite modeli, dünyanın birçok gelişmiş üniversiteleriyle aynıdır. 1934 reformunda, üniversitenin kendi değerli üyeleriyle Hitler zulmünden kaçan Alman aydın seçkinleri bir araya geldiler. Alman hocaların gelişi üniversite açısından basit bir dış yardım olarak görülmemelidir. Kaçanlar hakaret edilmiş insanlardı, kendilerine kucak açan yeni vatanı sevdile r ve ona hizmet ettiler. Bu kadronun yararı büyük olmakla beraber, o tarihte Türk üniversitesi de sanıldığı gibi küflenrniş bir medrese değildi. Tıpta, Türkolojide, bazı doğabilim dallarında çağın ölçülerine uygun düzeyde hocalar vardı. Örneğin Fuat Köprülü'rıürı başında bulunduğu Türkiyat Enstitüsü yabancı hocaları kabul etmedi, fakat bu bölümün çalışmaları o gün de uluslararası ölçülere göre çok iyiydi.

Üniversitenin iç yapısına ve doğal gelişimine yapılacak ani müdahaleler anlamsız ve sonuçsuz kalınağa mahkürndur. En olaylı ve köklü devrimleri geçiren ülkelerde bile akademik kurumların çalışmasına ve varolan yapılarına en az karışılmıştır. Fransız devrimi ne krallıktan kalma akademileri kaldırabilmiş, ne de üniversitelerin bünyesinde sarsıcı değişiklikler yapabilmiştir, daha doğrusu yapmamıştır. Sovyetler'in hiç değilse 1920'lerin sonuna kadar en az değiştirdikleri kurumlar, Bilimler Akademisi ve üniversitelerdi.

Bilim kurumlarının değişimi zamanın gerektirdiği ihtiyaçlar dolayısıyle bilim kadrolarının yapacakları seçme ve düzenlemeler demektir. Bunun dışında hiçbir sağlıklı yapısal değişim düşü- nülemez. Bilim kurumlarına karşı şiddet uygulayan Hitler AI- manya'sı, iki dünya savaşı arasında her alanda parlak değerlere sahip olan ve öncü araştırmalar yapan Alman üniversitelerini yıkıma götürmüştür. Almanya bugün iktisadi mucizeyi yaratmakla övünüyor, fakat Alman üniversiteleri eski parlaklığına ulaşamamıştır ve ulaşmaları da olası görünmüyor.

Bizim toplumumuzda üniversitenin ne olduğunu kavramak konusunda zihni bir tembellik vardır. Geçmiş zaman içinde özellikle rektörlük ve dekanlık meraklısı bazı öğretim üyeleri, hükümetlerle anlaşıp bütçeden para ayırtmış ve ülkenin ücra köşelerinde sözde üniversiteler kurmuşlardır. Üniversitenin bir fabrika veya liman gibi bu yörelerin kalkınmasını sağlayacağını ve oralardaki gençlerin okuyacağını ileri sürmüşlerdir. Kuşkusuz hatalı bir görüştür. Üniversite azgelişmiş bir yöreyi kalkındıramaz. Büyük şehirlerdeki üniversiteler geliştirilir, azgelişmiş yörelerin gençlerine kontenjan ayrılır ve yeterli burslar verilirse bu gençlerin okuması sağlanmış olur ki, daha akıllıca ve ekonomik bir seçimdir. Anadolu gençleri üniversiteyi büyük şehirlerde okumalıdır. Çünkü üniversite mezunu, ulusal aydın grubunun aday üyesi demektir. Ulusal aydınımızın ise milyonların yaşadığı, kültür hareketlerinin yoğunlaştığı büyük şehirde yetişmesi gerekir.

ı Ankara ve

Istanbul gibi

şehirlerde geçirmek

niçin sadece orada

doğup

G

büyüyenIerin te- e

kelinde olsun? n

Üniversite gençliği ç

büyük şehirlerin l

havası içinde i

olgunlaşmalıdır. ğ

Geleceğin i

hekimleri, hukukçu n

ve öğretmenleri i

için bu deneyim, v

eğitimin en önemli e

bölümüdür.

Üniversitede e

reform, bazı bilim n

dallarında eğitimin

yeniden v

düzenlenmesi e

biçiminde hiç ele r

alınmamıştır. i

Örneğin hukuk fa- m

külteleri, lise l

mezunlarının i

kalabalık sayılarda ö

alınıp dört yıl sonra ğ

sözde hukukçu r

diye mezun e

edildikleri n

kurumlar olmaktan m

çıkarılmalıdır. e

Belki hukuk

fakültelerine başka ç

sosyal bilim dal- a

larında iki yıl ğ

yüksek öğrenim ı

görmüş öğrenciler n

sınavla alınmalıdır.

Ç ü n k ü T ür ki y e' ni n ar tı k C u m h ur iy et 'i n il k yı ll ar ın d a ol d u-
ğ u gi bi ac il

en çok sayıda hukukçuya değil, iyisine ihtiyacı vardır. Gene bazı dalların öğrenci ve öğrenim yılı sayısı ayarlanmalı, liseden gelen öğrencinin doğrudan mı yoksa ara bir eğitimden geçerek mi alınacağı saptanmalıdır.

Oysa tutarlı düzenlemeler yerine "herkes üniversiteye" zihniyetiyle bir üniversite enflasyonu yaratılma yolu seçildi. Yaratılan üniversite enflasyonu ülkemizin kültürel ve bilimsel düzeyinde hiçbir yükselme sağlayamayacaktır.

30 sene önce lise öğretmenleri toplumda saygın yeri olan aydınlardı. Kuşkusuz bu saygınlığın nedeni vardı, üretkenIerdi ve kültürel hayatımıza katkıları vardı. Bugün öğretmen horlanıyor, bu horlanmanın çeşitli nedenleri var. Ücret düşük, görev güvencesi yok, bir neden de kalabalıklaştırılan üniversite öğrencilerinin niteliksiz bir eğitimden geçip bu mesleğe girmeleri ... Şimdi aynı şey öğretim üyeleri için söz konusu oldu. Fakat öğretmenini niteliksizleştirdikten sonra üniversite öğretim üyelerini de sayısı çok, işlevi yok bir kalabalık durumuna getiren bir toplumu mutlu yarınların beklediği söylenebilir mi?.. Üniversite hocası en az ücret alan, pahalı yayınları izleyemeyerı. dış dünyadaki meslektaşlarıyla kendisi için gerekli meslek ilişkilerini kuramayan zavallı bir adam olursa, topluma bilimin ve gerçeğin yolunu kim gösterecektir?

Üniversiteli, üniversiteden kaçınağa başladı. Bütün üniversite öğretim üyelerinin özel sektöre geçmesi veya dış ülkelere çalışmağa gitmesi, toplumun kendini yeniden üretme yeteneğini kaybe tmesi demektir. Üniversitenin tek derıetleyicisi, geniş anlamıyla toplumdur. Toplum üniversiteden beklediğini bulamaz, mezunu na iş vermez, üniversiteye danışmazsa o kurum kendini yenileme hareketine ister istemez girişir. Oysa görünüşte devlet kurumları üniversiteden danışman istiyor, özel sektör onlardan yararlanıyor, yargı organları hukuk fakültelerinin bilimsel içtihatlarına başvuruyor, Siyasiler onları aralarına almak istiyorlar. O halde üniversitenin yeniden düzenlenmesini de üniversitelilere bırakmak gerekir. Ama varolan geleneğe, yani özerklik kurumunun gereğine uyarak. ..

Geleceğin üniversitesinin övünülecek bir kurum olmasını istiyorsak, önce onun geleneğine saygı duymalıyız.

8

2

Dilde Özleşme ve Dil Akademisi Sorunu *

83

ilde özleşme veya sadeleşme hareketi, bizim ulusal kültür

hayatımızda yüz yıllık bir sorundur. Bu sorun 193ü'larda çok köklü girişimlerle bir dil devrimi olayı haline gelmiştir ama Türkçe yazılı kaynaklarda zaten yüzyıllardır değişim geçirmekteydi. Gerçi 19. yüzyıldan önce Osmanlı aydınının dilde yenilik, değişim, özleştirme gibi sorunları olmamıştır. Buna rağmen bu gelenekçi toplumda bile dilin hem kelime hazinesi, hem de gramer açısından değiştiği gözleniyor. O kadar ki, 15. yüzyılın herhangi bir vekayinamesi veya sultani fermanı 17 ve 18. yüzyıllara ait kaynaklara göre dil açısından önemli bir yapısal farka sahiptir. Bu değişim bazı ihtiyaçlar sonucu, imparatorluğun yaşadığı dünyadaki kültürel çalkantılara, okur-yazar grubunun eğilimlerine göre kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ortada bir gerçek vardır: Türkçe klasik biçimıne henüz ulaş- mamıştır. Bu gerçek birçok başka uluslar için de söz konusudur veya söz konusu idi. İngilizce, Elizabeth çağında henüz klasik biçimini almamıştı. Almanca için bu olayancak 18. yüzyıl sonunda söz konusudur. Rusça'nın klasikleşmesi Puşkin'derı sonra ve 19. yüzyılın ilk yarısındadır. Avrupa dilleri içinde ltalyanca

D

ilk ulusal dildir, dediğimizde çeşitli lehçeler içinden birinin edebt dil kimliğini kazanması (Toscana lehçesi) ve bu lehçenin şiir de, bilimde ve bürokraside kullanılıp oturması anlaşılır. Fransız ca bugünkü zengin ve oturmuş yapısını 17. yüzyılda kazanmıştır. Balkan dillerinin çoğu için bu durum henüz söz konusu değildir. Örneğin uygarlığın dili sayılan eski Yunanca'dan bu yana Yunan dili hala evrim geçirmektedir. Aynı durum Arapça için de söz konusudur.

Konuşulan lehçelerl e yazı dili arasındaki uçurumun büyüklüğü bunun nedenidir. Yakın zamanlarda Macar Türkolog Gyorgy Hazai 17. yüzyılda konuşulan Türkçeyi içeren bir metin yayınladı. * Bu metin o devirde Türkiye'de bulunan Harsany adlı bir Ma car tarafından kaleme alınmıştır. 17. yüzyılın şiirden, nesirden, vekayiname, ferman, berat gibi vesikalardan tanıdığımız Türkçesiyle bu Türkçe arasında da büyük farklar vardır. Öyleyse Türkçenin, klasik biçimini henüz kazanmamış bir dil olarak o devirden bu yana bilinçsizce veya bi linçli bir biçimde aydınların el atması ve kullanımından dolayı değişmesi kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye'de dilin ve kullanılan yazının bir sorun haline gelişi ve bu soruna bilinçlice el atma süreci hepimizin bildiği gibi 19. yüzyılın ilk yarısında Tanzimat devrinde başlar. Dil ve yazı üze rindeki değiştirme çabalarının bu dönemde açığa çıkışı ve böyle bir sorunun kültürel yaşama getirilmesi başlıca iki nedene dayanır: Birincisi, Osmanlı Imparatorluğu modernleşmekte ve merkeztleşmektedir. Merkeziyetçi bir devlet güçlü, geniş bir bürokratik örgüt demektir.

Oysa Tanzimatçılar daha ilk anda ihtiyaç duydukları sayıda ve nitelikte memur bulamamışlardır. Özellikle resmi yazışma di linin zorluğu ve üslüp çeşitliliği, bir memurun uzun yıllar büro-

larda çıraklık yaparak yetişmesini gerektiriyordu. Bundan başka yazışmalar yavaş ve özenli bir biçimde yapıldığındarı, süratli ve yaygın bir işlev görmek zorunda kalan bürokrasi, standart ve sade bir dil kullanmak zorundaydı. Matbaa toplum hayatına girmiş, okul sayısı artmıştı. Binlerce basılan ve okunmak zorunda olan kitaplarda (edebi veya bilimsel olsun)

daha sade ve oturmuş bir dil kullanmak gerekliydi. Bu nedenle imparatorluğun modernleşme dönemi ister istemez dilde de bir sadeleşme sorununu gündeme getirdi.

Gene bu dönemde nk'a, gibi zor yazı çeşitleri terkedilerek daha sade ve standart bir yazı (kaligrafi) kullanıldı. Esasen 19. yüzyılortalarında Münif Paşa, Osmanlı imlasının ve Arap harflerinin ıslahını, Azeri reforrnatör Mirza Fethali Ahundof ise Latin harflerinin kabulünü önerdiler. Her halukarda Osmanlı devlet adamları ve aydınları Osmanlı imlasında bir kolaylık, standardizasyon ve konuşulan dile yakınlığı sağlamak konusunda hemfikirdiler. Bu sorun böylece sürdü.

Dilde sadeleşme sorununun ikinci nedeni milliyetçilik akımlarıdır. Milliyetçilik, imparatorlukta Balkan ulusları arasında başlayıp, sonunda Türk unsuru da etkiledi. 19. yüzyıl milliyetçiliğinin her yerdeki amaç ve yöntemi, konuşulan dilin yazıda da kullanılmasıydı diye özetlenebilir. Mamafih sorun bu kadar basit bir biçimde çözümlenemedi. Kimi milliyetçiler eski tarihi dillerini kullanıp, yabancı kelimeleri atmak, kimileri ise ölü yazı dilini halk diliyle değiştirmek eğilimindeydiler. Bu iki karşıt eğilim Balkanlar'da dil sorununu bütün dünyada görülmedik bir biçimde şiddetlendirdi. Türkler de aynı çözümsüzlükle yüz yüze geldiler. Bu nedenle dilde özleşmeyi bir milliyetçilik sorunu olarak ele aldığımızda 18. ve 19. yüzyıllarda Balkanlarda meydana gelen gelişmeleri hatırlamakta yarar vardır.

18. yüzyıl sonu ve özellikle 19. yüzyılda milliyetçi Bulgar ve Sırp aydınları, millt dillerini geliştirmek istediklerinde tarihi kilise dilinin artık halkın konuştuğu dilden uzak kaldığını gördüler.

Sorunun çözümü, konuşulan dilin yazıya dökülmesi oldu. Bunda Batı dillerinden kelime aktarımı kadar, gelişmiş kültüre sahip büyük bir Slav ülkesinin dili olan Rusça da kaynak oldu. Örneğin Büyük Petro'nun yaptığı alfabe ve im la düzeltimi, Kiril alfabesi kullananlar tarafından esas olarak benimsendi. Kuşkusuz güney Slav dillerine giren Osmanlıca (Türkçe ile birlikte Arapça, Farsça kelimeler) ve Rumca kelimeler de büyük ölçüde korundu.

Yunan milliyetçileri ise bu yeni kelimelere düşmanlıktan dolayı eskiye dönük bir yazı dili olan Katarevusa'yı kullanınağa başladılar. Bu öz Yunancacılık bugüne kadar halkın konuştuğu Dimetiki ile kıyasıya çatışma içindedir. Dimetiki, bolOsmanlıca, hatta Slav kökenli kelimeleri banrıdınyor ve imla farklılığı vardır. Eğitim Katarevusa yüzünden bir keşmekeş içindedir. Siyasi partilerin başlıca sorunlarından biri, Dimetiki veya Katarevusa kavgasıdır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlı aydını, halka uzak bir kelime hazinesi ve yabancı gramerli Osmanlıcayı sevmiyordu. Bunu temizlemek son kuşak Osmanlı aydınının ve Cumhuriyet'in dil devrimcilerinin büyük başarısıdır. 1930'ların dil devrimi, konuşulmayan bir gramer kullanımını (özellikle isim tarnlamalan, WL kipleri) kaldırdı. Son Osmanlı devrinin dilde sadeleşme hareketinde Turancı emeller de vardı. Gaspıralı İsmail'in çıkardığı gazete, bütün Türk gruplan arasında anlaşılmayı amaçlıyordu. Geçen zaman bu emeli sild{*. Birtakım Türkik dilleri tek bir dil gibi düşünmek mümkün değil, bu nedenle 1930'ların sadeleşme hareketine bu açıdan karşı çıkmak da en azından gerçek dışıdır.

1930'lardaki sadeleşme hareketi 100 yıldır süregelen bir keş- mekeşi bitirmeyi amaçlayan gerekli bir radikal girişimdi. Bu ne-

denle dil devrimini Türkiye tarihinin övünele sahip çıktığımız bir olayı olarak nitelendiriyoruz. Bugün bu sayede kullandığımız dil, özellikle günlük dil özleşmiştir ve üzerinde sürekli değişiklik yapma dönemi geçmiş görünüyor. Günlük dilin bir yerden sonra zaman içinde kendiliğinden gelişmesi gerekir.

Buna karşılık özleşme sorununun felsefe ve bilim terimleri konusunda görünüyor. Felsefe ve bilim terimlerini özleştirirken doğru karar vermek, dikkatli bir biçimde geniş uzman kadroların oyuna başvurmak gerekir, yoksa teri m ya tutunamaz ya da yanlış bir kavramaya neden olur. Örneğin felsefedeki induction ve deduction kavramlarını "tümevarım-tümdengelim" diye kullanmak yanlıştır. Yeniçağ Avrupa felsefesinin kullandığı ve içerik boşalmasına uğramış bu iki kavramı, anlamından uzak biçimde çevirmekten ileri gelen bir yanlış ...

Gene böyle bir yanlış, kültür sözü yerine ekin veya ekinim'i kullanmaktır. Bu Ziya Gökalp'in kültür için hars kelimesini icad etmesinden daha sağlıklı bir olay değildir.

Aslında çağımız felsefesinin ve biliminin kavramlarını karşılamak için eski terimlere de yenileri kadar başvurmak, yani her iki kümedeki terimlerden yararlanmak gerekebilir. Örneğin la veıite ve la realite gibi iki kavramı ele alalım. Nurullah Ataç bu nedenle gerçek yanında hakikat kelimesini de dağarcık ta tutmayı önermiştir. Bunun gibi Alman felsefesinin iki evrensel kavramını, Existenz ve Dascin gibi iki kelimeyi sadece varlık'la mı karşılayacağız? Mevcudiyeti niçin atalım? Ya W Frege'nin getirdiği böylesine iki kavramı 5inn ve Bedeutung'u çevirmek için sadece anlam, yeter mi?

Bu örnekleri fazla çoğaltrnak istemiyorum. Yazarken ve düşü- nürken seçeneklerde bağnazlık pek çıkar yololarak görünmüyor.

Konuşulan günlük dilin (ki hiçbir ülkede birkaç bin kelimeyi geçmez) üzerinde yapılan sürekli sadeleştirmeden çok hukuk, tıp, mühendislik ve doğa bilimleri alanında ciddi bir Türkçeleştirmenin örgütlü ve yaygın bir biçimde sürdürülmesi gerekir. Fa-

kat 1930'larda başlanan matematik ve doğa bilimlerindeki temel kavram ve terimlerin Türkçeleştirilmesi gibi saygın bir çaba, hem de tutunmasına rağmen artık aynı hızla sürdürülemiyor. Yetkili kurumun, uzmanları biraraya getirip bu işi sürdürmesi gerekir. Tekil çabaların ise tanınıp tutulmasına imkan yok. Çünkü bu gibi çalışmalarda yanılma olasılığı da yüksek.

Kanımca Türk Dil Devrimine sahip çıkmak demek, günlük dili sürekli değiştirme alışkanlığı edinmek demek değildir. Yani 1930'larda Osmanlıcayı özleştirmekle 1970'lerde ve 1980'lerdeki Türkçeyi özleştirme çabası nitelikçe aynı kefede değerlendirilemez. O devirde en Türkçeci bir şairin (örneğin M. Emin Yurdakul) şiirlerinde bile cümle kuruluşu Türkçe idi ama, kelimelerin bazıları yakası açılmadık Farsça ve Arapçaydı. Bugün bu nitelik artık en tutucu yazarlarda bile kayboldu. Kuşkusuz dil devriminin başarısı sayesinde ...

Bundan sonra herkesin her gün kullanmadığı ve bilmediği bilim terimlerine eğilrnek gerekir. 20. yüzyılda dilin zenginliği ve arılığı bilim terimleri alanında göze çarpar ve ulusal bir dilin bu nite1iğe kavuşması mutlaka gereklidir de ... Bugünün Türkiye'sinde tıpta ve doğa bilimlerinde artık eskisi gibi Arapça yok, ama daha fenası Ingilizce var ve her gün artıyor (dikkat edelim, Latince de değil, Ingilizce) ve bu yayılma toplum bilimlerine bile bulaşmakta.

Türk aydınının asıl dikkatle kendisini eğitmesi gereken alan, ana dilinde düşünme alışkarılığıdır, yani cümlenin yapısını iyi kurınasıdır. Osmanlıca veya Ingilizce düşünüp kurulan bir cürnlede yeni "sözcükler" kullanmak hiçbir şekilde Öztürkçe yazmak demek değildir. Örneğin fiilleri ikinci yerde kullanarak devamlı devrik cümle yapmayı seven bazı yazarlarımızı iyi yazar saymak mümkün değildir. Gene gereksiz uzatılan cümlelerin de Türkçe olduğu çok tartışılır. Çünkü Türkçe, Arapça ve Yunanca gibi ek ve kök yapısının zenginliğinden dolayı ekseri Avrupa dillerinin tersine anlam tamamlayıcı yan cümlecikleri ge-

rektirmeyen bir dildir. Türk dili, düşünürken kelime ve cümle yapısını iyi değerlendiren yazarlarla gelişecektir. Yoksa bir yazarın her gün, yabancı kökenli kelimeleri Öztürkçeye çevirmekle dilimizi ve edebiyatımızı geliştirecek bir çaba da bulunduğunu söylemek güçtür.

Sınırsız bir özleştirme çabası, Bismarck döneminde doruğuna varan ve halen süren Alman dilinin özleştirilmesi, orta Avrupa'da Macar ulusalcılarının yürüttüğü özleştirme ve Iran Şahı'nın Farsçayı özleştirme olayındaki biçime dönüşebilir.

Türkiye'de açık görüşlü ve hiç de şovenist olmayan grupların bu nedenle özleştirme olayı üzerinde düşünmeleri gerekir ve galiba düşünmeye de başlamışlardır.

Türkiye tarihinin mutlu bir olayı Arap, Iran, Yunan, Slav vs. gibi kültürlerin üzerinde yerleşmiş olmamızdır. Türkçemizde birçok dilden kalabalık bir kelime hazinesi vardır. Bu dillerin ise dünya uygarlığını yaratan Akdeniz ve Ortadoğu halklarına ait olduğu açıktır. Şu halde Türkçemizdeki bu renklilik utanılacak değil, övünülecek bir özelliktir. Tarih, dilimize bu renkliliği bağışlamıştır.

Türkçemizde morfolojik bir özellik vardır, yani "ses uyumu"ndan söz ediyorum. Ses uyumu olumsuz bir özellik değildir kuşkusuz, ama bize okullarda Öğretildiği gibi çok övünülecek bir özellik de değildir. Bir dil özelliğidir sadece ... Baştan sona Öztürkçe kelimelerle dolu bir Türkçe, bu özellik nedeniyle monoton ve renksiz bir dil olabilir. Yerleşmiş ve yaşamaya devam edecek yabancı kelimeleri Türk diline renkli bir tonlama kazandırdıkları için kullanmakta yarar vardır.

Burada dilimiz üzerindeki araştırmaları, gerekli özleştirmeleri yapacak bir kurumun niteliği üzerinde durmak gerekir. Türk Dil Kurumu, büyük Atatürk'ün örneği az bulunur biçimde gerçekleştirdiği bir bilim kuruluşudur. Kurumun özerk statüsü, kendi mali kaynakları, dil araştırmalarının yapılması ve dilin geliştiril-

mesi için bulunmaz bir nimettir. Sorumluluğu olan her aydının bu kurumun varlığını ve özerk statüsünü elinden geldiğince savunması gerekir.

Son zamanlarda dilde özleştirme hareketine daha başından beri karşı olanlar, Türk Dil Kurumu'nu kapattırmak için kampanya açtılar. Üyesi olalım veya olmayalım, çalışmalarını beğenelim veya eleştirelim. Türk Dil Kurumu kültür hayatımızın vazgeçilmez bir birimidir. Kuşkusuz bu kurum dilbilirnci uzmanların yönetim ve denetiminde tarihi: filoloji araştırmaları, karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları yapmakla yükümlüdür. Ancak Türkiye'de sayı ve nitelikçe yeteri kadar dilbilirnci olmadığı da açıktır.

Genel dilbilirnci noksanı yanında, Germanist, Slavist, Semitik diller uzmanları, Latin-Yunan araştırmacıları ya çok azdır ya hiç yoktur. Kurum, kendi bursuyla veya yetkisini ve etkisini kullanarak burs sağlamalı ve dış ülkelerde uzman yetiştirmeli veya oralardan yetkili uzmanlar getirterek burada eğitim yaptırmalıdır. Böyle bir programı veya tarihi: dil araştırmalarını ancak şovenist çıkar gruplarının aleti olmayan bir kuruluş, yani Türk Dil Kurumu gerçekleştirebilir.

Kurumun karşıtlarının, bütçeden ödenek alan bir Dil Akademisi kurmak önerisi kasıtlı görünüyor. Herşeyden önce böyle bir akademi ciddi çalışma yapacak kadrolara sahip değildir. Işin başını çekenlerin kamuoyuna takdim ettikleri kadrolar mucize yaratacak sayıda ve nitelikte görünmüyor. Bu kuruluşun Tanzimat'taki Encümerı-i Daniş kadar bile iş çıkaracağını sanmıyorum. Encümerı-i Daniş'in başarısız bir kuruluş olduğunu biliyoruz. Acıdır ama, yaşayan dil bilginlerimiz içinde Radloff, N. Man veya Ghiarmaty'lerin, Şemseddin Sami'lerin varlığını kim ileri surebilir? Bugün bile Türkolojinin büyük ustaları yabancılardandır.

Ikinci nokta, böyle bir akademinin kullandığı dil üzerinde kuracağı diktatoryadır. Bugüne kadar özel veya resmi sektörde basılan kitaplarda kullanılan dilin seçimi büyük ölçüde yazarların isteğine bağlı olmuştur. (Zaman zaman dil yüzünden devlet

sektöründe kitap basımınm reddedilmesi olaylarını gözönüne alsak bile.) Oysa böyle resmi bir akademinin çıkardığı standart beylik sözlüğe kesinlikle uyulması istenilecektir. Kalemimizden çıkan kelime ve deyimlere ise kimsenin gümrük uygulama hakkı yoktur. Gerçi Türk Dil Kurumunun da bir sözlüğü vardır, ama kurum özerktir ve biz de dili kullanmak konusunda onun karşısında özgür olduğumuza göre, kurumun her önerisini uygulamak zorunda değiliz. Nitekim bazı önerilerine uymuyoruz. Dil Kurumu, üyelerinin çalışmaları sonucu bize sadece bir seçenek sunmaktadır. Bu seçenek yaygın bir kabul görse de uyma işlemi zorunlulukla değil, ikna yoluyla olmaktadır. İşte bir dilin sağlıklı gelişmesi için ön şart budur, demokratik bir biçimde sağlanan etkilerne ve seçime bırakılan sunuş ...

Dil Kurumu'nun yaşaması ve bugünkü statüsünün korunması bunun için gereklidir. Dil üzerinde zorlama ile değil, serbest seçime bırakılan önerilerle değişiklik yapmak gerekir. Öteden beri Fransız Akademisi'ni göstererek dilin üzerinde resmi ve mutlak bir kontrol kurulmasını savunanların bu tekil örnek üzerinde durmaları anlamsızdır. Almanca, akademi kontrolü dışında, büyük yazar ve düşünürlerin uslüplannın etkisiyle gelişti. Rusçayı Puşkin ve izleyicileri ve hayranları bugünkü haline getirdiler. Bu büyük kalabahğın içinde Imparatorluk Bilimler Akademisi üyesi pek az dı. ltalyanca -ki aslında Fransızca kadar eski ve klasik bir yazı dilidir- dahi akademisiz gelişti.

Bizim toplumumuzda devlet otoritesini her yere sokmak eğilimi pek yaygındır. Bu garip eğilimimizden hiç değilse dil konusunda vazgeçmemiz gerekir O halde dil çalışmaları konusunda Dil Akademisi'ni değil, Türk Dil Kurumu'nu etkili bir kuruluş olarak yeğlemeli ve yaşaması için tüm desteği vermeliyiz.

Dil Akademisi Üzerine"

eni Anayasa Tasarısı kamu tüzel kişiliğine sahip bir Türk Dil

Akadernısi'rıırı kurulmasını öngörmektedir (madde 168). Bu akademinin 40 tane üyesi birinci kez Cumhurbaşkanı tarafından atanacak, sonra üyeler boşalan yerlere kendi seçimleriyle üye alacaklar. Görüldüğü üzere Dil Akademisi kapalı ve seçkinci bir kuruluş olarak düşünülmektedir. Akademinin amacı, a) Türk dilinin gelişen ihtiyaçlara göre oluşumunu tespit etmek (yani dilimizin kelime hazinesi ve imlası konusunda yetke olacaktır), b) asıl önemlisi, devletin dil politikasının yönlendirilmesine yardımcı olmak ve c) resmi yazışma dilini saptamaktır. Bu üç görevanayasal bir kuruluş olarak tasarlanan Dil Akademisi'ne görülmemiş bir yetki verecektir. Akademi bundan başka bilimsel yayın ve araştırma göreviyle yükümlü tutulmaktadır.

Y

Tasarlanan Türk Dil Akademisi niçin gereklidir ve dilimizin gelişmesine, araştırılmasına ve anlaşılmasına gerçekten yardımcı olacak mıdır? Bu konu üzerinde hepimizin düşünüp tartışması gerekir. Akademi 20. yüzyılda modern bir bilim kuruluşu sayılabilir mi, hangi şartlar altında? ..

Kanımızca tasarıda öngörülen Akademi, kendisine yüklenen görevleri yerine getiremeyecek ve bir kültürel anarşi yaratacaktır. Saptanan amaçların bazıları gerçekçi görünmemektedir.

Önce "Devletin dil politikası" ne demektir? Böyle bir politika, 20.yüzyılda Ingiliz ve Fransız koloniyalizminin tasfiyesi sonucu Afrika ve Asya'da doğan devletler için sözkonusu oldu. Bu devletlerin uyrukları bir ulus oluşturamamışlardır. Farklı diller konuşmaktadırlar, bu yüzden herhangi bir etnik grubun dilini resmi dil olarak seçmek kolay değildir. Yahut yaygın olarak konuşulan yerel dil gelişmemiş olduğundan bunu geliştirmek gerekmektedir. Koloniyalist kültür ve dil, yani Ingilizce veya Fransızca bir dönem daha zorunlu olarak yaşayacak ve resmi dil olarak kullanılacaktır,

ama buna karşılık geleceğin ulusal dili nasıl geliştirilecektir? Eğitimde ve edebiyatta nasıl kullanılacaktır? gibi sorunların çözümü bu ülkelerde devlet için bir dil politikasını gerekli kılmaktadır. En çarpıcı örnekler Hindistan, Pakistan ve birçok Afrika ülkesidir.

Hemen anlaşılacağı üzere Türkiye'de böyle bir kavramın kul- lanılması gereksiz ve anlamsızdır. Türkler tarihi boyunca bağımsız yaşamış ve dillerini hem bürokraside, hem de edebiyatta kullanmış bir ulustur. Bu nokta üzerinde önemle durmak gerektiği kanısındayız.

Bizde Türkçenin tarih boyu ihmal edilip kullanılmadığı gibi bir tez bilinçsizce ve sıkça tekrarlanır ki yanlıştır. Türkçenin devlet ve edebiyat dili olarak (hem halk, hem de divan edebiyatında) kullanımı bazı Avrupa uluslarının bu alanlarda kendi dillerini kullarırnağa başlamalarından daha öneeye rastlar. Latincenin Avrupa'da Ortaçağ boyunca ve hatta yeniçağlarda burokraside, kilisede ve üniversitelerde yoğun olarak kullanıldığını biliyoruz.

Kuşkusuz Türkçe her dil gibi yüzyıllardan beri gerek kelime hazinesi, gerekse yapı yönünden zamanın akışı içinde değişim geçirmiştir. Yaşayan her dil değişim geçirmeğe devam eder. Dilimizin değişimi ve olgunluğa doğru geçireceği evrim bürokratların direktifleri veya bazı uzmarılarınt kararları ile değil, bilim adamlarımızın, düşünürlerimizin, yazarlarımızın kalemleriyle

yönlenecektir. Bir grup, dilde değişme ve özleşmeyi isterken, tersine varolan kelime hazinesi ve yapının korunmasını önerenler de olabilir. Bu öneriler nihayet kamuoyuna bir seçenek olarak sunulabilir. Önerilerin uygulanması zorla değil, ikna yoluyla olmalıdır.

Türk Dil Akademisi'nin tasarıda yer aldığı biçimiyle düzenlenmesi sakıncalıdır. Önce böyle bir kuruluşun varlığı anayasal olarak değil, kanunla düzenlenmelidir. Bundan başka, uzun vadede 40 adet üyesinin çalışmalarını ve seçimini denetleyemeyeceğimiz, kendi içine kapanması kaçınılmaz bir Akademi; Anayasa gereği her memurun yazdığı raporun, her yurttaşın vereceği dilekçenin diline karışacak, asıl dil anarşisinin kaynağı olacaktır. Huysuz amirin yeni veya eski bir kelime yüzünden önündeki raporu yeniden yazılmak üzere memuruna ve daktilocu bayana geri gönderdiğini, tembel memurun yurttaşın dilekçesini bu yüzden kabul etmediğini düşünün. Bu gibi usulsüzlüklere bundan sonra karşı çıkılamayacak, çünkü "Akaderninin resmi yazışma kılavuzu"nun uygulanması olarak nitelendirileceklerdir. Dilin kullanımı konusunda demokratik ikna usulünün gerekliliği tartışılmaz.

Türk dil devriminin büyük önderi Atatürk, bu nedenle Dil Kurumu'nu önerilere rağmen Akademi haline getirınemiş, bir dernek olarak bırakmıştı. Hatta sağlıklı bir bilgi alışverişi ve tartışma ortamının doğması için Dtl Kurumu'na yüzlerce kişi üye yazdırılmış, Tarih Kurumu'nun 40 olarak saptanan üye sayısı Dil Kurumu'nda sınırlandırılmamıştır. Kaldı ki Akademi üyeliği gibi bir ünvanı taşıyanların uluslararası üne ulaşmış, dilbilim alanında kalıcı çalışmalar yapmış bilginler olmaları gerekir. Maalesef bizim ülkemizde, seçkin geniş bir kadro oluşturacak sayıda büyük dil bilginleri yoktur. Herkes bilir ki Türkolojinin büyük ustaları daha çok yabancılardır.

Bundan başka üyelerin dışında böyle bir akademinin ihtiyaç duyacağı yüzlerce uzman, asistan, çevirmen kadrolarını kimler

dolduracaktır? bilinemez. Bizde son zamanlarda bilim kurumları kurma merakı başladı. Hocasız, laboratuvarsız, asistansız 8 adet üniversite

kurduktan sonra, dil araştırması yapmak için bir de Dil Akademisi kuracağız deniyor. Bugüne kadar yeterli sayıda, yankılar uyandıran ve kalıcı çalışmalar yapamamış olanların Akademi kurulunca bunu yapacaklarını ummak güçtür. Dilbilim araştırmalarının üye sayısından menkul kerametle ilgisi olmadığına göre, önce çok çalışılıp araştırma projeleri yürütülmesi, eserler verilmesi ve dilbilimci kadrolann yetişmesi gerekir. Gerçek akademiler 168. maddeyle değil, bilim kadrolarıyla kurulur.

Dil Akademisi, Türk Dil Kurumu'na karşı olanların öteden beri gerçekleştirmek istedikleri bir tasarıdır. Bu gruplar Akademinin, Kardinal Richelieu'nün 1634'de kurduğu Fransız Akademisi modeline göre kurulup çalışmasını önermektedirler. Şu kadarını belirtelim ki, 17. yüzyıl Fransa'sının diktatör başbakanı Richelieu'nün ve onun ardıllan Mazarini ve Colbert'in gerçekleştirdiği Akademi modelini 20. yüzyılın son çeyreğinde taklit etmek hem mümkün değildir, hem de geriliktir. Kardinal hazretlerinin kurduğu Akademi hem kilise okullarının, hem kraliyet okullarının ve kurumlarının kitap basımını denetliyordu. Bugünün dünyasında çoğulcu bir toplum düzeninde basın ve yayın işleri bir elden denetlenemez. Kaldı ki Fransız Akademisi'nin, yaptığı çalışmalarla saygınlık kazandıktan sonra, etkili bir denetim kurduğunu biliyoruz. Akademinin Fransız dili ve kültürünün gelişmesinde yararı olduğu söyleniyor, ama ciddi araştırmacıların bazıları onun tutucu denetiminin Fransız dram tekniğinin ve sanatının başka Avrupa ülkelerindeki gibi serbestçe gelişmesini önlediğini ve 17. yüzyıldan sonra bir durgunluğa neden olduğunu, bundan başka Fransız düşünürlerinin kavram bulma konusunda Alman düşünürler kadar serbest davranamamalannın günahının Akademi'ye ait olduğunu ileri sürüyerlar.

Unutulmaması gereken bir gerçek de şudur: Alman, İngiliz, İtalyan ve Rus dilleri ve edebiyatlan. akademilerin güdümünde

ve denetiminde değil, büyük yazar ve düşünürlerin eserleri ve onların izleyicileri sayesinde gelişmiştir.

Bizim toplumumuzda resmi otoriteyi gerekli gereksiz her alana karıştırma istek ve eğilimi pek yaygındır. Bu eğilimden dil, edebiyat ve bilim alanında vazgeçrnek gerekir. Vazgeçilmediği takdirde devlet eliyle günlük dilimizde bir anarşi yaratılması ve olumsuz bir kültürel gelişmeye yol açılması kaçınılmazdır.

Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme'

P

ratik bir anlamı olmamasına rağmen bizde harf devriminin nitelik

ve gereği halen tartışılmaktadır. Devrimi eleştirerılere sadece "gerici" denen çevrelerde değil, bazı aydın gruplarda da rastlanıyer. Daha ilginei, Osmanhca bilenler kadar hiç bilmeyenler, argo deyimiyle "elin görünce mertek sanarılar" arasında da bu devrimi eleştirenler vardır. Bu sonuncu gruptan gelen eleştiriler üzerinde durmak gerekir.

Gerçekten Arap alfabesini yeniden kabul etmek, hatta ikinci bir alfabe olarak kullanmak bile imkansızdır. Fakat tartışma dünya tarihinde nadir rastlanan bir radikal hareketin değerlendirilmesi yüzünden ilginçtir. Bundan başka Arap harfleriyle yazılan ve "miras" denen metinlere karşı yeni Türkiye kültürünün takınacağı tutumu bilmek açısından önemlidir.

3 Kasım 1928'de Türkiye modem dünya koşulları içinde çok cüretkar bir denemeye girdi. Alfabe değiştirmek tarihte ilk kez görülen bir oİay değildi, hatta Türkler tarih boyu birkaç kez alfabe değiştiren bir toplum olarak bu olayın önde gelen örneği sayı-

labilirler. Bu değişikliğe cesaretle anında karar verilip hızla uygu- lamaya geçildi ği doğrudur, ama yazı sorununun 1928'de 100 yıla yakın bir geçmişi vardı. Ne var ki alfabenin değiştirilmesi ilk ve Ortaçağ toplumları için köklü bir değişiklik sayılmayabilir. Yazı ve kayıt işleri ile dar bir bürokratik kadronun, birkaç rahip ve şairin uğraştığı geleneksel toplumlarda yazı ile ilgisi olmayan geniş yığınlar böyle bir değişimden haberli bile olmamışlardır.

tıkçağın parlak uygarlık örneklerini veren Ahamanişler devri Iran'ında çivi yazısı, Sasaniler devrinde Pahlavi denilen yazı kulla- nılmış ve Araplar İran'ı fethedince Arap alfabesi bunların yerini al- mıştı. Bu olayesas olarak eski Iran kültür kaynakları ile bağlantıyı pek koparamadı ve 9-1 ı. yüzyıHarda eski kültürün restorasyonu mümkün oldu. Çünkü geleneksel toplumun bir özelliği, kültür ürünlerinin sözlü olarak saklanmasıdır. Böylece eski Iran kültürünün destan, şiir, masal gibi ürünleri, hatta dini metinleri büyük ölçüde halkın çeşitli kesimlerinin bel1eğinde yaşadığından sonraki dönemlerde yeniden kaydı mümkün olmuştur. Ünlü ozan Firdevsi bile bu tip sözlü anlatımlardan derlemiştir.

Oysa basının, kitapların ve eski çağlara oranla yaygın eğitimin varolduğu modern çağlarda böyle bir değişiklik kolay cesaret edilip yürütülecek bir iş değildi. Nitekim toplumlar bu konuda çok ürkek ve tutucu davranmaktadırlar. Yakın zamanlara kadar Iran'da ve Çin'de alfabe sorunu tartışılmaktaydı. Değişimden önemli sayıda kişi ve kümeler olumsuz biçimde etkilenir ve yeniliğin benimsenmesi güçlükle ve zamanla mümkün olur.

Türk devriminin bu konudaki ısrarı nasıl başarıya ulaşmıştır? Başarıyı sağlayan ilk nokta, 1928 Türkiye'sinde Arap harflerine karşı, kökü 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir akımın varlığıdır. Arap harflerinin yerine Türk dili için en uygun alfabenin hangisi olacağı sorunu ise, Latin harflerinin kabulü ile çözülmüştür. Bu, harf devriminin başarısını ve uygulamada sorunsuz olarak sürekliliğini sağlayan ikinci noktadır.

Alfabe denilen teknik aygıtın tarihsel gelişimine baktığımızda

Latin alfabesi en gelişmiş yazıdır. Fonetik bakımdan mükemmel (çünkü fonemik harflerden meydana gelmektedir) seslilerin önemli olduğu Türkçe için onu en uygun yazı çeşidi kılmaktadır. Nitekim 1930'larda Kiril alfabesinin kabul edilip uygulandığı bazı Türkik dillerde Türkçenin tersine bazı imla sorunları doğmuştur.

Türk harf devrimini Batıya karşı biçimci bir özenti ve bir üst yapı devrimi olarak değerlendirmek yanlıştır. Yazı, bürokratik örgütlerde temel bir aygıttır. Bir kayıt aracı olarak mal ve hizmet akımlarının kontrolüne yarar. Şu halde üretimde kontrololayını sağlayan bir araç olarak bir teknik altyapısal unsurdur. Bu teknik aygıtın bürokratik işlerliğini sağlayacak şekilde mükernmelleşrnesi, toplumsal-teknolojik modernleşme için büyük öneme sahiptir. Bu yargımızla bir toplumun temel üretim birim ve araçlarının arasında yazıyı ön plana koymuyoruz. Ama üretimde bir fazla ğu an, yazı, depolama görevlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır.

Mezopotamya'da şehir hayatının en eski örnekleri olan Uruk IV katmanı ve Cemdet Nasr yerleşmelerinde rahiplerin mabede vergi olarak getirilen tarım ürününü depolamak için bilinen ilk kayıt sis- temini (piktagrajik yazı) geliştirdiklerini biliyoruz. Bu antropolojik gerçeğin dışında toplumsal modernleşme başladığı an, imla ve yazıdaki aksaklık ve uyumsuzluklar sorun yaratır ve eğitimde ve bürokratik örgütlerde reform yapanların yazı sorununu ele alması kaçınılmazlaşır. Bu nedenle, gerek modernleşen yeni çağlar Avrupa'sında, gerekse 19. yüzyıl Türkiye'sinde aynı ihtiyaç duyulmuştur.

Arap harflerinin "ıslahı" veya tamamen değiştirilmesi konusundaki tartışmaların Türkiye tarihinde bürokratik örgütler ve eğitim alanındaki reform denemeleri kadar eski ve onlarla atbaşı g~ttiğini. belirtmiştik. Bu durum salt Türkiye tarihine özgü değildır. Yenıçağların başından itibaren Latin veya Kiril (Rusya) alfabelerini kul1anan modernleşen toplumlar imla reformları yürütrnüş ve alfabeleri üzerinde değişiklikler yapmışlardır.

Yaşayan dillerin hiç birinde Ortaçağlar boyunca standart bir imla yoktu. Eski bürokrat kadrolar ve dar aydın tabakanın kul-

landığı yazı, belleğe ve alışkanlığa dayanmaktadır. Hatta her yazarın kendine göre bir imla düzeni vardı. Herkesin kabul ettiği standart imla kuralları ve okunması basit bir yazı yoktu ve buna ihtiyaç da duyulmamıştı. Çünkü 18. yüzyıla kadar okur-yazar oranı %5-10'u geçen ülke yoktur. Örneğin Alman imla reformu, ıncil'in Almancaya çevrildiği Reformasyon döneminde değil, Prusya krallığının güçlendiği ve Irrıparatoriçe Maria Theresia'nın Avusturya yönetimini modernleştirdiği döneme rastlar. İrnpara 13 Ağustos 1770 fermanıyla ilkokul eğitimi genelleştirilirken, yayın hayatı da canlanıyordu. Bu da Alman dili imlasının düzelmesine, daha doğrusu düzeltilmesine neden oldu.

18. yüzyıl başında Büyük Petro Rusya hürokrasisirri, eğitim hayatını çağın gerçeklerine göre yeniden düzenlerken, eski Kilise Slavcasının kalıntısı olan Kiril alfabesini ve imlasını da 1710 yılında yeniden düzenlettirdi. Vedemosti (Haberler) adlı gazeteyi 1713 yılında çıkarttırarak Rusya'da basın hayatını başlattığında okuma-yazmanın yayılmasını gerektiren bu gibi hareketlerrn önünde engel olarak eski alfabe ve imlanın bulunduğunu gördü. Onun için alfabe ve imla düzeltilerek 18 harf çıkartıldı. Rus alfabesinde ikinci önemli düzeltme işlemi 1921'de Sovyetler döneminde uygulanmıştır. Gene Fransa'da Kardinal Rtchelieu'rıün konuşulan dile uygun standart bir imla düzenlemesi için ünlü Fransız Akademisi'ni kurdurduğunu hatırlayalım.

Genellikle faaliyetleri artan, etkinlik alanı büyüyen bürokrasilerde eleman sayısı da artmaktadır. Bu ise yazı konusundaki alışkanlı ğı eski bürokrat tabanın ki ile karşılaştırılamayacak kadar az olan yeni memurların bürokratik örgütlere girmesi demektir. Çünkü gelişen hayat, maliye, adliye, eğitim örgütlerinin eleman ihtiyacını arttırmıştır. Öte yandan modernleşen orduların yeni subay kadrolarıysa artık eskisi gibi okuma-yazma bilmeyen kahramanlardan değil, topografya-matematik-mekanik bilen ve "talimnarrıeleri" okuyup anlayabilen kimselerden oluşturulmak zorundaydı. Bu savaş adamlarının ise bir Çin mandarini, bir Osınanlı divan katibi veya bir manastır rahibi gibi ömürlerini yazı

ve girift imlaya adayacak kimseler olamayacağı açıktır.

Modernleşen ordularda kolay bir imlanın geliştirilme gereğinin de bu reformlarda etkisi vardır. Bundan başka yayın hayatının gelişmesi, geniş yığınların okuma-yazmayı kolayca kavramasını gerektiriyordu. 18. yüzyıldan beri Ingilizce, Fransızca, Italyanca, Rusça, Almanca gibi Batı

dillerinin imlasının geçirdiği değişiklikler böyle bir büyük toplumsal değişime dayanmaktadır.

Alfabe ve imla değişmeleri konusundaki ikinci önemli etken ise milliyetçilik akımlarıdır. Batı Avrupa toplumları 19. yüzyıla sanayileşme, kentleşme, yaygın eğitim gibi olaylarla girerken ortaya çıkan vatandaşlık, milliyetçilik gibi düşünce ve eylemler Doğu Avrupa'nın boyunduruk altındaki toplumlarını da etkiledi ve özellikle milliyetçi bilincin uyanmasını sağladı. Bu nedenlerden ötürü 19. yüzyıl tarih, filoloji, etnoloji gibi bilimlerin gelişmesi için uygun ortamın doğduğu bir dönemdir.

18. yüzyılın imla reformlarının ne gibi nedenlere dayandığını yukarıda belirtrneğe çalıştık. 19. yüzyıl ise milliyetçilik bilinci do- layısıyla tarih ve filoloji araştırmalarının geliştiği bir çağdır. Dil araştırmaları sonucu, o zamana kadar karmakarışık olarak kullanılan filoloji ile linguistik terimleri iki ayrı disiplinin adı oldular. Filoloji, sözkonusu bir dile ait metinlerin karşılaştırmalı bilimi ve o dilin tarihsel evriminin saptanması; linguistik ise, sentaks ve morfolojiyi (yani gramer) içeren bir bilimsel disiplin oldu. Macar filolog Ghiarmaty 18. yüzyılın sonunda karşılaştırmalı filoloji dalındaki incelemeleriyle Macarca ve Fincenin akrabalığını saptadı.

Filoloji ve linguistik araştırmaları bir yandan Batı uluslarının tarih bilincini ve milliyetçiliğini beslediği gibi bir yandan da daha standart ve doğru bir imlanın yerleştirilmesi için çaba gösterilmesine neden oluyordu. Kısacası dilbilim araştırmaları, örgüt ve ilişkiler sistemi anonimleşen, yazılı kültür ürünlerinin yaşamın önemli parçası haline geldiği Avrupa endüstri toplumunun ihtiyacına hizmet ettiği gibi, toplumların milliyetçi bilincini de yönlendiriyordu.

Aydınlar standart imla ve basit kurallı yazıyı bir ulus için övünç saymaktaydılar. Böyle bir ortamda Romenler Latin kökenli dil konuşan bir ulus olarak, Slav asıllı Kiril alfabesini attılar ve lS60'da Latin alfabesini kabul ettiler. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Imparatorluğunda Arnavutlar

Latin harflerinin kabulü sorununu tartışmağa başladılar. 30 Eylül lS79'da kurulan "Cemiyet-i llmiye- i Amavudiye", Latin harflerinin kabulü sorununa ciddiyetle eğildi. Bu cemiyet bir Ortodoks, bir Katolik ve bir Müslüman Arnavut'tan kurulu bir kurula Abefare (ABC) denen bir alfabe hazırlattı. Böylece Arnavut okullarının kullanması için Latin ve Grek harflerinden meydana gelen bir alfabe hazırlanmış ve Arnavutlar bu alfabeyle eğitim ve kültürel hayatlarını sürdürrneğe

başlamışlardır.

Işte Osmanlı imparatorluğu 19. yüzyılı böyle bir ortamda yaşıyor ve modernleşme sürecine giriyordu. Bürokratik merkeziyetçilik, yaygın eğitim çabaları, çapraşık ve karmaşık imlayı bir sorun haline getirmiş ve yazı üzerinde tartışmalar başlamıştı.

Osmanlı bürokrasisindeki modernleşme süreci, hükümet mer- kezindeki bürolarda ve vilayetlerde memur ihtiyacını arttırdı. Üstelik bürokrasinin yeni adaylarının hukuk, maliye, yabancı dil bilmeleri klasik devir Osmanlı memurları gibi hattat olmalarına, edibane uslüpla fermanlar ve beratlar kaleme almalarına yeğ tutuldu. Bunun sonucu, Tanzimat bürokrasisinin kayıtlarında kullanılan titulatürde yazışma uslübunda bir sadeleşme başladığı gibi kaligrafide (yazı çeşidi) de standart bir düzene geçildi.

Ülkede ortaokullar her yerde açılıyor, yeni yeni sivil okullar kuruluyordu. Yaygınlaştırılmak istenen eğitim dolayısıyla Arap harflerinin Türk dili ile olan uyuşmazlığı sorunu kendini hissettirdi. Bu sorunlarla salt Osmanlı bürokrasisi üyeleri değil, eğitim ve düşünce alanında yeni bir uyanış dönemine giren Çarlık Rusya periferi (çevre) vilayetlerindeki Müslüman aydınlar da uğraşrnağa başlamıştı. Bu gruba girenler 19. yüzyıl başlarından beri milliyetçi bir bilinçle tarih ve dil araştırmaları yapan eğitimci ve yazarlardı. Bu iki grup da "imla ıslahatı" önerileriyle işe gi-

rişip Lat~.n harflerinin kabulünü savunmaya kadar işi vardırdılar (Kazan Universitesi profesörlerinden Ebu Musa Kazım Bey ve lS63'de Encümen-i Daniş'e böyle bir teklif yapan ünlü dramaturg Mirza Fethali Ahundof bunların başında gelir).

Osmanlı devlet adamları daha ılımlıdır. Mürrif Paşa lS63'de Osmanlı Cemiyet-i llmiyyesi'ne sunduğu projede Arap harflerinin bitiştirilmeden ayrı yazılmasını ve "ses uyumu kuralı" nedeniyle sesli harflerin eksiksiz kullanılmasını öneriyordu.

Latin harflerinin bilinmeyen ve kendini gizleyen bir taraftarı, Ali Vehbi Bey'in yayınladığı hatırata göre Sultan II. Abdülhamid'dir. Ona göre, "Halkımızın büyük cehaletine sebep, okumayazma öğrenimindeki

güçlüktür. Bu güçlüğün nedeni ise harflerimizdir. " Sultan; "Belki bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini kabul etmek yerinde olur" demektedir. *

Sabık Hakan'ın tersine bu konuda inandığını cesaretle savunanlar da vardır. Manastır Vilayeti'nin Görice sancağında Kuran-ı Kerim ve Ulum-

u Diniyye muallimi olan Hafız Ali Efendi, Latin harflerine taraftar olduğu için işinden atılmıştır.

Taraftarlarının artmasına rağmen, Latin harflerinin kabulü soru- nu uygulamada cesaretsizlik nedeniyle hasıraltı edilmekteydi. Arap harflerınden memnun olmayanlar içinde Dobrucalı A. H. Mustafa Bey gibi Uygur harflerinin kabulünü savunanlar da vardı. **

Bu. taraftarların bazıları 1928'de Gazi Mustafa Kemal (Ata- türk)'ün yeni harfleri süratle uygulaması ve çifte kullanımı reddeden tutumunu dehşetle karşılamışlardır. Fakat basılan kitabın az ve ~al~ın büyük çoğunluğunun ümmt olduğu o zamanki Türkiye'de ıddıaların tersine bu değişim fazla bir yıkım yapmadı. Yeni harflerin öğretimi yaygınlaştıkça kitabevleri de eskisinden çok kitap sattılar. ş.

Yeni harflerin kabulü gündeme geldiğinde ilginç tartışmalar yapılmıştı. Köprülüzade Mehmed Fuad Latin harfleriyle terakki sağlanamayacağını ileri sürerken, Darülfünun müderrislerinden Şekib Bey, Türkçenin ilkel bir dil olduğunu ve Avrupa dilinin ka- bulü gerektiğini yazıyordu.

Köklü hareketler, toplumda şaşkınlık yaratır. Kimi tutucu bir direnişe geçerken, kimi radikalizm şampiyonluğuna özenit. So- runun tarihsel kısmını burada bırakıp, Latin harflerine değgin bazı tartışmaları ele alalım.

Harf devriminin daha ikinci yılında okul ve öğrenci sayısının arttığı gözleniyordu. Yeni harflerin basım tekniğinde sağladığı kolaylık, basılan kitap sayısında da artış sağlamıştır. 1923-28 yılları arasında yıllık kitap basım ortalaması 600-800 adet arasında iken, bu sayı 1931'de 1000'e yaklaşmıştır.

Yeni harflerin kültürel mirasla ilişkiyi kopardığı tezi pek doğru değildir. 1928'e kadar Türkçe basma kitap sayısı 30 bin civarında- dır. Bunların da hepsi okunacak kitap değildir. Doğabilimleri ala- nında önemli bir miras söz konusu değildi. Diğer dallarda önemli kitapların yeni harflere çevrilmesi gerekmektedir. Bu iş son yıllara kadar yavaş gitmiştir. Okumayı seven insanların azlığından dolayı kuşkusuz kitap sayısı, çeviriyi imkansız kılacak boyutlarda değildir.

Eski harflerin ve Osmanlı ca eğitiminin, ilk yıllarda Darülfünun Edebiyat Fakültesi dışında tamamen yadsındıgı (reddedildiği) doğrudur. Ancak liselere Osmanlı ca dersinin konması gereksizdir. Nihayet bu konu Batı Avrupa'da örnekleri görülen ve tarih- . çi ve filolog yetiştirmeyi amaçlayan klasik gimnazyumlarda (bizde

edebiyat lisesi olabilir) çözümlenebilir. Fakat bu liselerde Osmanlıca ile birlikte Latince veya Yunanca okutulması da şart olmalıdır. Çünkü buralarda imam-hatip değil, tarihçi, Iilolog, arşivci, edebiyat araştırmacısı gençler yetiştirilecektir. Bu gençlerin ise karşılaştırmalı bir dil bilgisine sahip olmak üzere eğitilmeleri gerekir.

Yeni Türk alfabesi. Türk fonetiğinin özellikleri iyice düşünülerek hazırlanmıştır ve bugünkü Türk alfabesi sayesinde Türkçe,

imla sorunu en az olan dillerdendir. Latin harflerinin kabulünde roloynayan bir neden de bölgesel ağız farklılıklarını kaldırmaktı. Arap alfabesi. yapısı gereği belirgin bir Türk ağzının tutunnıasına imkan vermez, oysa dilimizin ses yapısını karşılayan bir alfabe hem bu farklılığı azaltır, hem de bölgelerarası deyim ve kelime alışverişini arttırınağa yardım eder.

Latin harfleri kültür yaşamımızda yerini sağlarnca almıştır.

Bununla birlikte tartışması niçin süregelmektedir? Tutucu çevreler dışında bazı radikal ilerici çevrelerden de eleştiriler geliyor. Bu grubun eleştirileri daha çok Türkiye tarihine kendi yorumlarıyla yaklaşmak ıstediklerinde. birincil tarih kaynaklarını kulla,nmakta çektikleri sıkıntıdan ileri gelen bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Oysa bu durum harf devriminin yarattığı olumsuz bir sonuç değildir. Her sahhaf dükkanında toplananların tekrarlayageldiği yeni kuşakların eski mirası harf devriminden dolayı tanıyamadığı yakınması. Osmanlıca bilmeyenlere özgü bir dedikodudur.

Türkçe yüzyıllardır hızlı değişim geçiren dillerdendir. Dil ve tarih kaynaklarındaki zamanın getirdiği ırnla-sentaks farklılığı nedeniyle, bu kaynakları inceleyip işlernek için yalnız Arap harfleri bilgisi yetmez. Tarihi metinleri okuyup değerlendirmek bütün ülkelerde her aydının değil, ancak karşılaştırmalı flloloji, etimoloji ve tarih bilgisine sahip uzmanların yeteneğine girer. Okullarda az çok öğrenmelerine karşın bütün İngiliz aydınlarının Shakespeare oyunlarının orijinal metninden uzmanlar kadar tad alamadıkları bir gerçektir. Yine Niebelungen Lied veya Igor Destanı'nın orijirıali, her Alman veya Rus aydınının rahatça izleyeceği metinler değildir. Venedik arşivlerine. Venedikli bir iktisatçı ya da sosyolog hiç zahmet edip girmez. Çünkü uzman bir filolog ya da tarihçinin yardımı

olmaksızın, dedelerinin 16. yüzyılda tuttu- ğu kayıtlardan bir şey anlayamayacak, hatta okuyamayacaktır.

Bütün Batı ülkelerinde yapıldığı gibi, Türkiye'de de tarihi kaynaklar ancak bilgi ve beceri sahibi uzmanların çağdaş dil ve anlatımı kullanarak bunları işlemeleri ve bize aktarmalarıyla kul-

lanılabilir. Halen aramızda bulunan ve liseyi, hatta yüksek öğrenimi Arap harfleriyle tamamlayan kimseler, arşiv belgelerini ve yazmaları hiç

de ustalıkla okuyamamaktadırlar. Nitekim bu kimselerin yaptığı metin çevirilerinin çoğu yetkinlikten uzaktır.

Latin harflerinin kabulüyle Batı kültürünün kaynaklarına kolayca inmek savı bize pek geçerli görünmüyor. Arap harfleri kullanımda kalsa da, Türk aydını bugün okuduğu ve çevirdiği Batı literatürüne gene yöneleeekti. Tanzimat'tan beri yönelmiştir de ... Mühim olan bilimsel bir tavırla yönelmesi ve doğru tercüme yapmasıdır. Ancak Latin harflerinin kabulüyle düzgün bir imlanın gelişi okur-yazarların artmasına yardımcı olmuş, okuma alışkanlığı yerleşrneğe başlamıştır. Daha fazla bir gelişme olmamasının nedeni, toplumsal yapıdaki çetin engellerdir.

Türk toplumu harf devrimi ile büyük bir değişmeye girmiş değildir, değişmeye giren Türk toplumu harfleri değiştirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu değişiklikten 1928'de en hararetli taraftarlar bile çekiniyordu. Kararı tek başına veren Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) olmuştur.

1920'lere yarım yüzyıl sonra, 1980'ler Türkiye'sinden baktığı- mızda, göze çarpan iki olgunun hukuk ve harf devrimi olduğu görülür. Bunlar tarihte değişiklik yapan büyük bireylerin gerçek- leştirdikleri işlere iki örnektir. Her iki olayın getirdiği çözümler, Türkiye ile benzer tarihsel-toplumsal koşullara sahip ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılırsa daha iyi anlaşılır.

Bütün İslam ülkelerinde modern yaşamın getirdiği kurumlar ve kurallar çifte yapılı bir hukuk mevzuatı yaratmıştır. Bunun yarattığı sorunlar Türkiye için sözkonusu değildir. Bunun gibi Arap elifbasının terkedilmesi sorunu da İran Azerbaycanı, Belücistan ve Kuzey Irak'ta tartışılagelmektedir. Bu ikirciklenmeler nedeniyle yeni Türkiye'nin

devrimleri orijinal ve toplumumuzu benzerlerine göre ileriye götüren örnekler olarak ortada durmaktadır.

Atatürk Devrinde Türkiye'de Tarihçilik Üzerine Bazı Gözlemler

B

izde bazı siyaset bilimcilerinin birkaç imzaya ve birkaç yayına bakarak,

1927-1945 gibi uzun ve farklı safhaları içeren bir dönemin fikir iklimini ve tarihçiliğirıt yüzeyden ve tek renkli olarak niteledikleri görülmektedir. Daha başından söyleyelim ki, 1930'lar, Türkiye'de tarih biliminin atılımlar yaptığı ve bağımsız bir gelişme gösterdiği dönemdir. Bu noktayı önemle tekrarlamak gerekir. Türkiye tarihçiliğinin o devirde de Avrupa tarihçiliğinden daha geri düzeyde olduğu bir gerçektir, ama tarihyazıcılığı üzerinde totaliter bir kontrol kurulmamış ve tarihçilere belirli bir yorum çerçevesi gösterilmemiştir. Burada 1927- 1945 dönemini de aynı gözlükle ve tüm olarak incelemenin de hatalı olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle 1940'larda Türkiye tarihçiliğinde ağırlığını duyuran belli bir düşünce sahibi grubun yarattıkları havayı ele almadan, Kemalist dönem tarihçiliğini ayrıca incele- mek gerekir.

1927- ı 940 dönemi Türk tarihyazıcı1ığının, bibliyografik taramal ar yapılmadan, üniversite ve araştırma kurumlarının faaliyetleri sistematik bir taramadan geçirilmeden, bazı esaslara bakılarak yüzeyden yargılandığını belirtmeliyiz. Kemalist dönemde Türk tarihçiliğinin Türkiye tarihçiliği olmaktan çok, romantik bir yaklaşımla Asya bozkırlarina uzandığı ve efsanevi açıklamala-

boyut ekledi.

Bu dönemin ulusalcılığı, ulusun hakları için mücadeleye ta- rihyazıcılığıyla başlar. Montesquieu'nun yöntemi aslında yüzyılın ulusalcılarını etkilemiştir demek ne derecede doğru olur bilemiyoruz. 18. yüzyıl sonunda Yunanistan'ın Hilander Manastırırıdaki bir Bulgar rahip Paissy Hilanderskiy, Montesquieu'dan uzakta ulusunun yüceliğini ve bağımsızlık isteğini Slavyan-Bulgar Taıihi adlı popüler uslüplu, ama Bulgar milliyetçiliğin ilk manifestosu sayılan eserinde haykırırken, 19. yüzyılda Çek bilginleri Panslavizmin temellerini tarihçilik ve filoloji ile atıyorlardı.

Tarihi belge ve veriler ulusal haklar için gerekli görülüyordu. Birçok Macar genci, Macar krallık ülkelerinin dört bir yanına

ra başvurulduğu veya cumhuriyetçi bir anlayışla yakın geçmişin haksızca karalandığı tekrarlanagelmiştir. Dönem boyunca, ulusalcı bir iklimin Türk tarihyazıcılığını etkisi altına aldığı, bunun bazen bir moda olduğu gerçektir. Ancak aynı dönemde akademik Türk tarihçiliğinin izlediği yola bakılacak olursa, bu yorumlara katılmak mümkün görünmemektedir. Kemalist dönem, tarihçilikte bir tartışma ortamının doğduğu, bu arada ciddi tarihçiliğin de aşamalar yaptığı bir dönemdir.

Romantik milliyetçiler, 18. yüzyıldan beri kökünü ve uslübunu tarihsellikte ve tarihçilikte aramışlardır. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarının kültürü ve siyasal ideolojisinde tarih bilgisi ve bilinci önemli bir yere sahiptir. Çünkü egemen uluslar egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyyetini, esir uluslar ise özledikleri özgürlüklerinin gereğini ve haklılığını tarihlerinin ihtişamı ve o şanlı tarihin kendilerine verdiği misyonla açıklamak istiyorlardı.

19. yüzyıl milliyetçiliği bir bakıma yayılmacıdır. Bu yayılmacı özlem sadece üstün ulus olmak çabasından değil, yaygın ve kalabalık bir ulus olma rüyasından da beslenmekteydi. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında Macar fılolog Gyarmathi'nin mukayeseli filoloji dalındaki araştırmaları sonucu, diller ve uluslar arası akrabalıklar olgusunun saptanması (Macarca ve Fincede olduğu gibi), ulusalcılık olayına yeni bir

Macaristan'ın kurucusu Arpad hanedanının egemenliğini belgelerneyi amaçlayan runik yazılı anıtlar diktiler. Bu sahte yazıtlı anıtların bazıları yakın zamanlara kadar tarihçileri yanı1tmıştır. Tarihi dram ve romanın 19. yüzyıl Avrupa'sında doruğuna eriştiğini hatırlayalım. G. Verdi, tarihi operalarıyla ltalyan irredantizmini n sembolü olmuştu.

Birinci büyük harbin sonunda tarihyazıcıhğı, 19. yüzyıldaki niteliğini daha büyük boyutlarda devam ettirmektedir. Iki savaş arası Macaristan'ında Gyula Szegfü'nün bilimsel yöntemlere dayanan ulusalcı tarihçiliği yanında, "Sümerlerle Macarların akrabalığını" kanıtlamaya çalışan tarihçilik de revaçtaydı. Alman eskiçağ bilimcileri Almanlarla Hititlerin akrabalığı üzerinde tartışırken, 193ü'larda Sovyet tarihçiliği de enternasyonalizmden mil- liyetçi motifler lehine vazgeçmekteydi. (Örneğin destanına birçok ilavelerin 18. yüzyılda Büyük Petro ve Yelizaveta Rusya'sında yapıldığı bilindiği halde bu milliyetçilik dolu parçalar tarihi bir versiyon olarak yorumlanmıştır.) Leninist tarihçi Pokrowskiy ile Stalinist Grekow birbirinden çok farklıdır. Ikincisi tam bir milliyetçidir.

Dış dünya şartlarının zorlaması, irili ufaklı Avrupa uluslarının aşırı milliyetçi tarih tezlerini benimsemesine neden oldu. 193ü'lar Türkiye'sinin bu hava dışında kalması için bir neden yoktu. Yeni bir milli devlet, milli tarihçilik yapıyordu. Bununla beraber belirtmek gerekir ki milliyetçi tarihçilik 193ü'lar Türkiye'sinde çağdaş Ayrupa'da olduğu kadar yaygın ve inatçı değildi. Resmi ideoloji, tarih yazıcılığının her kesimini kontrol etmekten çok uzaktı. Bunun nedenleri vardır. Evvela resmi tarih görüşünün, tarih yazıcılığmın her kesiminde etkin olmasını sağlayacak gerekli ve yeterli bir örgütlenmeye gidemediği, daha doğrusu gitmediği görülüyor.

12 Nisan 1931'de kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeri (sonraki Türk Tarih Kurumu) sınırlı üyesi olan, kendi içinde yayın ve araştırmaları destekleyen bir kuruluştu. Örneğin bu cemi-

yet, üniversiteler üzerinde amir bir kurum olamamıştır. Nihayet Maarif Vekaleti, müfredat programı ve çıkarılan tek tip ders kitaplarıyla orta tahsil ve öğretmenler üzerinde uzun yıllara varan ideolojik bir denetim kurmuşsa da, yüksek tahsil kurumlarında ve bağımsız araştırma ve yayın merkezleri üzerinde aynı denetimi kuramamıştır. Kaldı ki resmi tarih görüşü de,

tarihyazıcılığının karşılaştığı sorunlara sunduğu çözümler yönünden kesin ve saptanmış sınırlara sahip değildi.

Burada Cumhuriyet tarihinin sorunları ve yorumu üzerindeki tartışmasız tezlerin dışında, umumi bir tarih tezinin tutunamadığını ve böyle bir tezin de desteklenmediğini belirtmek istiyorum. Bizzat

Atatürk'ün etrafındaki tarihçiler ve tarih meraklısı devlet adamları daima birbirine ters ve değişik yorumlar getirmişlerdir. Öyle ki öne sürülen tarih tezleri çoğunlukla bu çevrenin dışındaki kimselerce de tenkit edilebilmiştir. Mesela, öne rülmek istenen tarih tezlerinin törensel bir biçimde sunulduğu ilk Türk Tarih Kongresi'nde, resmi görüşün takdimcisi olarak bilinen Maarif Vekili ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti Umumi Katibi Reşid Galib'irı uzun konferansı kongre üyelerinden Zeki Velidi (Togan) tarafından uzun uzadıya tenkid edilmektedir (Bkz. l. Türk Tarih Kongresi, Temmuz 1932, s. 99, 161 ve s. 167174. Aynı tez Köprülüzade Fuat Bey tarafından bazı itirazlarla karşılanmıştı (s. 46)).

Bu dönemde Atatürk'e yakın çevrelerden biri olan Kadro grubu değişik tarih tezleri ortaya attığı gibi, İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi grubu da bir başka uçta ıarihyazıcıhğı yapmaktaydı. Nihayet döneminin milliyetçi tarih atmosferine kapılarak, Japonya'nın Kubilay Han (yani Türkler) tarafından istilasını kaleme alan Hüseyin Cahid'i Yahya Kemal alaya almakta, "burrıumuzda Mohaç ve Viyana'nın barut kokusu varken bu beyhude Iütuhat hikayelerine ne gerek olduğunu" sormaktadır. (Yahya Kemal, Tarih Musahabeleri. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1975, s. 83-85.) 1927 yılında Fuat Köprülü, arkasından asistanı Abdulkadir (İnan) Vakit gazetesinde ve diğer bir iki or-

ganda Yusuf Ziya'yı şiddetle eleştirirler (bkz. Mete Tunçay, Tek Parti, s. 300). Yusuf Ziya dünya uygarlığını Orta Asya'ya bağlayan, Apollon'u Alp Oğlan olarak açıklayan türden tezleri ve kitaplarıyla tanınıyordu. Bu gibi amatör tarihçiler bazen yönetici mevki de olsalar da, görüşleri resmiyet kazanmamış ve genel kabul görmemiştir.

Bir taraftan sağlam yöntemlerle yapılan tarihçilik yanında, amatör tarihçilerin güya filolojik-historik metodlarla kaleme aldıkları tezlere de rastlanıyordu ama, 1930'lar Türkiye'sinde tarihçilik; hukuk, felsefe, filoloji

ve diğer doğabilim dallarının tersine kendi kendine, yani yerli bilim kadrolarıyla gelişmekteydi.

Bu yıllarda başlayan arkeolojik kazılar kısa zamanda beynelmilel alakayı celbetti ve 1930'larda faaliyete geçen Türk arkeolojisi 1940'larda 200'e yakın monografi, kazı raporu ve makale ile başarılı bir başlangıç yaptı. Halil Ethem Bey ı. Türk Tarih Kongresi'nde, Osmanlı arkeolojisini aşırı derecede küçümseyen bir konuşma yapmıştır (l. Tarih Kongresi, s. 162). Osman Hamdi Bey ve haleflerine Türk arkeolojisi kuşkusuz çok şey borçludur. Ama arkeolojinin bir bilinç dalı ve örgütlü

bir uğraş olarak kültür yaşamımıza girişi Kemalist dönemin başarısıdır.

Dönemin tarihçiliğinde ve tarih anlayışında göze çarpan bir diğer nitelik, çağdaş şovenizmden uzak bir tür enternasyonalizm

. değilse bile bir Anadolu patriyotizminin varlığıdır. Ayasofya'nırı müze haline getirilmesi, Bizans eserlerinin restorasyonu, Anadolu kültürlerine Osmanlı Asar-ı Atika İdaresi'nden farklı bir gözle, adeta bir tür ulusalcılıkla sahip çıkılması bunun yansımalarıdır.

Belirttiğimiz gibi, Kemalist dönemde ulusalcı dürtülerle Ortaçağlar ve ilkçağ tarihine önem verilerek Osmanlı tarihinin ihmal edildiği sıkça tekrarlanmıştır. Ancak Osmanlı araştırmalarının en parlak döneminin bu yıllara rastladığını ve bilimsel Osmanlı tarihçiliğinin bu yıllarda temelinin atıldığını bilmek gerekir. 1930'larda Tarih Semineri Dergisi, Türkiyat Mecmuası, 1929'dan beri Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmu-

ası gibi bilim dünyasında halen kullanılan başlıca periyodikler yayınlanıyordu. Nihayet 1937 Ocak'ında Belleten, romantik ulusçu ve amatörce kaleme alınan tezlerden uzak, yayın hayatına başladı. Bunu Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi ve 1941'de Tarih Vesikaları Dergisi izledi. Dönem içinde tarihe artan ilgi dolayısıyle Resimli Tarih Mecmuası gibi popüler yayınlar da çıkıyordu, Tarih bilimine ve bilgisine karşı bu tür bir yaygın ilgi, toplumumuzda ancak 1960'larda yeniden başlayacaktır.

Kemalist dönem tarihçiliginin degişik bir yönü de dünya tarihine karşı duyulan ilgidir. Gerçi bu ilgi Meşrutiyet döneminde de mevcuttu, ancak şimdi dünya tarihine karşı belli yorum ve yaklaşımlarla ilgi duyulmaktadır. Avrupa ve dünya tarihine ait kitaplar sadece çevrilmekle kalmıyor, bazı konular bizzat yerli müellifler tarafından kaleme alınıyordu. Burada yanlış veya doğru, dünya tarihi içinde Türklerin oynadığı rolü belirlemek endi-şesi agır basıyordu.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta da, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti veya diğer resmi kurumların Hunlar, Göktürkler veya diğer eski Asya Türkik kavimlerine değinen konularda yayınladıkları monografi ve makalelerin

amatör romantik-ulusalcı yazarlara değil, fakat Wolfram Eberhardt, Laszlo Rasonyi gibi şöhredi ve ciddi bilim adamlarına ait olduğudur,

1930'larda çıkmaya başlayan Belleten, Türk tarihçiliğinin ilk ciddi ve uzun ömürlü süreli yayını olmuştur ve uluslararası kitap

kolleksiyonlarında nadide bir seri meydana getirmektedir.

Muhakkak ki 1933 Üniversite Reformu ve Dil-Tarih Coğrafya Fakültesfnin kurulması Türkiye'de tarih, arkeoloji, müzecilik ve filolojide önemli bir atılımdır ve Osmanlı ilim müesseselerinin daha evvel geçirdikleri reform ve izledikleri tabii gelişim çizgisine rağmen uzun zaman başaramayacakları işlerdendi.

İlmi Osmanlı tarthçiliği ise bu dönemde "Köprülü Mektebi" olarak adlandırılabilir. Kuvvetli bir sosyoloji bilgisi ve yöntemi-

nin hakim olduğu bu mektebin esasları, Lefebvre'in Annales mektebine dayandığından, üniversite ıslahatı sırasında diğer ilim şubelerinin tersine Edebiyat Fakültesi Türkiyat ve Tarih bölümlerine Alman bilginler sokulmamışlardır. Bu olay Türkiye tarihçiliğinin gelişimi yönünden, filolojik metodların zayıf kalması gibi bir sonuç getirmişse de, tarih biliminin izlediği yol için genelde hayırlı olmuştur. Ancak Ankara'daki tarih tezleri İstanbul muhitinde pek ilgi uyandırmadığından, Osmanlı tarihçileri 12 asır öncesi Türkiye tarihine, özellikle Bizans dönemine karşı gereken ilgi ve dikkati yöneltmemişlerdir. Bu lakaydiyi Köprülü'nün ünlü makalesinde (bkz. "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında", Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası, c. I, s. 165 vd.) görmek mümkündür. Daha 1931'de reddedilen bu mesele ve bu alandaki inatçı tutum, şüphesiz Osmanlı araştırmalarının zararına olmuştur.

Resmi tarihçilik, dönem boyunca hakimiyetini ancak "tevhidi tedrisat" kanununun getirdiği sistem dolayısıyla monolit bir nitelik kazanan orta öğretirnde kurmuş görünüyor. Yüksek öğretim kurumları ve bağımsız tarih yazıcılığında değişik yorumların bu- lunması yöneticileri rahatsız etmemiştir. Hatta tartışma gerekli görülmüştür. Klasik Batı demokrasisine sahip ülkeler dışında Ke- malist Türkiye'deki tarthyazıcılığı, bütüncül devlet sistemlerine göre çok farklı, çok renkli ve tartışmalı bir görünümdedir.

Burada "resmi tarihçilik" adı ile nitelendirilen tezlere değinmekte yarar var. "Ortaasya'darı Göç" teorisi, "Etrüsklerle Türkler arası kan bağı", "Eti Türkleri" gibi konular daha çok üniversite dışında kalanların veya amatör tarihçi politikacıların ilgisini çekmektedir. Ağaoğlu Ahmet, Prof. Yusuf Ziya (Özer) veya "Türk ve Hind-Avrupa menşe birliği" üzerinde duran İsmail Hami Danişmend bu konularla uğraşan isimler arasında sayılabilir. Mesela A. Cevat Emre, Sümer Türklerinin yazıyı icad etmekle medeniyete yaptıkları hizmeti belirten

yazılar yayınlıyordu. (Bu makaleler için bkz. Enver Koray, Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1722-1955, İstanbul 1959.)

Bu tür faaliyetin kanımca iki yönde olumsuz etkileri oldu. Bunlardan birincisi, mahalli tarihçiliktir. Maarif Yekaleti kanalıyla bu tezlerden etkilenen taşradaki öğretmenler, kaleme aldıkları mahalli tarihlerde grotesk denecek hatalı yorumlar yaptılar. Troia'nın, Türklerin "Tur Ova"sından geldiğinin ileri sürülmesi gibi... Halkevleri de bu konularda gayretkeş yorumlar ve yayınlarda bulunmuştur. Örneğin Zonguldak havzasındaki körnürün Uzun Mehmet(?) tarafından bulunması gibi bir olay, bu sıralarda ortaya atılmış asılsız bir hikayedir. (Bu konuda Amasra Ortaokul müdürü Necdet Sakaoğlu aydınlatıcı bir araştırma yapmaktadır.)

Cumhuriyet'in Maarif Vekaleti'nirı bu konudaki etkisi en çok Cumhuriyet tarihi konusunda duyuldu. Bu konuda Inkılab Tarihi derslerinin Maarif Vekaleti'nin direktifi altında standart biçimde yazılan kitaplarla okutulması, yakın tarihe ait arşivlerin halen açılmaması ve en önemlisi, ciddi akademik tarihçilerin bu alana geç el atması gibi durumlar, standart bir yorumun uzun zaman tekrarına neden oldu. Yakın tarih konusunda ancak 1960'lardan sonra değişik yorum ve araştırmalara rastlanmaktadır. Ama bu yüzeysel görünümü bütün dönemin tarihçiliğini betimlemek için kullanmak yanlıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse Kemalist dönem herşeyden önce ilmi tarihçilik yapılması için Türk düşünce ve bilim hayatına gerekli teknik bilgi ve donatımı sağlamış, devlet bütçesinden bu işe payayrılmasını gelenek haline getirmiş ve tarih tezleri konusunda sonraki dönemlerde görülmeyen serbest bir tartışma ortamı açmıştır. Nihayet Türk Tarih Kurumu'nun özerk bir statü ve bağımsız mali kaynaklarla kurulması, tarih biliminin özgürce gelişmesine imkan veren bir olaydır.

Onların Festivalleri ve Bizim Festivaller*

K

arnaval ve festival ~ibi eğlenceler, bizi~ hayatımıza çok yakın

zamanlarda gıren, daha doğrusu gıremeyen iğreti ve yerleşmeye çalıştıkça da maskaralaşan toplumsal-kültürel bir kurumdur. Tertiplediğimiz festivallere en çok kendimiz gülüyoruz, ortaya çıkandan kendimiz utanıyoruz. Ardında hiçbir geleneğin, tarihi uygulamanın, daha beteri hiçbir benimsemenin yatmadığı bu olayı dışlayıp gülmekten, makaraya almaktan başka çaremiz yok çünkü. Bir iki yetkilinin, bir iki açıkgöz belediye başkanının veya benzerinin ortaya salıverdiği bu garip şarnataya, bulunduğumuz mekanda rastlamak, Taksim'de ayı oynatanlara ve zavallı ayılara rastlamak kadar yaralıyor bizi.

Karnaval, festival Batılı'nın hayatında belirli dini günlere dayanır. Hıristiyanlık'tan çok öncesine uzanan tören ve eğlencelerdir, şölenler ve geçitler dizisidir. Idus Maia (Mayıs ortaları) örneğin, Apollo Tanrı için kutsal günlerdi Roma'da. Ye o sıralar Apollo adına ayinler ve şenlikler düzenlenirdi. Böyle belirli Tanrılar'a ayrılan şölen, şenlik vs. Hıristiyanlıktan sonra da devam etmiştir; belirli azizler adına yeni pasaport alarak. Sonra uzun dini perhiz dönemlerinden önceki son

günlerde ahali yiyip içip gelecek günlerin acısının çıkarayım, derken ölçüyü kaçırır; bu ölçüsüzlüğü karnaval ve festival biçiminde kurumlaştırır. Fasching geleneği böyle başlar.

Kilise aslında gerçek anlamda sofulardan, hep zühd-ü takva içinde yaşayanlardan çok, böyle Hıristiyanlık'a itiraz etmeyen, ama keyfine bakan kalabalığı yeğlemiştir. Çünkü fazla so rmaz , sorgulamazlar; kilise de onların cıvıtacağı yortu öncesi şenlikleri artırır, iş biter. Eski Roma imparatorları da kalabalığı zararsız tutmak için ekmek ve eğlenceyi artırarak işi sağlama bağlarnışlardı.

Ortaçağın Avrupa şehirlerinde hemşerilik bilincinin ve övün- cürıürı teatral biçimde sergilendiği günler, karnaval ve resmi geçitti. Burada festivallerin amacı değişikti. O nedenle de program ve eğlence biçimi daha da olgun, estetik dolu, görkemliydi. ltalyan kentleri, hele soğuk nevale lsviçreliler, özellikle parıayırlara rast gelen festivallerde ve geçit resimlerinde gerçekten övünç duydukları kent hemşeriliğinin tadını çıkartır, gururunu sergilerler. Başka hiçbir şeyleri bu tarihi festivaller ve o festivallerin ardında yatan hemşerilik övüncü kadar güzel ve yüce değildir. Bin yıllık gelenek, zamana uymuş ve zamanı kendine uydurmuştur. Kentin şehir meclisi üyeleri,

bankerler karılarıyla birlikte orta zamanın, Rönesansın giysileri içinde kortejin önünde yürürler. Arkadan lonca üyeleri büyük

dedelerinin kıyafetleri içinde onları izler. Saatçiler lancası dediysek mesela, kimisi artık zamanımızın beynelmilel milyarderlerindendir, ama olsun, dört yüz sene önceki esnafın yerinde yürür. Arkadan çobanlar, bo- yunları çanlı inekleriyle geçer.

Kuşkusuz beğeniyi ebedileştiren, Rönesansın beşiği ltalyan kentlerinin yıllık karnaval ve festivalleri daha başka bir güzelliktedir. Prag'dan Madrid'e Avrupa, festivallerle tarihiliğini, gün görmüşlüğünü haykırır. Oysa binlerce yıldan beri kentlerinin halkı böyle bir gelenekten, duygudan uzaktır. Laikleşemeyen, birlikte eğlenmesini bilmeyen, eğlence için örgütlenemeyen kentlerdir bunlar.

Bizim toplumumuzda dini bayramlarda kamusal bir şenlik geleneği yoktur. Galiba kamusal düzeyde örgütlü anma törenleri (Muharrem'deki yas töreni, yani Şebih) sadece Şiilerde görülüyor. Köy seyirlik oyunları ve hasat şenlikleri zaten daha çok düğünlere rastgeliyor. Deyişin aksine bu nedenle "gökte düğün var deseler, merdiven arayanlar" sadece kadınlar değil, daha çok köy erkekleridir.

Kent hayatımızın oturmuş kurum ve gelenekleri arasında festival ve karnavala rastlanmaz. Zaten bizim kent hayatımız da kurumlaşan şeyler pek azdır, bazen de yoktur. Kentte kentliler olarak yaşama olayımız gelenekten çok, inşallah geleceğe ait bir keyfiyet olacaktır.

Festival ve karnaval, her şeyden önce kadın ve erkeğin uzun yüzyıllardan beri ayrı kompartımanlarda yaşadığı, eğlendi ği bir mekan olan kentlerimizde görülmez. Çünkü bizim kentlerimizde kadınla erkek belli merkezler dışında henüz beraber yaşamaz, hukuki bağlarla birlikte olanlar günün az kısmını bir arada geçirirler. Beşik ve mezar dışında bizim geleneksel kasaba ve kent hayatımızda kadınla erkek hemen her zaman ayrıdır. Onun için son zamanlarda mantar gibi sayısı yüzü aşan "mana ve ehemmiyeti büyük günlerde" düzenlenen festivallerin turistik vodvil olmanın ötesinde bir anlamı yoktur. Festival ve karnaval, kadının ve erkeğin; hayatın her safhasını birlikte yaşadıkları mekanlar ve zamanlara ait bir olgudur.

Avrupa yaşamında festival ve karrıavallar içindeki önemli bir grup, üniversitelerin yıllık festivalleridir. Talebe hayatının unutulmaz anılan arasında yer alan bu festivaller çoğu üniversite şehrinin kişiliğiyle de özdeşleşmiştir. Bu festivalIerde en belli başlı bölüm, geçit resmidir. Ortaçağdan beri talebe hayatının bütün renklilik ve mizahının sergilendiği bu geçit resmindeki kıyafet, slogan ve şarkılar, adeta bir üniversite folkloru oluşturur. Festivaller, bazen şöhreti uluslararası düzeye ulaşan sanat yarış-malan, spor faaliyetleriyle birliktedir.

Talebe festivali gibi bir gelenek bizde yoktur. Kırıntısı varsa dahi kaldırılmış ve otoritelerce şiddetle yasaklanmıştır. 1960'larda ben Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki lnek Bayramı balosunun basıldığını hatırlarım; bazı çevreleri fakültedeki sol hareketlerden de çok bala, eğlence gibi faaliyetler rahatsız ediyordu. Güzel Sanatlar Akademisi'nin ne kadar eski olduğunu bilmiyorum, ama bizden çok daha yaşlı bir uygulama olan bu okuldaki kıyafet balosu Türkiye'deki yüksek okullarda halen tekliğini sürdüren bir talebe geleneğtdir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin lnek Bayramı da son yıllarda ya- saklandı. Yarım yüzyıla yaklaşan bir uygulamaydı ve tek talebe festivaliydi. Sağdan soldan ciddiyet düşkünlerinin zaman zaman eleştirisine uğrayan lnek Bayramları her yıl yapılır ve mezunların hayatında silinmeyen bir gençlik anısı olarak kalırdı. 1930'larda sade bir hava içinde bir iki gün süren bu bayram son zamanlarda altı günlük, ferman okumalar, çuval yarışları, her yıl icat edilen mudhike ve cumartesi yapılan ünlü lnek yürüyüşü ve lnek balosuyla sona ererdi. Nihayet bir ara hocaların gırgıra alındığı (l) bir show da bayramın programına dahildi.

Siyasal Bilgiler Fakültesi (yani eski Mekteb-i Mülkiye-i Şahane) 130 yıllık bir kurum, ama lnek Bayramları o kadar eski değil. Esası okul içinden dışına taşan bir lnek yürüyüşüne ve üç şubenin (mali, idari, diplomasi) birbirlerine laf atan ferman okumalarına dayanıyor. bilinçsizce ders çalışan, ezberleyen talebeye verilen lakaptı. Mekteb-i Mülkiye'de başka türlü ders çalışmanın mümkün olmadığı vurgulayan bir eleştirel slogandı. Son zamanlarda kız ve erkek taleb e için "vamp inek" ve "zamp inek" tabiri kullanılmaya başlanmıştı. lnek yürüyüşü sırasında başını çekip onu gütmekle görevli olanlar; rnektebin en çok inekleyen iki çift kız ve erkek talebesi olurdu. Bu iş için seçilenlerin itiraz hakkı yoktu ve görevlerini yerine getirirlerdi.

Kuşkusuz 1930'larda ve 1940'larda sadece fakülte içinde ve nihayet Cebeci Çayırı'nda tur atan inekçik, sonunda Sıhhiye-Ce-

beci, nihayet Sıhhiye-Kızılay-Cebeci çemberini tamamlamak zorunda olan bir çilekeşti. Her üç şube ayrı kıyafetle yürüyüşe katılırdı. Mali şubeliler her yıl değişen kıyafetler seçerdi. Diplomasi şubesi frak, silindir şapka, kızlar

gece elbisesi, dizbağı nişanı; idari şubeliler fesli, üniforrnalı, sarıklı... Fermanları idari şubeliler Osmanlı ca yazar, okur, öbür şubelerdeki arkadaşlarını karikatürize eder; mali şubeliler öz Türkçe kullanır, "uyarı bildirge genelgesi" okur; diplomasi bölümü Fransızcalı bir dil kullanır ve

derece'nin dil bilmeyen öbür şubelerdeki cahiller tarafından an- laşılması için bir maket sözlük taşırlardı.

Her yıl bir eğlence çeşidi bulurdu. Bir yılokulun içinde çadır tiyatrosu kuruldu. Hocalarla talebeler arası futbol maçı ile başlayan haftanın tümünü böyle gürültülü eğlencelerin doldurması gerekirdi. Nisanın son haftası yapılan lnek Bayramı biter bitmez de, okulun inekhaneleri, yani çalışılacak bütün sınıf ve odalar gece gündüz açılır ve inekleme devri başlardı. Haziran imtihanları için bir aylık çalışma dönemi saptanmıştı, daha önce çalışanlar gizli köşelerde göstermeden çalışmak durumundaydılar.

lnek Bayramı gibi eğlenceler, istenmesine rağmen öbür öğretim kurumlarına yayılamamıştı. Bugün zaten her türlü örgütlerımeden, hatta sululuk için oluşacak bir örgütlenmeden bile çekinen üniversite yöneticileriyle karşılaşıyoruz. Ömrünün baharındaki gençler de hoş bir anıdan, bir mezuniyet festivalinden uzakta tatsız bir hayata atılıyorlar.

Bir Siyasi Hikaye O larak "Devlet Ana'"

evlet Ana ile sadece Türk romanı değil, değerli romancı

Kemal Tahir de sanatçı ve düşünür kişiliğinde önemli bir çıkış yaptı. Kemal Tahir Devlet Ana ile siyasi hikaye dediğimiz bir roman meydana getirdi. Eserin edebi niteliği, dili ve biçimsel özellikleri üzerindeki tartışmayı, diğer inceleyici ve eleş- tirmenIere bırakarak, daha çok siyasal ve sosyal bilimler yönün-

D

den taşıdığı öneme değinmek ve işe "Siyasi Hikaye" kavramının açıklaması ile başlamak istiyorum.

Bilim adamı siyasal ve sosyalolayları, objektif verilerle ortaya koymak ve değer yargılarından kaçınarak, bazı genellemelere varmak zorunluğundadır. Bundan ötede yargılara varmak, genellemelerden somutlaşarak ayrılmak, tarihçi -veya siyasal bilimcinin- bilimsel metod dışında kalmasına sebep olur. Oysa olayları açıklamak ve subjektif olarak yorumlamak bu genellemeleri dinamik bir biçime sokmak romancının işi olur ki, o vakit siyasi hikaye dediğimiz tür meydana gelir. Stendhal'in Parma Manastırı, Tolstoy'un Savaş ve Banş'ı, Puşkin'in Boris Godunov'u, Dostoyevski'rıin Ecinniler'i ve daha nice eser ve türe girip, tümü de yazarlarının, bilim adamlarınca ortaya konan verileri, subjektif ve dinamik bir anlatımla değerlendinşleridir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Kemal Tahir bu türde de bir yenilik getirebiliyor mu? Cevap, evet olacaktır. Bunun nedenlerini ise şöyle açıklayabiliriz: Kemal Tahir Türk toplumunun tarihsel gelişim çizgisini Batı toplumlarından ayıran ve ayrı metodlarla incelenmesi gerektiğini savunan aydınlarımızdandır. Asya Tipi Üretim Tarzı diye adlandırdığımız teorinin tarafçılarından Kemal Tahir bu romanda bir yazar olarak, kendi düşüncesindeki bilim adamlarının getirdiği verileri değerlendiriyor, okuyucuya bir toplumu bütün nitelikleri, görünümü ve dinamizmiyle anlatıyor. Kişilerin karakterinde ve benliğinde kurumlar eleştiriliyor. Benito Keşiş ve Şövalye Notüs Gladyüs bütün melunlukları ve karanlık ruhlarıyla Batı toplum düzenini, Alişar Bey ve avanesi yıkılan Selçuklu düzenini, Çudaroğlu Yakın Doğu uygarlığını altüst eden Moğol yağmacılığını ve Osman Bey'le Şeyh Edebali bir küçük toplumdaki dayanışmayı anlatmada araç oluyorlar. Bu küçük toplumda çıkarcının uyumsuzluğu da Dündar Alp'ın kişili- ğinde verilmiş. Romanda düşünce yanı onun için kolayca kav- ranmakta ve olumlu bir görüş realist yollarla ispatlanmaktadır.

Kemal Tahir bütün bu türde yazan ve yazmış olanlar gibi sübjektif bir anlatım ve kendine özgü değer yargılarıyla mı hareket etmektedir? Hayır. Romanın bütün yenilik ve şaşılacak derecede güçlü yönü de budur. Kemal Tahir, objektiftir, bir bilim adamından aynlığı, toplumdaki kurumların ve törelerin ilişkisini, fertlerin yaşamını bir romancı olarak ortaya koymasıdır.

Osmanlı toplumu başlangıçta bir uç toplumu olarak, Asyatik gelenekleri korumuş, doğal Türk töresinin ağırlığını duyan bir topluluk olmuştu. Baştaki şef meşru otoriteyi sağlamak için

Oğuzhan'a kadar uzanan şecereler çıkartır (s. 181), çıkartılan bazı söylentiler ve rüya tabirleriyle makamını sağlamlaştırırdı. Dinsel bir saygı gören Edebali ile Osman'ın ilişkisi ve Osman Bey'in gördüğü rüya hakkındaki söylentiler, bu otoriteyi sağlamlaştıra- cak birer propagandaydı. Günlük yaşantının gelenekleri. gençlerin ·oynaşı, ölüm için söylenen ağıtlar, kadının sonraki devirlere oranla toplumdaki yerinin sağlamlığı, Bacıbey'in başkanlığındaki

savaş çı Rum bacıları ve bunların genel tartışmalar ile kararlara katılmaları, eski töre'nin sürüşünün canlı örnekleridir.

Yazar eser olarak, bu gazi toplumun, gaza ruhunu ve gazi devlet anlayışının tutuculuğunu da yansıtıyor. Toplumdaki demografik zorlamalar, daha iyi bir yaşam isteği ve ezilmemek için genişleme zorunluluğu, gaza ruhunda biçimlenmişti. Ne var ki büyüyen topluluğun, bazı gereksinmelerini bu toplum ve devlet anlayışı kavrayamıyordu. Tevarih-al Siyasiye'de, Çandarlı'ların hazine kurması ve kayıt usulünü getirişleri, yani ilk örgütlenme hareketleri, diye adlandınlıyordu. Bu ruh, bu anlayış bazı gazilerin ve özellikle bu tutuculukta çıkar bulan Daskalos Derviş'in kişiliği ve konuşmalarıyla verilmiştir.

Güçlü ruhsal analizler, akıcı bir dille anlatılan olaylar zinciri, bir devletin doğuşunda yatan temel nedenleri ne kadar açık, başarılı ve realistçe veriyor ... Yazar herşeyden önce, o devrin dilini iyi biliyor, ama bu dili tutucu bir kalemle, olduğu gibi 20. yüzyıl okuyucusuna aktarmıyor; ona modern bir biçim veriyor. Bu yüzden cümle kuruluşları, deyimler orijinal niteliğini saklayabilmiş ve romanın dili kişilik kazanmış. Devrin vekayinamelerini okuyan yazar, o dilin orijinal ve doğal yanını bugünün ve dünün ortak biçimiyle okuyucuyu sıkmadan aktarabiliyor. Onun Türk romanına Devlet Ana ile getirdiği yeniliklerin başında bu gelir.

Bu girişten sonra, toplumumuzun evrimi yönünden Devlet Ana neyi aydınlatıyor? tartışmasına girebiliriz sanıyorum.

Önce şunu ekleyim ki, Kemal Tahir'in toplurnculuğu ülkemizin gerçekleri ile uyuşan, ona adapte olan bir toplumculuktur. Düşünce yönünden, yapıtın ululuğunurı temel nedeni budur. Halktan ve tarihsel gelişimden kopuk salon aydınları, bugüne dek devrimci eylemi çoğunlukla yanlış saptamış, tarihe de bilimsel gözle değil, yüzeyden bakıp, gülünç yorumlar yapmışlardır. Osman Gazi'yi feodal bir Avrupa senyörü gibi görenler, herhalde az değildi. Batıya doğru yürüyen bir toplumun düzenini, Batı toplum modelini karşıya alarak

incelemeye kalkmak düpedüz

safdilliktir. Bu toplumun dinamizmini sudan nedenlerle açıklayan, sonuçları neden diye gösteren "cühela güruhu" da cabası. ..

Beylik devrinin siyasal ve sosyal yaşamını iyi etüd eden, ku- rumların rolünü kavrayan yazar, bu tarihsel probleme ışık tutuyor ve objektif bir savunma yapıyor. Nedir Devlet Ana'nın anlamı? Bunu yazar kendisi de açıklar.

Selçuklu devletinin son devirlerinde. kervan yolları önemini yitirmiş, güvenlik bozulmuş, Anadolu fakirleşmeye başlamıştı. Moğol kıyamı, Ortadoğunun alışılmış devlet sisteminin ve toplum düzeninin dışında olduğundan, bir anarşiye yol açmış, toprak düzeni bozulmaya yüz tutmuştu. Bu çöküntü, Bizans'ta bir başka dış etkenle, başka bir biçimde patlak verdi. Bizans, Roma hukuku sistemi, devlet düzeniyle eski Doğunun toplum düzenini birleştirmiş, bu topraklarda yerleşen herkesin zorunlu olduğu, kendine özgü bir düzen kazanmıştı. Batı Roma kalıntısı feodal Avrupa toplumu, Haçlı savaşlarından beri bu düzeni yıkmak, toprak serfliğini getirmek ve merkezi otoriteyi parçalamak çabasındaydı. Bunun için ülkede, Batılı tarikat şövalyeleri ve keşişler beşinci kol görevi görüyordu. Bu durum Keşiş Berıito'nun, Notüs Gladyüs adlı Sen Jan şövalyesinin kişiliklerinde etraflıca belirtilmiştir. Görevleri Küçük Asya'nın düzenini yıkmak ve yerine kendilerininkini getirmekti. Selçuklunun bozulan düzeni buna karşı koyamaz ve Bizarısın kölelikten kurtulmasını sağlayıp, bu durumdan yararlanamazdı. Alişar Bey, Hophop Kadı ve Pervane Subaşı üçlüsüyle Notüs Gladyüs'ürı işbirliği bu savın geçerliğini ispatlamıyor mu?

Ancak Batılı önderlerin çabalarının boşluğu açıktı. Aynı politikayı güden Türkmenler, uçlarda kolonizatör Türk dervişlerinden yararlandılar. Bu konu romanda etraflıca ve yaşamsalolarak belirtilıniştir. Batı ise niçin başarı gösteremeyecekti? Bunun cevabını romanın birinci bölümünde, Hancı Mavro ile Notüs Gladyus'ün uzun diyalogunda buluyoruz. Burada Küçük Asya düzeniyle Batı serflik düzeni karşılaştırılmış, birincisinin üstünlüğü ilginç ve inandırıcı olarak ortaya konınuştur.

Ortaçağ devletleri güçsüzdür ve otorite tedhişle sağlanır. Ekrneğin gramajının bozulmaması için fırıncıyı asmak gibi tedbirler alınır. Batıda merkez, otoriteyi feodal senyörlere devrederek tutunabilmiş, bizde ise

merkezi otorite, ahi örgütü ile elele vermişti. Ahilik örgütü merkezin otoritesini onun adına kullanmış, yolların ve şehirlerin güvenliğini

sağlarmştı. Bu örgütün toplum yaşantısındaki önemli yeri, romanda aynı önemle ele alınmıştır. Ahiler örgüt ve geleneklerinin sürmesi için devletin güçlenme gereğini anladıkları gibi, beylik başındakiler de güçlenmeleri için bu sosyal örgüte dayanmaları gerektiğini biliyorlardı. Osmanlı Beyliği kuruluş ta buna önem vermiş, ilk düzenli ordunun askeri, ahi keçe külahi giymiştir. Osman Bey'le Şeyh Edebali'nin yakınlığı, Osman Bey'in düşünce ve eylemiyle duyurmadan bu dinsel ve informel lideri etki altına almaya başlayışı ve nüfuzundan faydalanışı, romanda bunun için işlenmiştir.

Osmanlılar nasıl genişleyecekti? Bizans'a, yıkılmakta olan düzenin benzerini daha mükemmelleşmiş olarak getireceklerdi. Osman Bey'in Edebali'ye dediği gibi köle olmak istemezdi çünkü Bizans köylüsü ... Daha batıda ise zaten bu düzen vardı. Türkler bu kokuşmuş kurumların yerine daha adilini getireceklerinden, kolayca yayılacaklardı ve ilk önce batıya yürüyeceklerdi, Çünkü doğuya şimdilik yeni bir şey getiremeyeceklerdi. Anadolu'yu reformla eski durumuna getirmek, o anarşi ortasında otoriteyi kurmak için güçlü olmak gerekti. Anadolu'ya bu küçük toplum daha başlangıçta yeni bir düzen getiremezdi. Sadece birbirini yiyen beyliklerin arasında kaybolur giderdi. Ama, yeni ülkeler ve gelişen bir yönetim sistemiyle güçlenen devlet, sonraları Anadolu'yu da içine aldı.

Batıya doğru ilerleme olacaktı ama, biraz önce de sözünü ettiğimiz gibi, gaza ruhu ve gazi devlet ilkeleri de başlangıcından çözülmeye başlayacaktı. Nitekim bu toplum, Eski Doğunun, Bizans'ın ve Batının devlet ve toplum anlayışı ile öz Türk töresini kaynaştıracak, kendine özgü yeni bir düzen kuracaktı. Bu kendine özgülük zamanla gelişecek, romanın son sayfasında devlet ve yö-

gibi onun da devrinin gelişimlerine ayak uydurur, Yazar daima bilim adamından önce farkına varır, yaşadığı ortamın ... Günümüzde toplum bilim ulemasından(!) ünlü birinin çıkıp Tolstoy'a, Gorki'ye, Dumas'ya netime değin klasik yapıtları okumaya başlayan Kerimcanların elinde biçimlenecektir. Bu zorlamadan doğan gelişmeyle, Roma Imparatorluğundan sonra tarihin en büyük yönetim örgütüne ve hukuk yöntemine, en ilginç toprak rejimine sahip devlet doğacaktır. Bütün bu işler için çok adam gerekliydi. Kadınlar bile savaşçıydı ve Devlet Hatun denen Bacıbey bunların başındaydı. Bacıbey'e Karacahisar tekfurunun kardeşi Filatyos'un zulmünden kaçıp sığınan Mavro'nun, "Devlet Ana, beni koru" diyen yakarışı, Bizans'ın ve Batının bu dinamik toplum önündeki durumunu göstermektedir. Bütün bu bunalan toplumlar, senyörlerinin zulmünden kurtulmak için sığınacak güçlü bir iktidar arıyorlardı. Bosna kralı fetihten önce Papa'ya yazdığı mektupta: "Köylülerimin yarısından çoğu, Türklerle birleşmeye ve ihanete hazır" diye yakınıyordu.

ışte Devlet Ana budur. Bunalan, ezilen toplumların kucağına sı- ğındığı, Osmanlı düzeni ... Osmanlı bir fatihten ziyade bir kurtarıcı, bir düzenleyici ve reformcu olarak geliyordu. Gerçekten romanda, Türkmenlerin Bizans'la olan ilişkileri, onların dil ve dinlerine karşı hoşgörürlükleri, her iki tarafın iyilerinin bir yüce amaca koşuşIarı, insancıl yakınlıkları ne kadar güzel anlatılmıştır. Tüm olarak romanda renkli bir yaşam, derin bir psikanaliz göze çarpmaktadır. Sosyal-psikolojik yönden güçlü veriler ortaya serilmektedir.

Devlet Ana ile toplumumuzun geçmişteki yaşamı, töreleri, öz nitelikleri renkli ve gerçekçi olarak çizilmiştir. Dilimiz arı ve armonik bir biçimde kullanılmış, kendimize özgü yeni bir roman tekniği denenmiş, kısaca yeni bir tür getirilmiştir. Bütün bu olumluluğuyla Devlet Ana ulusal bir eserdir, ama herşeyden önce insanı dile getirdiği, toplumların kaderinde iyinin, doğrunun, güzelin ve sörnürücülükle entrikanın, barbarlıkla karakter düşüklüğünün rolünü realist bir karşılaştırmayla okuyucuya verdiği için hümanist ve sosyal yanı ile evrenseldir de ...

Bu eser Türk aydını için kendini bulma yolunda yeni bir umut olmuş, yeni bir çığır açmıştır. Kemal Tahir'in başarısının büyüklüğü ve saygıdeğerliği de buradadır.

başvurduğu. örneklerinden yararlandığı, çokça görülür. Burada yüzyılları dolduran bu çözümcü yazarları tek tek ele alacak değilim; onlardan sadece birini, ne dünyanın ne de bizim yeterince tanıdığımız

Musahipzade Celal Bey'i konu aldım.

Vaktiyle Tolstoy için, Plehanov ve çömezleri "gericidir, kor- Siyasal Hikayeci Olarak

Musahipzade Celal Bey'

kunçtur" demişlerdi. O zaman modern çağın ünlü devrimcisi,

"onun ilericiliği ve gericiliğiyle, halkının çelişkisini özünde taşı-

dığını ve dolayısıyla Rus devriminin aynası" olduğunu söyleyerek

susturmuştu, hepsini. Musahipzade'miz üzerine ise bizim

aramızdan şimdiye dek, ne birinciler gibi konuşanlar çıktı, ne de

ikincisi gibi ... Çıkanların da sorunun temeline inmeden yüzeysel

ve tutarsız yargılamalarda bulundukları açık. Bu grubun içinde bir

tiyatro bilimeisi çok orijinal bir çalışma yaptı. Sevda Şener,

öze "siyasal hikaye" kavramını açıklayarak girmek yerinde olur.

Yüzyılımızın genç bilimleri olan toplum bilimleri he

nüz doğa bilimleri gibi yöntem ve araştırma teknikleri açısından belirli bir düzeye yükselmiş değildir. Toplum bilimleri bu nedenle doğa bilimlerinden farklı olarak bazı ilginç kaynaklara el atmayı yeğ tutmuşlardır. Bu bilimlerin literatüründe roman ve tiyatro eserlerini görmek hiç de şaşırtıcı olmasın. Insanlığın geçirdiği evrim aşamaları, hatta içinde bulunduğumuz çağ, bilginlerin niceliksel araştırmalarıyla yeteri kadar anlaşılamayınca, sorunun çözümü yazarların sezgilerinde veya güçlü gözlemlerinde aranıyor. Bottomore'un deyişi ile bir noktada bilinenlere sırtımızı dayayarak

"olasılıklı tarihi" yazmak zorundayız. Toplum tarihinin sorunları çok kere edebiyatçının kalemi sayesinde anlaşılır ki, bu eserlere "siyasal hikaye" denir. Nesnelolan bilimcinin tersine edebiyatçının öznelliği bize bazı doğruları gösterebilir. Olaya siyasal bilimci nesnel bir yöntemle el attığında siyasal kuram ve yasalar; ama edebiyatçı kendine özgü öznelliğiyle bakınca da, siyasal hikayeler ortaya çıkıyor.

S

Belki de yazı'nın tarihinden daha eskidir siyasal hikaye ... Ve her defa ilerleyen bilimin yeni kavramlarla yeniden biçimlenişi

Musahipzade'nin hayatını ve eserlerini inceledi . Böylece Musa- hipzade bir meçhulolmaktan çıkarak, Batıda bile örneklerine az rastlanılan bir bilimsel inceleme ile tanındı.

Bu çalışma modern kuşaktan bir araştırıcının, yüzünü görme- diği bir yazarı onun çağdaşlarından çok daha iyi anladığının bir

belgesidir. Ben bu kısa incelemede Musahipzade'yi siyasal hikayeci olarak ele alacak ve devrinin fikir iklimi içerisinde yerini ve düşünüşünün nedenlerini açıklamaya çalışacağırn.

Musahipzade'yi niçin siyasal hikaye türü açısından ele aldığımı açıklamak isterim. Çünkü yazar, bu açıdan bakınca da çözülmeye ve açıklanmaya değer bir sorundur. Yeterli bilimsel verilerin bulunmayışı bazen sezgimle, bazen de yeterince betimleyemeyeceğim varsayımlarla yargılamada bulunmamı gerektirecek. Toplumsal kurumlarımızın evrimini araştırmakta her kişinin ay-

nı yolu izlemesini salık veririm. Kroniklerde ve yöntemli bilimsel eserlerde bulamadığımız onun oyunlarından çıkarma olasılığımız yüksektir.

Sosyal bilimci olarak tarihçi, topluma çoğunlukla kendi değer yargıları ve modern toplum bilimin kavramlarıyla yaklaşır. Oysa modern toplumların yapısını açıklayan bu kavramlarla, tarihsel dönemin maddi ve manevi örgütlenmesini açıklamak mümkün değildir. Bir kültürü tanımlamak için gözlemcinin kendi yargıları ve değerleri (etik yaklaşım) Muzaffer Şerif'in de dediği gibi yanlış ve yetersizdir. Daha karmaşık bir toplum olan Osmanlı toplumunu ise kendi kültür sisteminin içerisinde anlayabilmek için sosyal tarihçi ekseriya orijinal kaynaklara ve düşünurlere eğilmek zorundadır. Musahipzade de; Koçi Beğ, Tursun Beğ, Yahşi Fakih gibi Osmanlı kültür ortamını, o ortamın değerleri içerisinde yansıtanların bir devamıdır. Bu bakımdan Musahipzade sosyal tarihçinin tanıması gereken bir yazardır. Kendi kültürel referans sistemimizden uzaklaşarak, Osmanlı toplumunun rasyonelini açıklayan verilerle gözlerne girmemiz böylece mümkündür.

Musahipzade, Osmanlı toplumunun özündeki çelişkiyi taşır; içine kapanık ve toplumsal ilişki çerçevesini belirleyen değerlerine bağlı, dışa karşı kuşkulu, ortamına yabancilaşmaya ve kültür emperyalizmine düşman ... Ama ona karşı aynı silahla değil, geleneksel değerleri putlaştıran bir garip tutuculuk ve maneviyatla direnir. Bu yanıyla 19. yüzyıl Doğu dünyasının bilinçsiz ama onurlu direnişini eserlerinde öz ve biçim olarak görürsünüz. Yalnız açık olan ve Musahipzade'yi kuşaklar ötesine ulaştırıp ölümsüzleştiren yanı, bu Istanbul Efendisi'nin her dönemin modern "allaturca"sı olarak kalmasıdır. Musahipzade'nin özündeki bu çelişki aslında

150 yıldır süregelen Türk modernleşmesinin çelişkisidir. Dengesiz değişen bir toplumun bütün burukluğunu gördü- ğümüz bu yazarım ız Doğu dünyasında tek olmayıp çok benzeri vardır. Üst yapısal değişimler, eski yaşam biçimlerini değiştiremeyen geniş kitleleri ve onların sözcülerini rahatsız eder. Onların direnişi hem kötü

düzene karşıdır, yani ilericidir, hem de ge-

leneklerin savunucusu oldukları için sayılabilirse gericidir. Ama genel kanı, iki yüzlü madalyonun bir yüzünü yadsımak olmama- lıdır.

Bütün durağan Doğu toplumları, dış güçlerin etkisiyle değişime açılınca bir kültür anarşisi başladı. 19. yüzyılın Ortadoğu'su böylesine öfkeli, yarı bilinçli aydınlarla doludur. Gelişen Batı kapitalizmi, çöküntü içindeki Ortadoğu'ya el atınca bu ülkelerin düşünürleri buhar makinesine karşı, şanlı, onurlu geçmişleriyle direndiler. Arap dünyasının Abdurrahman Kevakibi'si, Mısır'ın Arabt Paşa'sı ve daha birçokları ...

Sadece Ortadoğulular mı dersiniz? Endüstrileşmede Batı Av- rupa ile boy ölçüşerneyen, ama tam bir' değişime giren Rusya'da bile halkçılar ve bağnaz ulusakılar "geriye dönelim" diye bağırı- yorlardı. Bu düşünür ve eylem adamlarının yanında, yazarlar, yatrocular ve müzisyenler de, yer almakta gecikmediler. Gururla- rı kırılmış, içlerine kapanık, buruk bir övünme havası içinde "Kendi değerlerimize dönelim" iniltisi gittikçe fazlalaştı. Ne var ki, Rusya'nın bu tür düşünürlerinin yanlışlık denizinde boğulan gericiler olduğuna hiç kuşku yoksa da, Osmanlı imparatorluğu içindeki Ortadoğuluları bu kategoriye sokmak imkanı yoktur. Burada modernleşmeye değil, sömürüye ve yozlaşmaya direniş söz konusudur.

Musahipzade Celal Bey bu son gruba yakın bir sanatçı olarak yetişti. Dedeleri saray çevresindendi. Osmanlı toplumunun temel eğitim kurumu, medreseden önce, sözlü kültürdür. Musahipzade bu okulun iyi bir Öğrencisi oldu. Eski Istanbul Hayatı adlı eseri, bu yetişmenin bir sonucudur. Yaşantısırıda her yönü ile geleneksel kurumları benimseyen grupların üyesiydi. Manakyan Tiyatro- su'na giden, ama orta oyunu amatörlüğü yapan; Osman Hamdi Beyokulunun empresyonist eserlerine hayran olan, ama min yatür ve hüsn-ü hattı da iyi bilen bir kişiydi. "Iyi ki yabancı dil bil-

miyarum. Yoksa ben de etkilenirdirn" sözü Musahipzade'nin kişiliğini en iyi yansıtacak sözdür bence.

Tevfik Fikret, Osmanlı Devleti'ni görkemli fakat gövdesini kurtlar kemiren yaşlı bir çmara benzetir. Musahipzade bu ulu çınarın üstünden dünyayı seyretmekte direnen kişilerdendi. Çınarı kemiren kurtlardan habersizdi demiyorum, ama o kurtların yalnız bazısını rüşvetçi, cahil devletlüları ve ulemayı, adam kayırmayı biliyordu. Çınarı çürüten daha başka hastalıkları ve dış etkerıleri yeterince değerlendiremiyordu. Ama bu yerilecek bir şey değildi. Bu ulusçuluk ve halkçılık akımlarının toplumumuzdaki gücü, niteliği ve biçimlenişi ile ilgilidir. Acaba devrinin büyük aydmlarıı l) Türk Yurdu dergisini çıkaranlar ekonomiden, emper- yalizmden, toplumbilimden ne kadar anlıyordu ki?..

Emperyalizm ve Osmanlı devleti konusunu bu dönemde tek inceleyen ve yazdığı halde okutup anlatamayan kişi, bir yabancı Menşevik olan Parvüs Efendi (Aleksander Helpjhand lsrael) idi. Iç yapısında bir gelişme olmayan, endüstrileşemeyen toplumun üst yapısal modernleşmesi, kültür anarşisi denen olayı yaratır. Altı poturlu, üstü redingotlu bir kişiye benzeyen Osmanlı toplumundaki bu yozlaşma, Musahipzade'nin bütün eserlerinde acı acı alayettiği bir durumdur. Cumhuriyet'ten sonra da bu endişesi kaybolmamış, Se/ma ve Moda Çılgmlan adlı oyunlarında aynı bozukluğu eleştirmiştir.

Geleneksel yaşam ve etiket kuralları, Musahipzade'nin en çok önemsediği değerlerdir. Onun içindir ki oyunları eski yaşamın bütün inceliklerini yansıtır. Oyun kişilerinin giysileri, kişiler kadar önemlidir. Bir elçinin huzura çıkışı, Köprülüler ve Bir Kavuk Devrildede, esnafın peştemal kuşanma töreni Kaşı1ıçılar'da zorunlu mizansen olarak inceden ineeye açıklanır. Yazarımız oyunlarının ötesine berisine bir kolayını bulup böyle törenleri yerleştirmeyi de çok sever. Konaklarını Viyana mobilyası ile donatan bir toplumda Musahipzade'nin bu çabasına hak vermemek elden gelir mi?.. Bütün bu öğretimini tiyatro denen kürsüde yerine geti-

ren bir kitle öğretmenidir o. Zaten okuttuğu ders için en uygun okulun da orası olduğu bir gerçektir.

Başlangıçtan beri Batılı gezginlerin Osmanlı ülkesinde en çok ilgilerini çeken ve özenle saptayıp anlatmaya çalıştıkları nesne ve olgu; ülkenin yolları, kentleri, nüfusu ve somut kurumlarından çok, yöneticilerin, İslam olmayan halkın ve zenaatçıların toplumsal- psikolojik yönleridir. Hemen hepsi bunu tanımlamaya çalışırlar. Kuşkusuz bu bir alay seyahatname daima eksik, bazen gülünç yargılarla doludur. Ne var ki, bu toplumun somut kurumlarını, ekonomik biçimlenişini bilmekten daha güç olan, bunların üst yapısal yansımasıdır. Bu yansımayı bugün gerek tarihçiler, gerek toplumbilimciler Musahipzade Celal'de açıklıkla görebilirler. Öyle olduğu halde pek başvurulmayan kaynaklardandır.

Yönetici sınıfın değil, geniş halk kitlesinin değerlerini savunur. Bütün eserlerinde lord bürokratların sanat beğenisi, beylik argosu Osmanlıca ve yaşayış biçimleriyle acı acı alayeder. Kokuşan medreseleri, sarayı, kubbealtı vezirlerini yerer. Ama bir yandan da her romantik halkçıda rastlanan bir ulusalcılıkla Kanuni: devrini, Köprülüler devrini arayan ve yücelten bir kişidir. Bu romantik halkçılık, modernleşme ve sömürgeleşrne sürecine giren bütün 19. yüzyıl toplumlarının ülkücülerinde görülen bir niteliktir. Musahipzade'nin halkçılığı. zenaatçıları, köylüleri ezen egemen seçkinlere (elit) karşıdır. Ama ne var ki, Milo Venüs heykelinden anlamayan Aynaraz Kadısı Yakup'la alayedecek kadar da, bağnaz ulusalcı duygulardan uzaktır. Gülsüm oyunuyla köyü ele alan yazar, Türk köyünü yağ, ayran, bal ve tatlı kaval sesi sanan bazı çağdaşlarından çok daha gerçekçidir.

Bunun yanında bozuk düzeni eleştirme yöntemi, sokaktaki adamdan farksızdır. Eleştirileri ve dünya görüşü kitlenin düzeyi ile sınırlıdır. Ona göre devletin ve toplumun içinde bulunduğu durum, Gıyasüddin Efendi, Bir Kavuk Devrildi'deki keyif ehli Hayret Ağa gibileri yüzündendir. Musahipzade devletin karşısında değildir, ancak onun istediği adaletli, otoriter bir devlettir.

Müverrih Tursun Beğ'derı beri tanımı yapılan klasik Osmanlı devlet düşüncesinin son izleri Musahipzade Celal Bey'de görülür. Buna göre reayanın adalet içinde yaşaması temel ilkelerdendir. Aynaraz Kadısı'nda

yazar, Hıristiyan-Müslüman ayrımı yapmadan, ezilen köylüleri savunur. Olumlu kişiler olarak sergiler. Gene gerek Hıristiyan, gerek Müslüman

yüksek rütbeli din adamlarını olumsuz ve ahlak düşkünü kişiler olarak aynı kefeye koyar.

Temelde sözlü kültürden ve geleneksel eğitimden geçen Mu- sahipzade'de eski Osmanlı düşüncesinin izleri her zaman görülür. Devlet, adaletin sözcüsü ve uygulayıcısı olacaktır. Loncalar ve re aya katı kurallar ve dürüstlükle çalışacak ve devletçe korunacaktır. Bu düzenin yıkılışı onu rahatsız etmiş ve nedenlerini oyunlarında ortaya koymuştur. Böylece biçiminde ve özünde ulusal tiyatrayu temellendiren bu yazarımız, siyasal ve toplumsal düşünceleri yönünden, siyasal hiküyeciliğimizde Koçi Bey tarzı düşünce ve eleştiri geleneğini yaşatmıştır.

Musahipzade Celal'in geleneksel toplum düzenindeki üretici güçlerin savunmasını yapmasının bir nedeni vardır ve yazarın bütün ilginçliği bu noktadadır. Çünkü irnparatorluğa daha ileri aşamada bir düzen gelmemiştir. Buhar makineleri uygarlığının sörnürüsüne karşı çıkacak ne sanayici bir kentsoylu sınıfı, ne de sanayi emekçileri sınıfı vardır. Direniş daima eski düzenin tezgahta çalışan, fakat gittikçe çökerı güçlerinden, yani lonca kalıntılarından gelmiştir. Bu direnişin yarı bilinçli, bazen dinsel, bazen de Musahipzade Celal'deki gibi popülist nitelikte oluşu bundan ileri gelmektedir.

Bir Kavuk Devrildi oyununda, Batı endüstrisinin pazarlama ça- baları ve elde ettiği yıkıcı ekonomik ayrıcalıklara (kapitülasyon) karşı direnenler, çarşı esnafı ve dokumacılıkla geçinen lonca üye- leridir. Gerçekten de, Osmanlı toplumunda bu tür ayrıcalıklara karşı çıkanlar herhalde "Kumaş Sanayicileri lttihadı" veya "Se-

vad-ı tnhisar Şirketif l)" gibi olmayan güçler değil, olsa olsa kodra, Tırnova, Bursa, Ankara, tstanbul gibi kentlerdeki lonca zenaatçılarının temsilcileri olacaktı. IS. yüzyılın su gücü ve sonraları buhar gücüyle çalışan, milyonlarca birim mal üreten Avrupa teknolojisine karşı el tezgahlarıyla durmak ve onları savunmak belki yarı bilinçli bir çaba olabilir, ama Musahipzade bunu bilecek bir düşünsel ortamın adamı değildi. Lonca düzenini tek üretici güç olarak gören ve saygı duyan bir toplumun bireyiydi.

Zaten Avrupa uygarlığını getirmek isteyenler de Musahipzade'derı daha bilinçli değillerdi.

İş

20. yüzyıl başında ülkemize giren pozitivist düşüncenin izle- yicileri bile sözde bilimin her alanda yol göstermesini istiyorlardı, ama bilimin her alanda öncü olabileceği bir toplumsal yapı var mıydı? Var olan yapı buna uygun değilse nasıl değiştirilmeliydi?

Bunları düşünen yoktu. Ziya Gökalp bileulusal ekonomiden, ulusal pazar ve ulusal özgirişimden söz eder ama bu iyi dileklerini gerçekleştirmek için gereken toplumsal-yapısal değişikliklerden söz etmez.

kültürünün savunucudur. Musahipzade'nin istediğinin, savunduğunun tarihsel açıdan tutarlı olup olmaması önemli değildir. Bizce önemli olan, onun geleneksel kültür ortamını renklilikle sahnede yaşatmasıdır.

Bütün bu tutarsız çağdaşlarının içinde, yazarımız lonca üretimini geliştirip korumayan ve Batı endüstrisine kapıları açan merkeziyetçi devlet bürokrasisini suçlamakta daha tutarlıdır. Hiç değilse eleştirisinde ayakları yere basmaktadır; çünkü merkantilist bir politikanın izlenmeyişini tarih içinde aramakta haksız değildir.

Kültür alışverişi süreci Osmanlı imparatorluğunda başlangıçta azınlıklarla Türkler arasında söz konusudur. Çarşı esnafı arasındaki Ermeni ve Rum esnafını da Musahipzade aynı kültürün insanları olarak ele alır. Ne var ki, 19. yüzyılda Avrupa kültürü yerleşrneğe başlayınca bazı kurumlarda meydana gelen değişme-

Ama Musahipzade, Osmanlı lonca düzeninin bir gün kendi başını yiyecek çelişkisini de böylece farkına varmadan ortaya koyuyor. Geleneksel kurumları bütün ayrıntılarıyla bilen ve başarıyla yansıtan yazarın hayran olduğu lonca disiplini ve hiyçrarşisi, gerçekte ekonomik durağanlığın somut görünümüydü. Sadrazama, Avrupalıları kastederek: "Efendim, bol ve ucuz kumaş yapmak için evsafı düşürüyorlar. Bunların malı bizimkinden daha kötü işlenmiştir, bizim el emeği mallarımızın evsafı üstündür" diye yakınan lonca kethüdası, gerçekte Osmanlı lonca üretiminin sakat yanını belirtiyor. Ama yazar lonca üretim düzenine, bu

137

düzenin dışında bir ilişki gibi bakmamıştır. O, bu düzenin tam ortasında bir savunucuydu.

Her toplumun kültüründe, egemen üst yapı ilişkilerinde ve kurumlarının biçimlenişinde kentlerin önemi büyüktür. Bir ülkede ve toplumda, feodal

kurumlaşma egemense, kentlerin kuruluşu, gelişmesi ve işleyişi ona göre olur. Ağır endüstrileşme başlamışsa, büyük kentler kentsoylu kültürünün yatağı olan yerlerdir. Kurumlaşmaları, bireylerin yaşam biçimi, beğenileri de ona göre oluşur. Osmanlı toplumunda kentlerin doğuşu, gelişimi iç ve dış etkilere göre biçimlenişi, çözülemeyen bir bilimsel sorundur. Bunun nedeni de değişimi yansıtacak belge kıtlığıdır. Oysa Musahipzade gibi bir siyasal hikaye ci kentlerdeki değişimi ve değişimden önceki kurumları, birey-toplum ilişkilerini canlı olarak gözümüzün önüne getirmektedir. Yazar, sözlü kültür ve gözlem-bilgi geleneğine dayanan bu özelliğinden dolayı devrinin değişen yaşamının durgun bir fotoğrafını vermiştir bize ...

Kentlerin kurumlaşmasında ve işleyişinde loncaların ve esnafın önemi bilinmektedir. Osmanlı kent yaşamının temel direği olarak lonca esnafını gösterir. Salt kent yaşamının mı? Kuşkusuz hayır. Onca dilin, ulusal sanatın, üretimin, zenginliğin, adalet düşüncesinin yaşadığı tek tabaka, esnaftır.

Musahipzade'nin ızdırabında ve bunun anlatılışında Osmanlı toplumunun geçirdiği kültürasyon sürecini açık olarak görmek mümkündür. Musahipzade kaçınılmaz olan bu sürecin karşısında şaşkındır ve geleneksel esnaf

ler yazarın eski kurumlar üzerinde direnmesine neden olmuştur. Genellikle yeni sosyalorganizasyon, üst tabakanın yeni zevkleri, Avrupa etiket kuralları gibi kültür emperyalizmi olarak nitelendireceğimiz olaylar yazarı isyana sevketmiştir.

Yazar başlangıçta bütün imparatorluk dahilindeki halkların birbirlerini etkilemelerini mesut bir olayolarak görmektedir. Ortak kültür etkileşimini sağlayan esnafın kent yaşamı içindeki rolleri, oyunlarının başlıca temasıdır. Bu yüzden oyunlarının bütün olumlu kişileri esnaftır. Bütün olumlu düşünce ve eylem onların kişiliklerinden doğmaktadır. Toplumsal yaşantının düzeni, esnaf ve lonca disiplini sayesinde devam etmektedir.

Musahipzade Celal'in devlete karşı tutumu da ilginçtir. Devlet bu düzene saygı duyduğu, lonca disiplinini ve üretimini koruduğu, şiddetle de olsa lonca disiplininin sürmesini sağladığı kadarıyla, yazar devletten yanadır. Bu düzeni sürdüren 16. yüzyıl devleti yazarın hayranlığını kazanmıştır. Hatta bazen olumsuz kişiler bile, lonca düzenine sadık ise olumlu olurlar sahnede ... Örneğin İstanbul Efendisi Savleti, geri düşüneeli. batıl inançları olan, cin ve perilerle uğraştığı için gülünç duruma düşen bir oyun kişisidir. Bu yönüyle cahil, parazit ulema sınıfının bir ternsi kisidir. Ancak aynı kişi çarşı esnafını denetlerken, lonca düzenini ve disiplinini devam ettiren bir kutlu, onurlu kişi olur, hem yazarın, hem de seyircinin saygısını kazanıverir. Yedehçi oyununda kayınpeder Numan Efendi dokumacılar loncasının kethüdasıdır. En akıllı, doğru, tok sözlü kişinin o olduğunu söylemeye gerek yok. Gene Söndü'deki Hekim tipi yazarca esnaftan sayılmakta ve olumlu bir kişi olarak canlandırılmaktadır.

Gerçekte Osmanlı imparatorluğunda loncalar ve esnaf bütün ülkenin çeşitli dil, din, töre ve gelenekleriyle diyalog kuran, bu renkliliği özünde toplayıp yaşatan ve geliştiren tabakadır. Bu tabaka imparatorluğun çeşitli bölgelerine ait yerel sanatın sentezini yapmış, çeşitli lehçe ve ağızlardan ortaklaşa zengin bir İstanbul dili çıkarmıştır. Bütün ülkenin üretilmiş eşyasını, törelerini

bu tabaka kadar inceliğiyle bilen olmamıştır. Eğer Türkiye'de bir kentsoylu sınıfı ve kültürü doğabilse idi, bunun ulusal temelini feodal bir kurum olan lonca kültürü hazırlayacaktı. Bu Batıda böyle olmuştur.

Bizde kentsoylu düzeni başlangıcından itibaren ulusal değil de, uluslararası gücün uzantısı olduğu için lonca kültürünü temel almak şöyle dursun, bir kenara kakalamıştır. İşte Musahipzade bu kakalamaya karşı haklı olarak isyan etmiştir. Ulusal kültürün ve geleneğin temeli olması gereken lonca düzeninin ürünlerini onun için savunuyor ve geçmişte de bu zenginliği ezen ulema, vüzera gibi egemen feodal grupları hırsla taşlıyor. Bunun içindir ki, Musahipzade'nirı bu öfkesi ve trajik çelişkisi Türk tarihinin ve devriminin çelişkisidir diyoruz.

Musahipzade ulemanın ve devletlüların cehaleti ve halktan ayrı lisanlarıyla alayeder, çünkü kendisi de İstanbul esnaflarının geliştirdiği İstanbul Türkçesini kullanmaktadır. Bu Türkçe Divan Edebiyatımıza Nedim'le girmiştir ki, Nedim'in yaşadığı Lale Devri aynı zamanda sanat ve inceliğe önem verilen devirdir. Bunun için israf ve çöküntünun arttığı bu dönemde salt lonca uğraşları değerlendirildiği için Musahipzade'nin hayranlığını kazanmıştır. Bu çelişik hayranlığı Lale Devri adlı oyununda görürüz.

Genellikle lo nca lar hammadde miktarının, üretimin, işçi miktarının şiddetle kontrol edildiği kuruluşlardır. Lonca esnafı kesinlikle serbest rekabette bulunamaz. Bu düzeni onun savunmasının, özlemesinin nedeni açıktır. Galata barıkerleriyle, Bayramzade gibi harp zenginlerinin ortalığı kasıp kavurduğu bir dönemde, bu özlem doğalolsa gerekir. Loncanın tasavvuf maneviliği içinde Ortodoks İslam düşünüş ve eyleminin düşmanıdır. Ne var ki yazar aynı zamanda banniliğin ve tarikatlerin de düşmanıdır. oyununda açıkça görülen bu tarafına rağmen, esnaf arasında yaygın olan batınt tarikatlerden habersiz görünür. Bu Musahipzade'nin ufak bir kurrıazlığıdır ve yüceltti̇ği esnaf ta görmezlikten geldiği bir yandır.

Musahipzade Celal Bey geleneksel tiyatromuzu yaşatan ve bunu ulusal tiyatromuza temel yapan kişidir, diyoruz. Bu yönüyle o ulusal tiyatroya lonca düzeninin mirasını aktarmıştır. Geleneksel tiyatromuzu yaşatanlar, Karagöz'ü, Ortaoyununu hiçbir tören ve eğlencesinde eksik etmeyen lonca esnafı idi. Musahipzade' nin sözcülüğü, onları toplumsal tarihimiz içinde savunrnakla bitmemiş, kendi alanı olan tiyatroda onların zenginliğini modern tiyatromuza temel yaparak, seçkin bir yazar olduğunu tartışmasız kabul ettirmiştir.

Musahipzade Celal Bey'in ilginç yönü, tiyatromuzda yaptığı biçim yenileşlirmesidir. Böylece edebiyat anlayışı içinde ele alınan tiyatromuz, onunla tekrar orijinal kaynağından besi en rneğe başlamış ve modern tiyatro doğrultusunda bir nitelik kazanmıştır. Onun bu üstün yanının anlaşıldığı söylenemez. Nitekim Nurullah Ataç bile, kendi deyimiyle; "Bay Musahipzade'nin tiyatrosunu salt güldürü dolu, ciddi bir düşün bulunmayan, konuların boş sözlerle uzanldığı" oyunlar olarak görmüştür*. Dilimizin ünlü

ustası Araç'ın bu yanılgısı kendi kuşağı gibi Türk devrimini çok ayrı bir açıdan değerlendirmesinden ileri gelir. Araç'ın kuşağı ister övsün, ister yersin, yazarımızın hakkını verememiştir. Överıler kaymaklı pilavın eskiden nasıl yapıldığıyla uğraşan Ulunay tipi bir gruptur. Bir Kavuh Devrildi'de kavuklu, eski helva sohbetlerini gördükleri için yazarı överler. Yerenler de belki onlardan daha haklı olarak Ataç'ın yolunu tutanlardır. Bazıları onu tarihe sığınan bir nostaljik yazar diye niteler; kısmen doğrudur, kısmen de yanlış.

Bugünkü kuşak ona yeni bir gözle bakıyor. Musahipzade değişen ve gelişen tiyatro anlayışı ve dünya görüşüyle gittikçe daha çeşitli yorumlara konu oluyor. Uzun bir ömür süren bu garip kişi, 20. yüzyılın insanı olmadı. Ama Türk modernleşmesinin yazarı olmadığını da kimse iddia edemez.

lSS0'lerde Avrupa Edebiyatı *

880'ler, Avrupa edebiyatının rastgele seçtiğim bir dönemi değıl... Bu dönemin Avrupa'sındaki hayat tarzı, dünya görüşü yeni bir tarihsel kesiti meydana getirmektedir.

Avrupa bu çağda düşünce ve edebiyatta bir durgunluk ve hatta çöküşü, diğer yanda ise bir yeniden doğuşu yaşamaktadır. 19. yüzyıl sonundaki Avrupa, dünya demektir. Avrupa artık dünyayı kendine göre biçimlendirmektedir. Bu biçimlendirişin arkasında sömürgeci, tutucu ama aynı zamanda da yaratıcı, ilerici bir ortam vardır. Avrupa'nın bün- yesindeki bu ikilem, 1914-18 Dünya Savaşında çözümlerıecek bir sürecin başlangıcıdır. 19. yüzyıl Avrupa edebiyatı da tarihsel görevini tamamlayan düşünce ve dünya görüşüyle. tarihsel bir görev yüklenecek düşünce ve görüşlerin yan yana yaşadığı bir alandır.

19. yüzyılda Avrupa kıtasında ortak bir edebiyat ortamından söz etmek gerekir. Bu ortam, İskandinav ülkelerinden ve uzak Rusya'dan İspanya'ya kadar nerede ne yaratılıyorsa hepsinin en kısa zamanda birbiriyle karşılaştığı, geniş okuyucu kitlesinin tümünden etkilendiği bir anafordur. Bir Fransız, bir Rus ve bir Alman için edebiyat demek; Flaubert kadar Dostoyevski, onlar kadar Ibsen'irı bir arada okunup tartışıldığı, bireyin dünyasını birlikte etkiledikleri bir uğraşı alanıdır.

Edebiyat için ulusal sınırların kalktığı bu dönemde Avrupalı, birbirinden farklı şeyler söyleyen bu ayrı ülke yazarlarını bir arada okuyan, değerlendiren yeni bir insan olmuştur. Edebi çevirinin altın devrini 19. yüzyılın ikinci yarısında en geniş biçimiyle sürdürmesi bir rastlantı değildir. Amerikalı Edgar Allen Poe, Baudelaire sayesinde ülkesinden çok kıtada tanınmış ve Rus edebiyatı, yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'nın düşünce ve edebiyat dünyasını bir anda istila etmiştir.

19. yüzyılın sonları, Batı Avrupa'nın tümüyle sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdir. Sanayi imparatorlukları başta Ingiltere ve Fransa olmak üzere dünyayı paylaşmış ve aralarındaki çatışmaları sona erdirip kısa sürecek altın girmişlerdir. Sanayi toplumları arasına, biraz gecikmeyle birleşen Alman imparatorluğu da girebildi ve hatta öncü toplumlardan biri oldu. Diğer yandan dev Rusya da bu dönemde yükselen fabrika bacalarının ve sanayi proletaryasının ülkesi olmaya başladı. 188ü'lerde bu engin ülkede Batı Avrupa'nın çoktan terkettiği bir toprak soyluluk ve köylülük düzeniyle modern bir sanayi burjuvası ve proletaryası yanyana yaşıyordu.

Toplumsal-ekonomik gelişmeleri birbirinden farklı Avrupa ülkeleri, toplumsal problemlerin tartışılmasında bir beraberlik içinde idi. Daha doğrusu ayrılıklar ulusal sınırlara değil, dünya görüşlerine ve toplumsal kümeleşmelere göre idi. Hatta ulusalcı hareketlerde bile Avrupa çıkar birlikleri ve çıkar aynılıklarına göre birleşiyordu. 1848-49 Macar ihtilalinde Polonya gönüllü alayları Macar ulusalcılarının yanına koşarken, Avusturya, Rusya ile birlikte onları eziyordu. Politik ve felsefi görüşler kadar edebiyat beğenisi de ulusal sınırın ve dinin değil, toplumsal-ideolojik öğelerin biçimlendirmesiyle ortaya çıkıyordu.

19. yüzyılın sonunda ulusalcılık çok revaçta gibi görünüyorsa da Avrupalı artık ortak bir potada eriyen yeni bir insan tipi demekti. 1880'ler bu kıtanın içindeki büyük fikri ve edebi çelişkileri n su yüzüne çıktığı bir dönemdir. 1883 yılında Karl Marx öldü. Bilim-

sel sosyalizmin kurucusu, tarihi materyalizmin kuramcısı öldüğü sıralarda, Alman filozofu Dilthey'in ünlü eseri Einleitung in die Geisteswissenschaften (Manevi İlirnlere Giriş) yayınlandı. Tarihin materyalist bir sentezi yapıldığı sırada Avrupa düşüncesi, temelleri çok uzanan metafizik bir yorumu da benimsiyordu. 187ü'lerde Paris

Komünü'nün yıkılmasından sonra 188ü'lerde General Georges Boulanger, Üçüncü Cumhuriyetin yerine daha otoriter ve sağcı bir rejim getirmek için başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Aynı yıllarda Plehanov tarafından Avrupa'daki mülteci Ruslarla birlikte ilerideki Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin çekirdeği olan "Emeğin Kurtuluşu" grubu kuruldu.

Avrupa ülkeleri, ilerici hareketler ve toplumsal kavgalar içinde sağ düşünce de eyleme geçmişti. Kısacası 18. yüzyılın devrimci burjuva düzeni artık bir çöküntü dönemine girmişti. Ancak Batı Avrupa bu çöken düzenin yerine yeni bir dünyayı getirecek düşünceyi ve bu düşüncenin özlemini taşıyan bir edebiyatı doğuramadı. Yüzyılın edebiyatı parlak çağını Avrupa'nın doğusunda yaşamaya başladı.

19. yüzyılın son çeyreği bir kavga ve kargaşa dönemidir. Avrupa edebiyatının bu dönemindeki iniş çıkışları ve izlediği yol da bu kavganın ve kargaşanın bir yansımasıdır ve herşeye rağmen bereketli bir dönemdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde edebiyat, bu gelişen çelişkilerin etkisindedir. Bir yanda özgürlük, siyasal-ekonomik bağımsızlık ve eşitlikçi hareketler, diğer yanda sömürgecilik ve şovenizme varan ulusalcılık. .. Kıtanın edebiyatı bu akımların etkisi altındadır.

188ü'lerde Batı Avrupa edebiyatı, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başındaki gibi kitleleri yeni dünya kurmaya yönelten bir edebiyat değildir artık. Büyük bir geleneğe dayanan Fransız edebiyatının, özellikle romanının evrensel öncülük rolünü, başka Avrupa uluslarına devretrnek durumunda olduğunu görüyoruz.

1880'de büyük Fransız romancısı G. Flaubert öldü. Flaubert bir bakıma realist romanın kurucusu sayılır. Ancak bu niteliği

ona yakıştınrken ölçülü olmak gerekir. Çünkü Rus edebiyatının daha 1830'larda çok daha değişik bir tavır içinde edebi. realizmin temellerini attığını akıldan çıkarmamak gerekiyor. Biçimdeki kusursuzluğu, Fransız dilini ustalıkla kullanışı yanında eserlerindeki tasvirler için bazen uzun araştırmalara girmesi (örneğin Salambo'nun makyaj ve giysisini betimlemek

için 300 cilt kadar kitap devirmiştir) Flaubert'in dünya edebiyatında ve yazarlık tekniğindeki olumlu bir rolüdür. Flaubert Madame Bovary'de çürük bir toplum yapısı içinde bocalayan kadının problemini ele aldığında kuşkusuz gerçekçi bir toplumsal betimleme sunuyor. Ancak Flaubert Paris Kornününü yaşayacak Fransa'nın yazarı olabilir mi? sorusu da tartışmaya açıktır. Madame Bovary'de ele alınan sorun ve işlenişe fazla dil uzatmayalım. Ancak 1877'de yazılan ünlü roman Anna Karenina için o anda Flaubert ve edebiyat dünyası acaba ne düşünmüş ve nasıl bir karşılaştırma yapmıştır sorusu aklımıza gelmiyor mu?

Flaubert; Stendhal, Hugo ve Balzac'larla doruğuna ulaşan Fransız romanını biçim olarak kuşkusuz daha da öteye götürmüştür. Ama içerik olarak 19. yüzyılın ikinci yarısındaki buhranlarla dolu Fransa'yı aynı ustalıkla yansıttığı söylenemez.

Küçük hikayeleriyle ünlü Maupassant da küçük insanların dramını büyük bir ustalıkla çizdi. Ama 1880'lerin Fransız toplumunda yaşanan büyük çelişkiler, Maupassant'ın betimlediklerinin ötesinde değil midir? Action Française'e karşı savaşan na turalist akımın büyük yazarı Zola'yı ele alalım. Hayatın çirkinliklerini betimlemekten kaçınmayan bu büyük yazarın çağdaş Rus yazarları gibi bütün toplumu aynı güçle betimleyemeyişi düşündürücüdür. Plehanov'un deyişiyle: "Gerçi Zola Cerminal'i yazmıştır. Fakat bu romanın zayıf tarafları bir yana, unutmamak lazımdır ki, Zola'nın (sosyalizme meyletse de) naturalist deneyci metodu, ona büyük sosyalolayları görmek ve betimlemek imkanını vermemiştir. Bakkal karısıyla köşebaşı şarapçısının zinası hikayesi, Rus realizminin aksine toplumsal ilişkilerin önemli yanlarını açığa çıkarmaya yetmemektedir".

ıSSO'LERDE AVRUPA EDEBIYATı

Fransız şiirinin bu dönemi sembolizm akımının etkisindedir.

GELENEKTEN GELECEGE

Verlaine'in şiirlerindeki

ı880'LERDE AVRUPA EDEBIYATı

musiki ve dil, kuşkusuz

hi Roma imparatorluğunun mirasçısı olarak görüyordu. Alman etkileyicidir. Ama sonuç olarak gerek sembolizmin, gerekse Rimbaud ile temsil edilen sürrealizmin tarihçiliği, Von Savigny ve Mommsen'in kurduğu tarihçi okulun ve Mallarme ile doruğa ulaşan parnasyenler ile Paul Valery'nin, bir yerde dünyanın çalkantısından etkisinde gelişti. Roma tarih ve hukuk mirasına germanik kültür uzak 19. yüzyılOsmanlı şiirini etkileyen şairler olduğunu da hatırlamak gerekir. lL. Abdülhamid'in damgası vurulmak isteniyordu. Kant, Schelling ve Humboldt ge leneği ülkesinde edebiyatın kapıları ancak 1870'lerden sonraki Fransız şiirine açıktı. Bu dönemin Fransız sosyal bilimlerde yerini Diltheyeı bir geleneğe bıraktı. Di ğer yandan şiirinin bizde gürültüsüzce etkinliğini kurabilmesi sadece Fransız dilinin egemenliğiyle 19. yüzyıl Almanyası Helenizm, Hıristiyanlık ve AImanlık sentezi açıklanamaz. Rusya'da, Polonya'da Fransız dili ve kültürü Osmanlı ülkelerinde olduğundan daha da için çabalayan bir fikir ikliminin etkisi altındadır. Bu iklim edebiyat yaygındır. Ama oralarda şiirde ve romanda başka rüzgarlar esiyordu.

yaşamında özellikle Hölderlin ve izleyicileriyle başlayan Alman

Ingiliz edebiyatı ise 1880'lerde de Avrupa edebiyatı içindeki geriliğinden kurtulamadı. romantizminde göze çarpar.

Kurtulması için bir neden de yoktu. Britanya, endüstri devrimini en sancılı ve en muhteşem biçim-

Ancak klasik Akdeniz uygarlıklarında ve Rönesans kültürün de de yaşamıştı. Ilk grev romanı bu ülkede yazılmıştır. Ama roman olarak güçlü

olmadığından ana motif olan patriyotizm, Almanya'da aşırı dö nüştü. Natüralist unutuldu gitti. Charles Dickens'ın duygulandıncı eserleri herhalde büyük imparatorluğun bünye- tiyatro yazarı G. Hauptmann Güneş Doğarken ve Dokumacılar adlı sindeki tezatları bir ölçüde veriyorsa da, happy end geleneğini de yaşa tmaktadır.

oyunlarıyla yüzyılın sonundaki Alman edebiyat ve tiyatrosunu temsil

Edebiyat, Ingiliz hayatında teorik olarak en güzel incelemelere konu olmuştur. Ama hiç bir eder. Hauptmann'ın naiv populizmi, nihayet 1930'lardaki Nazi Partisi zaman toplumsal ve düşünsel hayatta büyük çalkantılar, tartışmalar yaratacak bir niteliğe ulaşa- üyeliği ile düğümlendi. Alman edebiyatı 19. yüzyıl sonunda klasik mamıştır. 1881'de ünlü tarihçi Thomas Carlyle öldüğü zaman arkasında bıraktığı, salt bireyci bir geleneğin yozlaşmasını yaşıyordu. 1878'de çıkarılan Sozialisten gesetz toplumun ürünleridir. Carlyle, şairane bir üslupla tarihi ilahi bir görevle dünyaya gelen büyük (Sosyalist kanunu) toplum hayatının her katında olduğu gibi adeta adamların yarattığını iddia etti ve Ingilizlere, Avrupa'ya kısmen kabul ettirdi de ...

edebiyatta da kendisini bütün ağırlığıyla duyuruyordu.

Tarihin en sancılı toplumsal değişimini en önce yaşayan Britanya toplumunun edebiyatı bu

19. yüzyıl romantizmi kendini opera sanatından edebiyata ve toplumdaki sükünet ve uyuşmayı yansıtır. Nedenlerini tarih ve toplumbilim halen tartışıyor. tiyatroya kadar tarihi olaylar ve tarihsellikle ifade etmeyi yeğledi.

Almanya 1880'lerde milliyetçilik, imparatorluk siyaseti ve dar bir populizmin ülkesiydi. 19. ltalyan bağımsızlığının simgesi haline gelen G. Verdi, ltalyan yüzyıl Almanyası hala kendini tari-

geçmişinin görkemini Lombardi'de, özgürlüğü Nabucco'da haykı-

rırken, Wagner pancermanist bir atmosferi yaratmaya çabalıyordu.

Avusturya ve Rusya baskısındaki orta ve doğu Avrupa ülkele rinin

yazarları tiyatroda ve edebiyatta bağımsızlık savaşımı için ulusal

tarihlerini hatırlamayı özellikle yeğ tuttular. H. Synkiewicz Quvadis

gibi bir anıttan sonra Ateş ve Kılıç'la, Szlowacki Mazeppa ile,

Krasinski ise fantastik dram Irydion'la, Polonya halkını

bağımsızlık mücadelesine davet ettiler.

Yüzyılın sonunda ıskandinavedebiyatı ve dramaturjisi kıtada günümüze kadar uzanan bir öneme sahipti. Bir yerde ıskandinav tiyatrosu lbsen'in kişiliğinde 19. yüzyıl sonundaki Avrupalı'nın

vantes'le lbserı'i karşılaştırdığımızda İskandinavyalı olumlu not alamaz" .

süregelen önemli bir misyon yüklenmiştir.

Buna rağmen lbserı, halen yüzyılımızın insanının yüzüne onun içinde bulunduğu çıkmazı haykıran bir yazardır. Kuşkusuz yüzyılın sonundaki İskandinav edebiyatı ister İsveçli Strindberg, isterse Lagerlöff ve Hamsun olsun bu alanda günümüze kadar çıkmasını ve sorunlarını büyük başarı ile vurgulayan ve serirnleyen

ürünleriyle doludur.

zengin kaynaktı.

19. yüzyıl sonunda Avrupa'daki akımlar başlıca üç grupta

187Tde Tolstoy'un deveseri Anna Karenina yayınlandı. 1879'da da Itiraflar'ı. .. 1881'de

büyük Dostoyevski öldü. Aynı yıl Ill. Aleksandr, korkunç polis örgütü Okhrana'yı kurdu. toplanabilirdi: a) liberalizm, b) marksizm, c) anarşizm. Anarşizmler Rusya'nın her tarafında Yahudi mahallelerindeki pogromlar birbirini izlemeye başladı. Rusya, içinde ele alınması gereken görüş, kanımca ünlü Norveçli yazar büyük ve şanlı yazarların, fikir adamlarının ve hareketlerin yanında terör, baskı ve rezaletlerin lbsen'inkidir. İbserı'de çağdaş Avrupa düşüncesinin babalarından ülkesiydi. 1880'ler Rusya'sında dünya uygarlık tarihinden silinmeyecek eserler yaratılıyordu. Rousseau'nun etkisi çok açıktır. Hiçbir toplumsal uzlaşmanın, 1880'ler Rus edebiyatı, 19. yüzyılın başından gelen güçlü bir geleneğin ve düşüncenin

mülkiyetin ve kurumlaşmanın bulaşmadığı bon savage (iyi vahşi) denen

ilkel insan onu meşgul eden bir sorundur. Çağdaş bireyin esaretinin Napolyon istilasını atlatan Rusya'da yeni milliyetçilik ilk anda monarşist bir tarihçi olan

kaynağı olan toplumsal kurumlara angaje olmamış ve onlara karşı saf Karamzin'in Rusya Devleti Tarihi adlı eserinde ortaya kondu. Ama

özgürlükçü bir yazar olan bir duygusal direnişe geçen birey ise, yapısı gereği ancak kadın Puşkin bu esere hücum etmekten geri kalmadı. Rusya'nın politik fikir iklimi ve ihtiyaçları olabilir. lbsen'in oyunlarında onun için kadın modern toplumun çağdaş Avrupa'nınkinden daha farklıydı. 19. yüzyılın ilk yarısında Rus aydınlarının çıkmazlarına başkaldırmaktadır. 1879'da yazdığı

milliyetçiliği historisist bir kaynaktan beslenmiyordu. Ünlü düşürıür Çaadayef'in deyimiyle yazdığı

Nora ve 1890'da "Rusya'nın geçmişi karanlıklar içinde, hali berbat, istikbali ise ümitsiz" olarak görünüyordu.

Hedda Gabler'de bunu görüyoruz. lbsen, Nora'da modern

toplumun çıkmazını ve aile kurumunun çürüyüşürıü etkin bir

19. yüzyılın romantizmi çelişkiler içindeki toplumun gerçeği karşısında yön değiştirdi. eleştiriyle serimleyerek, adeta modern feminizmin ilk manifestosunu Lessing klasisizmi ile Hugo ve Hölderlin romantizmi Rus edebi eleştirisinin, yani ilan etmektedir.

Bielinski'nin süzgecinden geçti. 19. yüzyılın Rus edebiyatı ve dramındaki yeni hümanizm,

güncel hayatın sorunlarını ele aldı. Bu ortamda tarihe dönük milliyetçilik olan panslavist getirmemekle suçlanmıştır. Bir yerde bu doğrudur. Hele iki dünya şovenizm, Slavyonofiller'de (Kirayevski, Aksakov) ve genç devir halkçılarında (Mihaylovski, savaşı arasında her ideolojiden, her düzenden iğrenen ve kendi

Bazarov) görülür.

lbsen'in kahramanları, başkaldırdıkları dünyaya karşı yeni bir öneri

meritokratik (seçkirıci) anlayışı içinde olayların dışında yaşamağa

Brand'ı ele alalım; "Genç nesiller er geç uyanmalısınız, uzlaş-

Rusya'da batı Avrupa tipi romantizm kısa sürmüş, realizm ve halkçılık üstün gelmiş, sağlıklı çalışan Avrupa aydınına baktığımızda bu tutumun çıkmazını görürüz. tbsen, 19. ve 20. yüzyıl insanının bunalımını ve kötümserliğini temsil bir insan ve yurt sevgisi Rus edebiyatının ve dramının niteliği olmuştur. Rus edebiyatının babası etmektedir. Ancak lbsen'in çağdaş insana çıkışı göstermekten çok, Puşkin'den halkçı şair Nekrasov'a ve mistik Dostoyevski'ye kadar, insan olayı hiçbir zaman Rus onun çıkmazını çok erken ve çok iyi gösteren bir yazar" olduğunu yazarlarında olduğu kadar derinlemesine ve hoşgörülü bir yüceltme ile ele alınmamıştır. En dinci hatırlamak gerekir.

görünen yazar bile kilise tarafından lanetlenmiştir. En sosyalist yazarda bile sömürü cü sınıfın

insanı kin kusularak değil, toplumsal çürüklüğün yarattığı zavallılar olarak ele alınmıştır.

~us yazarı varolan kurumları eleştirirken, toplumu değiştirmeyı amaçlayan düşünceleri de maların zincirini kırmalısınız" diyen

Brand ne öneriyor? Ortada bir eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Yüzyıllar ötesine uzanacak tartışma konularını ortaya atmıştır. Donkişot'un Donkişotluğunu Sanço Panço aracılığıyla alaya alır-

Donkişot vardır. Ancak * Plehanov'un deyişiyle: "Cervarıtes

Onun içindir ki, Dostoyevski ve Tolstoy hala en çok okunan yazarlardır.

ken, lbsen Donkişotluğu program olarak önerir. Demek ki Cer-

Anna Karenina, ahlaken çürümüş bir toplumun kurumlarına ve adetlerine karşı çıkıyor. O da

Ibsen'irı Norası gibi olabilirdi. Anna'nın yaptığı Nora'nırı yaptığı gibi yüce ve takdire değer bir davranış olabilirdi. Hayır, Tolstoy işi o kadarla bitirmiyor. Karşı çıkılan şeyler gerçekten bozuktur. ama Anna daha iyisini biliyor mu? Yüzyılın programsız başkaldıran insanına Tolstoy, en etkin eleştiriyi getiriyor. Önerdiği basit bir reçete değildir. Halen önümüzde duran

sorunu getiriyor: Insanın kendine olan yabancılaşması ve kendini kendi olmaktan saptıran tutkularının kaynağı nedir? Onlardan nasıl

kurtulunur?

Mülkiyet kururnunu, lüks tüketim ôzentilerini, toplumsal sınıfları yaratan ve bu sınıflar arasındaki çelişkileri doğurup güçlendiren bireysel eğilimleri eleştirrnek yeterli olmayabilir. Ama bireydeki bu eğilimleri yok etmeden toplumu değiştirmeyi amaçlayan hangi girişimin, hangi yeni sistemin başarıya ulaşacağını düşünmek mümkündür?

lum ve düşünce hayatında büyük devrimlerin yapıldığı, daha başka

Tolstoy'un önerdiği kurtuluştaki çelişkiler her toplumsal değişimde vardır. Onun içindir ki,

bir deyişle insanların yaşadıkları toplumun doğal değişimini bilinçli kendisine "Rus devriminin aynası" denmiştir.

bir biçimde yeniden değiştirdikleri çağdaş tarihe bakış yeni boyutlar

kazanmıştır. Siyasal bilince sahip bir toplumun yazarı tarihi tiyatro ve Diderot ile Lessing yeni Avrupa edebiyatının kuramcılarıdır.

roman alanında da güçlü eserler vermiştir. Tersi sözkonusu ise, yani Ama Bielinski, Çernişevski ve Dobrolyubov hem gerçek artistik değerler, hem de yaşadıkları

bir toplumda tarihi tiyatro ve romanlar bu o toplumda siyasal toplumun koşulları konusunda Rus yazarlarını çok etkilemiştir. Hangi dünya görüşünde olursa

düşüncenin de güçsüz ve gelişmemiş olduğunun bir göstergesidir. olsun yüzyılın başındakilerden ta 1917 devrimine kadar her yazar, Bielinski-Çernişevski

Bu nedenle tarihi oyunlara, kaba gerçekçilik açısından değil de, okulunun bir öğrencisidir.

eserin fikri içeriği ve savı yönünden bakıp eleştirmek gerekir. 19. yüzyıl Rus yazarının batı Avrupalıya göre farklı ve doğuştan ayrıcalıklı yanları vardı.

Özellikle modern çağların dinamik yaşamı bu tür bir yak laşımı sadece Yazarın Petersburg veya Moskova'daki yaşamı, uzak Kafkas dağlarına, Ortaasya steplerine

haklı değil, aynı zamanda gerekli de kılmıştır. Tiyatro denen olayın kadar uzanırdı. Nihayet batı Avrupa hayatı da çok iyi bilinirdi. 19. yüzyılın Rus demokrat ve

beşiği eski Yunanistan'ın üzerinde bu açıdan fazla duramayız. Yunan ilerici yazarı, dünyanın yetiştirdiği bir kişilikti. O nedenledir ki zamanın ve mekanın ötesinde

tiyatrosunda trajedi, insanoğlunun dilemmasıdır. Trajik olanın alın Rus edebiyatı Avrupa kültürünün içinde silinmez bir yer aldı. Ve 19. yüzyılın Avrupa

yazısıdır. Yunan trajedisi bu dilemmayı vurgulamakta çoğunlukla edebiyatı dediğimizde Rus edebiyatının yetiştirdiği dahileri salt edebiyatçı olarak değil,

mitologyadan yararlanır. Nietzsche gibi bir düşünür, klasik Yunan siyasal, toplumsal düşüncenin devleri olarak da ele almak kaçınılmazdır.

felsefesini tragedyanın oluşum ve gelişimine bağlamakta pek de

haksız değil* ...

19. yüzyılın son çeyreği, edebiyat ve düşüncede böylesine bir yeniden dOğuşun devri oldu.

T

Gerçek o ki felsefenin yeşerip geliştiği kıta Yunanistan'ı, tragedya

sanatı için en verimli topraktı. Bazılarına göre kıta Yunanistarı'ı

idealist felsefenin, bizim Anadolumuz, yani eski çağların lonya'sı ise

materyalist felsefenin ülkesi idi. Ama böyle bir karşıtlığın varlığı ne

dereceye kadar abartılabilir? Tragedyanın batı Anadolu kentlerinde

gelişmemesinde böylesine varlığı şüpheli bir karşıtlık mı

roloynamıştır, yoksa lonya kentlerindeki farklı bir sosyal ve ideolojik
Tiyatroda Tarihi Oyunlar Üzerine'

yapı mı?

iyatroda tarihi oyunlara bir tarihçi olarak bakmak deyimi, açıklamayı gerektiriyor. Bir tarihçi

Burada akla hemen şu soru gelecektir: tarihçilik ilk büyük

tarihi oyunlara, tarih felsefesi ve toplum evrimi açısından bakmak zorundadır. Tarih felsefesi ürünlerini batı Anadolu ve Hellas'da verdiği halde, niye tiyatroyu

dendiği zaman, bu kavramı da açığa kavuşturmak gerekiyor. Tarih felsefesi de aslında yöntem etkilemedi? Bunun için klasik tarihçiliğin fonksiyonunu gözönü-

olarak, tarih biliminin dil ve yöntemini (yani sosyoloji, iktisat gibi bilimlerin yöntemini) izler.

Işin aslında felsefe de bilimin metodunu izlediği ölçüde felsefedir zaten ... Bunun tersi

felsefede de, tarih felsefesinde de metafiziğin şiirsel bulanıklığına saptanmaktan başka bir şey

değildir ...

Burada tarih bilimini tarif edecek değilim. Yalnızca tarih bilgisinin ve nihayet tarih biliminin çeşitli devirlerde değişen fonksiyonuna, kendisine sorulan soruya ve beklenen cevaplara değineceğim. Tarihçiliğin devirden devire değişen bu fonksiyonu, metodu ve yöneldiği amaçlar çağın tarihi tiyatro oyunlarında da aynen görülür. Bu nedenledir ki, tarihi oyun işin aslında derin bir kritiğin, düşünsel zenginliğin yarısıdığı alan olmuştur.

Tarihi tiyatro oyunları, kalitesinin yüksekliği ölçüsünde, yazıldıkları dildeki tiyatro edebiyatının görkemini arttırmıştır. Özellikle top-

ne getirmek gerekir. Antik Yunan tarihçiliği salt geçmişe ait olayları ve Yunan toplumuna komşu olan barbarlannt ülkesi, toplum ve devlet sistemi hakkında bilgileri vermeyi amaç edinmiştir. Burada tarihçilik, etnoloji, linguistik ve coğrafyayı da ilkel anlamıyla içerir.

Yunanlı, kendi toplum sistemini ideal ve en gelişmiş olarak görür. Yunanlı için bilincinin altındaki ideal toplum, geçmişte, halde ve gelecekte kendi toplumu idi. Kitlenin tarih bilincine dayanan bir eleştiri ve eyleme ihtiyacı yoktur. Bu nedenle geniş yığının sanatı olan tiyatro, tarihsel düşünce ve yorumdan esinlerımeyecektir. Yunan komedyası ise günlük sorunlarla meşgul bir sanat dalıydı.

Ortaçağların tarihçiliği, Nasihatname motivi etrafında biçimi enir. Tarih, olayları kaleme aldığında, devlet ve toplum hayatını düzenleyen yöneticilere geçmişten örnekler vermek amacındadır. Ortaçağın durağan toplum hayatında, bir yerde tarih tekerrürden ibarettir. Tarihçiliğin bu nasihatçı tutumu, halk yığınlarına bir şey öğretmek, bir bilinç vermek amacından kuşkusuz çok uzaktır. Tarih sadece, dar bir yönetici elit'in sahip olması gereken bil-

gi olarak anlaşılmaktadır . Bu nedenle de toplumun dününü ve *

yarınını inceleyecek fikirlerin, tarihi tiyatronun gereği yoktur.

Ortaçağların tarihi tiyatro oyunu ister Doğuda, isterse Batıda olsun destanlar ve dini hikayelere dayanır. Kilisenin veya dini kuralların toplum hayatını düzenlediği Ortaçağlarda. geleneksel tiyatronun bu motiflerle süslendiğini görürüz. Batı'da mysteries lsa'nın ve azizlerin hayatını; Doğu ülkelerindeki şebih yahut taziye denen geleneksel oyunlar da Kerbela olayını, Hz. Ali'nin evladının şehit edilmesini canlandırır. Bunların amacı, dinsel düşünce (derıebilirse ideoloji) ve davranışları, dinsel kurumları canlı tutmaya yöneliktir.

Tarihi: tiyatro olgusu, aslında yeniçağlarla, daha doğrusu değişen yeniçağ Avrupa'sının siyasal ve düşünsel atmosferiyle ortaya çıkacaktır.

Avrupa'nın Yeniçağ kültürü sadece eski kaynakların değerlen- dirilmesi, antik dünyanın yeniden canlandırılması demek değildir. Rönesans, bir yeniden doğuş olmaktan çok yeni bir yaratı, yeni bir kültür dünyasının kurulmasıdır. Avrupa rönesansı, artık repetitia ve commentani geleneğinden yeni bir çağın görüşlerinin işlerıip geliştirilmesine yönelmek demektir. Bu çağ, ulusal mer keziyetçi imparatorlukların, deniz aşırı kolonilerin, yani otorite nin ve mutlakiyetçi aydınlanmanın çağıdır. Yeniçağın tarihçiliği Jean Bodin ve Machiavelli gibi siyasal kuramcıların etkisindedir. Bu çağın aydınları, hükümdarın adaletini, devlet bürokrasisinin rrıükernmelliğtrıi, kararlılığırn, yapıcıhğmı, meşrui:yetini ve kitlelerin sevgilisi olmasını savunan kimselerdir. Bir yığın demokrasisi, kesinlikle sözkonusu değildir. Vax papuli, vax Dei, * çağın siyasal düşüncesinde kesinlikle reddedilmektedir. Tiyatrodaki tarihi: oyunların bu amaca yöneldiğini, böyle bir atmosfer ve iklimin tesirinde kaldığını göreceğiz.

Klasik Fransız dramına geçmeden önce, bu olguyu aslında In- giltere'de görüyoruz. Onun için Elizabeth çağı dramına, yani Shakespeare' e bu açıdan bakarak konuyu ele almak gerekiyor.

Shakespeare dünya tiyatrosunda en çok karakter yaratan bir yazar ... Oyunlarında kişinin derinliklerini inceleyip, serimlemek kadar, aslında belirli bir devlet ve toplum felsefesinin savunuculuğunu da yapmıştır. Bu düşünce hemen hemen çağdaş ı olan bü yük filozof Francis Bacon'un düşünce sisteminin bir yansımasıdır. Bu nedenle bir yerde, Shakespeare'in mevcut olmadığını, bu eserlerin Bacon'a ait olduğunu söyleyen ı 9. yüzyıl araştırmacılarına hak vereceği de geliyor insanın ... Tartışmaya girmeden ortada olanı belirtmek gerekirse, bu oyunlar, Ortaçağların toplum ve

Fransa'da Moliere ve sonraları İtalya'da Goldoni'nin, Ortaçağın toplum ve aile gelenekleriyle alayettikleri bir ortam söz konusudur. Devletin politikası da geleneksel Avrupa imparatorluklarınınkinden çok farklı olup dinamik ve ulusal çıkarlara yöneliktir.

n Katolik düşmanlarıyla F d

r Katolik liga'ya e

a (Habsburg İspanya ve v

yönetim düşüncesine ait değerlerin tam tersini, yeniçağ dünyasının değerlerini getirip savunurlar.

Shakespeare'in tarihi: dramıarında göze batan bir kutuplaşma, yönetici ve kitle arasındadır. Yönetim sanatı ve kitlenin niteliği üzerindeki yeniçağ siyasal düşüncesi, onda çok açık olarak ortaya konmuştur Örneğin, II. Richard, kararsızlığından ötürü başarısız ve silinmeye mahkum bir monarktır. Gene Hamlel'de monarşi çürüyen bir soyun elinde olduğundan, yerini "Lehistan'dan zaferle dönen genç Fortinbras"ya bırakır. Özellikle Machbeth'de, kral soyunun irst asaleti ve iktidarın meşru olarak ele geçirilmesi tezi savunulmaktadır.

Shakespeare burada yeniçağın adamıdır. Bazıları onu "çağda- şırnız" diye niteler * ama onda Hıristiyanlığa özgü arıti-semitizmin bütün yeniçağ adamları gibi yaşadığını Venedik Taciri'nde görürüz. Insanın doğasını ve dramını başarıyla işleyen bu yazar her çağın insanıdır, ama siyasal düşüncesi ile sadece yeniçağın yenilikçisidir. Vendetta gibi ilkel bir Ortaçağ geleneğini Rameo ile]uliette'de yeren yazar; Carialanus ve]ulius Caesar gibi tarihi: dramıarında bilge eliti savunur. "Halkın sesi hiç de hakkın sesi değil. dir." Kalabalık Shakespeare'in gözünde her zaman aldatılmaya müsaittir. Kalabalıktan çok, platonik bir yaklaşımla güçlü yönetici bir bilge eliti savunan bu görüşler, Machiavelli'nin çizdiği hükümdar ve toplum sisteminden uzak değildir ve Shakespeare, Thomas Hobbes'tan çok önce yeniçağ mutlak monarşisinin felsefesini, tarihi: oyunlarıyla işlemiştir.

Fransa'da tarihi oyunlar ı 7. yüzyıl boyu, merkeziyetçi bir monarşiye ve aristokratik bir patriyotizme (vatanperverliğe) hizmet edecek şekilde gelişrniştir. Özellikle Richelieu'nün kurduğu Akademi, biçim kadar özü de etkilediğinden, Fransız edebiyatı ve tiyatrosu absolutist (mutlakiyetçi) monarşiye hizmet etmiştir.

n Avusturya'sı) karşı i

s birleştiği; daha laik, r

a merkeziyetçi, otoriter ve

' aristokrat yurtseverliğin t

n revaeta olduğu bir i

ı devirdir 17. yüzyıl. .. Bu y

atrosu üç birlik kuralının (zaman, mekan, olay) katı çerçevesi içinde Racine ve Corneille'in hüküm sürdüğü bir alandır. Özellikle Corneille'in tarihi oyunları bu açıdan ilginçtir. Le Cid, Horace gibi tarihi dramıarında Corneille, aristokratça bir vatan sevgisi ve soylu davranışın, dine, devlete, aileye ve yurda karşı bağlılığın savunuculuğunu da yapar. Devrin mutlak monarşist atmosferi içinde tarih bilinci bu olduğu içindir ki, Corneille'in tartht dramıarı bu duyguları vermektedir. Bu döneme karşı tepki belki de bu nedenle en şiddetli bir şekilde Fransa'da patlayacaktır. Ama Aydınlanma çağının ulusalcılığını da bir yerde bu eserlerin hazırladığı bir gerçektir.

Aydınlanma çağı veya burjuva devrimleri çağında merkeziyetçi mutlakiyet rejimlerine karşı asıl büyük tepki Fransa'da doğmuştur. Feodal monarşinin dayandığı siyasal-sosyal yapı, ilk büyük fikrt darbeleri Fransız Aydınlanmasının düşünce önderlerinden yedi. Bir yerde tarihçilik, insan hak ve özgürlüklerinin gereğini, meşruIyetini ve vazgeçilmezliğini anlatmaya yönelik bir içerik kazandı. J. J. Rousseau bireylerin eşitliği ve özgürlüğünün tarih içinde mülkiyetin doğuşu ile ortadan kalktığını ileri sürerken; Montesquieu hukuk, kanun ve yönetim biçiminin toplumların özelliklerine ve bu özelliklerin ise tarih içinde geçirdiği evrime bağlı olduğunu açıklıyordu. Tarih bilgisi ve bilinci ile toplum düzenine karşı siyasal mücadeleler, IS. yüzyıl sonunda birbiri ile içiçedir. Mücadelenin nedeni olan özgürlük ve yurt sevgisi bu temel üzerine kurulan duygulardır. Aydınlanma devrinin tiyatrosu, herhalde çağın en etkili bir propaganda aracı olarak bu konuları işleyecekti.

Gerçekten de bu konulara dayanan bir tarih bilinci, en etkili araç olarak tiyatroya başvurdu başvurmasına ama, Aydınlanma felsefesinin ana vatanı Fransa'da değil. Almanya bu özgürlükçü düşüncenin edebiyat ve özellikle tiyatroya yarısıdığı bir ülke oldu. Aydınlanma devri Alman tiyatrosu özgürlükçü ve ulusalcı bir fikirle kaleme alınan tariht oyunları ortaya çıkardı.

Örneğin 17SS'de yazılan Goethe'in ünlü dramı Egmont'da, karşımıza böyle bir karakter ortaya çıkıyor. Hollandalıların panya'ya karşı verdikleri mücadelede Graf Egmont, Wilhelm von Orange'nin yanındadır. Tarihi gerçekte, Graf Egmont çekingen ve kararsız bir kişilik sahibi idi. Goethe Egmont'u romantik bir eğilimle abartır. davranış, engin bir özgürlük ve

vatan sevgisi ile tamamlayarak oyunun baş karakterini çizer. Burada gerçekler, Aydınlanma devrinin özgürlükçü ve ulusalcı duygularıyla yeniden yorumlanmaktadır. Aydınlanmanın diğer büyük düşün ür ve ozanı F. von Schiller, tariht oyunlannda bu devri n atmosferini en başarılı olarak

y

dramı Wallenstein'ı

o a l n

anlamak için önce onun

a s

ı

Savaşlan ünlü tarih yapıtı Tarihi'ni incelemek Otuz Yıl gerekir .

r t

Schiller'in tarih yazıcılığına

a a

egemen olan Aydınlanma

k n

döneminin bu tipik

devrimciliği, tarihi

e y

dramıarında da görülür.

l a

Schiller bu ünlü komutanı

e z

tarihi kişiliğinin ötesinde bir a

kahraman olarak

a r

abartmaktadır. Oyunun ilk

l d

sahnesi bir ordugahta geçer.

ı ı

Burada asker olan baba ile

r r

oğul iki köylü arasındaki .

.

konuşma, imparatorun ve

bütün feodal düzenin etkili S

M

bir eleştirisidir. Feodal ku-c

u

rumların, dinsel baskıların

t

ve aristokrasinin eleştirildiği h

l

bu oyunda, Wallenstein i

a

mahir ve açık l düşüneeli bir

k

komutan olmasına rağmen,

tarihi değiştirerek özgürlüğü l

m

seçememesinden dolayı e

o

mağlup olacaktır. Tarihin r

n

akışını ve şartlarını

a

değiştirecek yetenek, mutlak '

r

özgürlüğün seçimidir. i

ş

Sonraları Schelling'in iş-n

i

lediği bu tema Schiller'de

s

görülüyor.

t

ü

d

n

Mary Stuart'da e

l

Schiller, bir yanda

v

şeref, aşk gibi soylu

r

ü insan duygularını,

i

diğer tarafta devlet ve

n

iktidar hırsını iki kutup

*

düşüncelerinin tersine Schiller birinci kutbu tutrnakta, insan dogmasına ve özgürlüğüne aykırı olan ikinci kutbu mahkum etmektedir.

Wilhelm Teli, özgürlük, ulusalcılık ve bağımsızlığın savunusunu yapar. Jungrau von Orleans'da (Orleans Bakiresi) yurtseverlik ve özgürlük ana motiftir.]eanne D'Arc burada mistik bir itinin değil, bireysel özgürlükle görev (Pflicht) duygusunun itisi altında hakiki "Berı'te, benliğe kavuşmaktadır. Böylece Or/eans Bakiresi, Schiller'in bireysel özgürlük ve toplumsal görev duygusu kavramlarını sergilediği bir eserdir.

19. yüzyıl Avrupa'da burjuva devrimlerinin, sanayileşmenin ve ulusalcılığın gerçekleştiği bir çağdır. 19. yüzyılın devrimleri burjuva sınıfının, yani toplumun sayıca dar bir kesimini meydana getirenlerin önderliğinde yapılmaktadır. 19. yüzyıl devrimlerinde ulusalcılık, özgürlük, eşitlik gibi kavramların açıklanması ve geniş kitle tarafından benimsenmesi tarih bilgisi kadar tarih bilincini de gerekli kılmıştır. Devrimlerin amacındaki haklılık, tarihe bilinçli olarak bakmakla anlaşılıyor.

19. yüzyıl, şövalyece bir patriyotizmin de ötesinde, ulusalcı duyguların ve eylemin ortaya çıktığı çağdır. Bu düşünce sistemi ise inandırıcılığını ve yayılmasını sadece kitap, gazete gibi araçlara değil, başka bir araca da borçludur. Bu propaganda aracı tiyatrodur. Tiyatro 19. yüzyılda (sinema, televizyon, radyo olmadığına göre) en etkili kitle iletişim aracıdır. Üstelik devrimi yapacak sınıfların da vazgeçilmez bir kültür ve eğlence aracıdır. Şu halde devrimci düşünce ve tarih bilincinin tiyatro sahnesine yoğun bir biçimde çıkması kadar doğal bir gelişim olamazdı. Tiyatro 19. yüzyılda, bütün tarihi boyunca ulaşamadığı önemli bir propaganda gücüne sahip oluyordu toplum hayatında ...

19. yüzyıl, tezatların geliştiği çağdır. Bir yanda özgürlük, siyasal, ekonomik bağımsızlık ve ulusalcılık; diğer yanda, sömürge-

cilik, sömürü ve şovenizm yeni boyutlara ulaşmaktadır. 19. yüzyılın kültürü ve siyasal ideolojisinde tarih bilgisi ve bilinci önemli yere sahiptir. Çünkü egemen uluslar egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyetini, esir uluslar ise özledikleri özgürlüklerinin gereğini ve haklılığını, tarihlerinin görkemi ve o şanlı tarihin kendilerine verdiği misyonla açıklamak istiyorlardı.

Tarihe yönelik çalışmalar, bilginlerin dışında burjuva aydınlarının

b k, gerekse bağımsızlık ve a ulusal özgürlük çabaları 9. ş filoloji ve etnoloji araştır- yü l malarını teşvik etti. 18. zy ı yüzyılda karşılaştırmalı ıl c dilbilim yapılana kadar Al a filoloji ve lingüistik, m

karmakarışık kullanılan an u deyimlerdi. Şimdi bu dallar ya' ğ açıklığa kavuşuyordu. Diller sı. r arası akrabalıklar : H a sorununun araştırılması, ell ş ırklar arası akrabalıkları erı ı belgelemek isteyen iz s çalışmalara da yöneltti. m, ı Hı o

Daha 18. yüzyılın ikinci

yarısında filolog

ris l

m

Ghiarmaty, Macar ve Fin

tiy

an u

dillerinin kökenini saptadı. ş

Polonyalılar ulusal tarih

lık

çalışmalarını sürdürürken,

ve t

u

Avusturya'nın bahtsız

Al

m .

tebası Çekler Panslavizmin

bilimsel temellerini

an G lığ e

filolojik ve tarihsel r

araştırmalarla atıyorlardı.

ı e

Dağınık Almanya'yı. tarihi

bir

Roma imparatorluğunun

se k

mirasçısı olarak gören

nt s

Alman bilginleri (Savigny,

ez ö

Mommsen vs.), tarihi okulu

e m

(historische Schule) meydana

gö

tür ü

getirdi. Roma tarih ve

hukuku, Germanik kültüre

rn r

bağlanmaya çalışılıyordu.

eğ g

e

E. Karıt, Schelling ve

e c

Humboldt geleneği, sosyal

ça i

bilimlerde şimdi Mentes-

lış

an l

quieu'den esinlenen tarihçi

fik i

okula yerini bırakıyordu.

ir

1

ikliminin etkisi altındadır. Bu iklim bütün edebiyat yaşamında, özellikle Hölderlin ve ardıllarında görülen Alman romantizminde etkileyici bir role sahiptir. Ancak klasik Akdeniz uygarlıklarında ve Rönesans kültüründe ana motif olan somut yurtseverlik, yerini aşırı ulusalcılığa terketmektedir ...

Bonaparte yenildikten sonra, 1815 Viyana Kongresi sadece Avrupa haritasını gerici büyük devletlerin çıkarına göre düzen-

lemekle kalmadı, monarşinin restorasyonunu da sağladı. Restorasyon Fransa'sı şimdi gene özgürlüğün ve burjuva demokrasisinin özlemi içindedi.r. Fransız devrimi de bu nedenle yeni yorumlara konu oluyordu. Madame de Stael gibi bir düşünür Considerationes sur la Revalutian Française adlı eseriyle bu atmosferi yaratanlardandı.

g ö r m e k t e d i r .

şünce şöyle açıklanıyor:

I ç e r d e

M a n a s t n

Özellikle V. Hugo tarihi oyunlarıyla bu fikrin etkin bir propagandasını yapanların başında gelir. V. Hugo akademinin klasik üç birlik kuralını yıkan Cromwell adlı tarihi oyunuyla Fransız dramında gerek teknik, gerekse fikirde bir devrim yaptı ve romantik akımı başlattı. Fakat Hugo'nun asıl önemli tarihi oyunları Hernani ve Ruy Blas'dır. Hemani ve Ruy Blas arasında, İspanya tarihinin 200 yılı, yani Habsburg saltanatının tarihi işlenmektedir. Hernani'de soylu, şövalye ruhlu aristokrasi, İspanya'nın ikbalinin başlangıcını haber veriyor. Ruy Blas'da ise, İspanyolların çürümüş asilzadelerine ve monarşiye bilinçli şekilde hücum eden yazar, dolaylı olarak Restorasyon Fransası'nın da eleştirisini yapmaktadır. (Fransa bu sırada Bourbonne'lardan kurtulmuştu. Kasım 1838.) Hugo, İspanya'nın çöküşünün nedeni olarak soyguncu ve soysuzlaşmış aristokrasi ve monarşiyi israrla teşhir eder Ruy Blas'da ... Örneğin Duce D'Olmedo (Başbakan) olarak Ruy Blas nazırlara şöyle hitap ediyor (Sabri Esat Siyavuşgil'in muhteşem çevirisinden) :

N i t e k i m

h e r h e s

m e ş g u l

m a n a s t ı r ı a ,

a y n ı

Afiyet olsun beyler:

Faziletli nazırlar, mustahun müşavirler Hizmet bu mu? Iftihar edin,

Yağma ettiniz şu ehmet: kapınızı, Demek utanmanız yok, demek küçük bir sızı Duymuyor yüreğiniz! Hem de tam zamanında. Can çehişen şu yurdun en aeıklı anında, Şu ölen memleketi kabrinde yahalayıp, Sayan neobaş tahımı, artık utanın, ayıp!

m e c l i s t e

b i r b i r i n e

e y a l e t

b u

V. Hugo, feodal devleti ulusal birlikten uzak ve çöküntüye mahkum

d ü

s a v ı e t ı e ,

e y a l e t l e

D u l i

şıyor; harbleri bırahmışlcır bir yana. Komşu duşmeye görsün saldıran saldırana. Ah memlehet değil bu, batarı geminin salı ...

Hugo, Ruy Blas'da ruh asaletini. yurtseverliği bir halk adamında, dejenerasyonu ise aristokrasinin kişiliğinde betimliyor. V. Hugo gerçi siyasal düşünce ve tutumu yönünden bir rakkas gibidir, ama Restorasyon dönemine özgü devrimci düşünce ön planda onun tarihi oyunlarında göze çarpmaktadır.

ı 9. yüzyılda opera sanatında da tarihi olayların ele alındığı görülür. Romantizm tarihseilikle kendini dışa vurmak için zengin kaynaklar buluyor. Özellikle Avusturya ve Rusya baskısındaki ulusların sanat eserlerinde bu görülüyor. G. Verdi, !talyan birliğini ve geçmişin görkemini Lombardi'de, özgürlüğü Nabueco'da müzikle haykırıyor. Wagner Pancermanist bir atmosferi opera sahnesine çıkartıyordu. Avusturya ve Rusya'ya karşı Polonya Henryk Synkiewicz dönemini yaşıyordu. Macarlar Arony]anos ve Petöfy Sandor'un şiirleriyle ulusalcılık ve bağımsızlık savaşımını sürdüruyorlardı.

Tarihi dram ve tiyatronun bu ülkelerde en iyi örnekleri sunulurken, kuru propagandaya yönelik örnekleri de vardı. Orta ve doğu Avrupa ulusları devamlı tarihte yaşıyarlardı. Bu bir nostalji kadar, tutarlı bir toplum ve dünya görüşüne de yönelikti. Kimi zaman ise slogan cı bir tiyatro ve edebiyattan başka bir şey yoktu.

Avrupa'daki siyasal düşünce ve tarih bilinci, sanatta romantik bir eğilimle özgürlük ve ulusalcılık havası yaratırken, Rusya çarlığında tiyatro ve tiyatrodaki tarihi oyunlar daha farklı bir yöneliş içinde idi. Daha doğrusu Rus tiyatrosu muhteşem eserlerine rağ-

men, Puşkin dışında, tarihi oyunlara Avrupa kadar çok yönelmedi. Bunun nedenleri vardır. Her şeyden önce Rus dramında tarihi oyunlar kıta Avrupa'sından çok farklı bir ortamda doğdu. Rus dramının büyük öncüsü A. Puşkin bu konuda ilk güçlü atılımı yapan yazardır.. Onun toplum ve tarih anlayışını bilmek Rus tiyatrosunda tarihi oyunların oturduğu temeli kavramaya yardımcı olur.

1812 yılında ünlü tarihçi Karamzin Rusya Devleti Tarihi adlı eserini tamamladığında Rus tarihyazıcılığının bu kusursuz ilk modern sentezi herkesi etkiledi, Ancak hanedancı ve monarşist bir eğilimle yazılmıştı. Çağdaş özgürlük ve ulusalcılığın önderlerinden olan Puşkin bu esere hücum etmekten geri kalmadı. Puşkin, "Bu eser Rus vatanının ve Rus milletinin değil, Çarların tarihidir" diyordu. Bir ulusalcı ve Liberal tarihçi olarak Puşkin, Pugaçev Isyanı Taıihi adlı eserinde düşünce sistemini ortaya koymuştur.

e Pugaçev, ne de P

u Katerina, özellikle ş savunduğu kişiler k değildir. Ama bu tarihçi i eserden sonra yazdığı n Yüzbaşının Kızı

romanında daha halkçı b bir yaklaşımla Pugaçev'i u sevecenlikle ele alır. r Puşkin'in Boris Godunov a adlı ünlü dramı da d ulusalcılıktan çok a iktidarın bir tahlilidir.

Godunov'un 19. h yüzyılortamında a ulusalcılık değil, n yurtseverlik duygularıyla e kaleme alındığını kabul d etmek gerekir. a

n

Puşkin'derı sonra ı

aynı tip eğilim e Harb ve n

Sulh adlı romanında Lev

Tolstoy'da rastlarız. 19. d

yüzyıl boyunca Lev e

Tolstoy ve A. Konstantin ğ

Tolstoy'da tarihi drama i

rastlarız. Ama Rus l

tiyatrosunun kayda değer ,

örnekleri değildir. Bunun

nedeni Rusya'nın politik d

fikir ikliminin ve e

ihtiyaçlarının batı v

Avrupa'dan daha farklı l

olmasıdır.

e

19. yüzyılın ilk t

yarısında ilerici Rus i

aydınları milliyetçilerini n

şaşaalı geçmişten

besleyen bir grup N

değildir. Batı

l i b e r a l i z m i n e

h a y r a n l ı k ,

S l a v l ı k

v e

O r t o d

oks kilisesi gibi motiflerle süslü Rusya tarihine karşı bir nefret yaratmıştı. Orta Avrupa'nın esir uluslarındaki gibi bir tarih bilinci de elbette yoktu. Çünkü Rusya esir değil, günden güne büyüyen devasa bir imparatorluktu. Macar veya

Polonez tipi bir ulusalcı tarihçilik, ancak N. Gogol'ün Taras Bulba adlı romanında görülür. Ukraynalılık duygusunu taşıyan, fakat Rusça yazan bu ünlü edip, yurdunun geçmişini ve Ukrayna Kazaklarının yüceliğini bu eserde işleyerek bir istisnai örnek vermiştir. Rusya'da tarihe dönük milliyetçilik, bir panslavist şovenizmi şeklinde, Slavyonofiller (Kirayevski, Aksakof) ve geç devir halkçılarında görülür. Yoksa 19. yüzyılın ilerici Rus edebiyatı ve dramı için güncel hayatın derinliği ve sorunları, milliyetçi bir tarih bilinciyle yazılmış eserlere her zaman yeğ tutulmuştur. Bu duruın, Rusya'da romantizmin kısa sürüp, realist ve halkçı akımlara geçilmesinde de etkin oldu. Herhalde sağlıklı bir insan ve yurt sevgisi,

19. yüzyıl Rus edebiyatının ve dramının başlıca özelliği idi.

Peki Batı Avrupa tiyatrosu ve edebiyatında, özellikle ulusalcı bir tarih bilincine karşı tepki yok muydu? sorusu akla geliyor. Romantik tarihçilik etkisindeki dramaturjiye karşı tepki, gene romantik bir yazardan geldi. Bu romantik yazar, özellikle tarihi oyunlarıyla ünlü Avusturyalı yazar Franz Grillparzer'dır. Grillparzer'in dünya görüşü ve tarih yorumu, ancak onun yaşadığı ortamda; Avusturya imparatorluğu gibi çok uluslu, iç ve dış politikada monarşizm şarnpiyonluğunurı yapıldığı bir ülkede gerçeklik ve anlam kazanmaktadır. F Grillparzer, yaşadığı dönemde pancermenistler ve Alman yanlısı milliyetçiler tarafından çok eleştirildi, çünkü o bizdeki Osmanlıcılar gibi imparatorluk patriyotizmi, yani bir tür Habsburg milliyetçiliği yapıyordu. Liberal düşünceleri dolayısıyle Grillparzer, ideolojisini yaratmaya çalıştığı Avusturya imparatorluk sansürü ile de cebelleşrnek zorunda kaldı. Grillparzer'in milliyetçiliği ve özgürlük anlayışı 19. yüzyıldaki benzerlerinin tersine ancak bir "patriyotizrn" (yurtseverlik) olarak açıklanabilir. Bu yönüdür ki, onu 20. yüzyılda modern Avusturya yurt- severliğinin sevilen yazarlarından biri haline getirdi.

a olduğunu görmekle k anlaşılabilir. O yüzdendir ı ki, 20. yüzyılda H. V m Hoffmannsthal ve ı Oplatka gibileri ve tüm n Avusturya vurtseverleri;

özellikle 1938'deki Nazi d Alman ilhakından önce ı onu bir bayrak haline ş getirdiler. F Grillparzer'in ı dramıarında onun impa- n ratorluk milliyetçisi d tutumu ve liberalizmini a yanyana görmek

mümkündür. O feodal b devletin şövalye ruhunu, i adaletini, feodalitenin l getirdiği gelenekleri de ' hayranlıkla savunur.

ç a ğ ı n d a

F

Napolyon harpleriyle dağılan ve restorasyon devrinde kendini tekrar onaran Avusturya, bir imparatorluktu. Varlığının nedeni olan kozmopolit imparatorluk, bütün akranları gibi Grillparzer'de de bir imparatorluk milliyetçiliğinin doğrnasına neden 01-

muştur. Metternich'in dünya görüşüdür bu, ama Grillparzer, Metternich gibi despot değil, bir liberaldir aynı zamanda ... F Grillparzer'in bu çelişkisi açıktır, ama bu çelişkinin nedeni, onun çağdaş pancermanist

A

Kral Ottokar'ın Talihi v

ve Sonu adlı oyunda u

1277'de Habsburg'lu s

Rudolf'a yenilen Çek- t

Bchernya kralı Ottokar u

Premysl'in dramı ele r

alınır. Ottokar hırs ve y

egoizmin, Rudolf ise a

adalet ve devleti

yüceltme fikrinin v

temsilcileridir. Rudolf a

kazanır. Bu yorum o de- t

virde Çek ve Macar a

milliyetçilerini isyan ve n

tenkide sevketmişti. s

Grillparzer, Avusturya e

imparatorluğundaki v

Habsburg idaresinin e

haklılık ve gerekliliğini r

adeta tarihi temele i

oturtarak savunuyordu.

Ayaklanma ve devrimler

G r i l l p a r z e r

D u

T r e u e

D i

e n e r

S e

ines Hum (Efendisinin Sadık Bendesi) adlı tarihi oyunu kaleme alarak devlet ve kraliyete sadakat fikrini işledi.

Weh dem, der lügt (Yalan Söyleyene Yazıklar Olsun) adlı komedisi, VI. asırda Gregor de Tours'un yazdığı vekayinamedeki bir olaya dayanır. Oyunda Roma-Cal Hıristiyan kültürü ile Barbar-Frank kültürü karşılaştırılıp yargılanıyor. F Grillparzer burada çağdaş aydınların tersine barbarları değil, feodal Hıristiyan kültürünü yüceltip öbürünü alaya almaktadır. 19. yüzyıl romantik tarihçiliği, barbar atalarını cesaret, dürüstlük ve onurla yaşayan toplum olarak nitelerdi. Bütün romantik tarihçiler ve yazarlar için bu böyleydi.

Grillparzer'in çağdaşlarından]. v. Hamrner, Osmanlı imparatorluğunu "Aşiretterı doğan dev" olarak yorumlamakla Türklere de iyilik yaptığı kanısında olmalıdır. Ona göre imparatorluk kurmak için gereken deha, kahramanlık, fedakarlık ancak barbarik

toplumlarda bulunur. Barbar Cermen atalarıyla övünen romantik devir aydınlarının, böyle bir yorumundan dolayı Grillparzer'e nasıl hücum ettiklerini belirtmeye gerek yok sanıyorum.

19. yüzyılın ikinci yarısında tarihi oyunlar yeni bir dünya görüşünün etkisi altında yazilmağa başlandı. Burjuva toplumunun değerlerini eleştirmek için yeni düşünce ve akımlar tarihçiliğe başvurdular. (Büchrıer'in Danton's Iod (Darıton'un Ölümü) adlı oyunu.) 20. yüzyılda çeşitli ilerici akımlara mensup yazarlar bu yolu izlediler. Örneğin bir Fabian sosyalisti olan G. B. Shaw'un Ermişjean adlı oyunu bu tür bir eleştiri ve buruk bir ironidir.

c e k l e r d i r . O r t a d o ğ u n u n

siyasal, ekonomik, dinsel kurumları, aydın kümelerinde

yeni bir ideolojik ortamın

doğuşunu sağladı. Bu modernleşmeci tutum bir tür

ksenophobie (yabancı

düşmanlığı) da içeriyordu. Yani geçmişe dönük bir öz-

lemle, ulusçuluğa doğru

gelişen dinsel tabanlı bir

ideoloji, Os-

manlı düşünce hayatına girdi. Öte yandan daha laik tutumlu düşünürlerin bulunduğunu da görüyoruz. Işte modernleşen edebiyat ve tiyatro, bütün bu renklilikleri bir arada taşıyordu.

ıydaans okr batdi korn dtirri. Bru tako ikirf ikm nilni ıdiış ıaçn- k a n ,

d a h a

20. yüzyılda marksist içerikli tarihi oyunların en kalıcı örneklerini veren Bertolt Brecht'tir. Epik tiyatro yobazı olmayanların da teslim etmeleri gereken bir gerçektir bu ... Brecht'in Coriolanus'u, Lueullus operası, Jean D'Arc'ı bu ölçüler içinde değerlendirilmelidir. Onun oyunlarında artık tarih seyretmeyiz. tllüzyon ortadan kalkmıştır. Güncel gerçeği vurgulamak için tarihin ger- çeklerini başarıyla sergileyen bir yazardır Brecht. ..

20. yüzyıl tiyatrosu, tarihi oyunların bir hayli örneğini verdi.

Yaklaşımlar psikolojik veya sosyal eleştiri amaçlı vs. gibi çok çeşitlidir. Arada Terenyev'irı Pugaçev Isyanı gibi zorlama örnekler de vardır. Özellikle iki dünya savaşı arası devir, tarihi oyunların çeşitli yaklaşımlarla yazıldığı dönerndi.

ç ö k ü n t ü y e

Burada konuyu Türk tiyatrosundaki tarihi oyunlara getirelim. Modern Türk tiyatrosu 19. yüzyılda başlayan bir olgudur, 19. yüzyıl, Atlantik ekonomisinin ekonomik çıkarlarını siyasal örgütlenme aracılığı ile pekiştirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda Ortadoğu toplumları, artık kaçınılmaz bir değişme dönemine gire-

u ğ r a y a n

19. yüzyılOsmanlı reformatörü, tipik temsilcisini Namık Ke- mal'de bulmuştur. Namık Kemal bir Osmanlı milliyetçisi, tarihi ve toplumsal ideolojisi yönünden ise bir Islamcıdır. Onun bu fikrı yapısı E. Renan'a karşı kaleme aldığı Renan Müdafaanamesi'nde açıkça görülür. Bir yerde Cemalettin Afgani'den Hindli Seyyid Ahmet Han'a kadar modernleşmeci Islam, 19. yüzyıl Doğu dün-

ç o k

Ç a r l ı k

R u s y a ' s ı n*

daki modernleşmeciler olmuştur. Örneğin M. Fethali Ahundzade, Lenheran Veziri gibi bir tariht oyununda, Islamın ve geçmişin görkemini serimlemiyor, tam tersine geri ve feodal toplum geleneklerini eleştiriyordu. Namık Kemal'in tarihi eserlerinde bir tür hsenophobie ve Islamı geçmişe karşı hayranlık olduğunu görüyoruz. Bu Islam üzerine kurulmuş bir Osmanlı milliyetçiliğinin propagandasıdır ki Celaleddin Har- zemşah adlı tarihi oyununda açıkça görülür. Gene bu dönemde Abdülhak Hamid'in yazdığı Tanh adlı tarihi oyun da bu modern cihad fikrini besleyen eserlerdendir.

d ü ş ü n c e

Il. Meşrutiyet tiyatrosu, tarihi oyun türünde değerli ve kalıcı eserler verememiş gibi görünüyor. Meşrutiyet tiyatrosunda tarihi oyun demek, yakın tarihin konularına değinen, yani istibdadı yeren ve gürültü ile Meşrutiyetin propagandasını yapan eserlerdi. Bunlar yazarların aktüel olma arzusundan ileri geliyordu.

v e

Örneğin anayasal düzenin öncüsü Midhat Paşa, bu oyunların başlıca konusu idi (M. Sezai, Midhat Paşa; Hüseyin Suat, lstibdadın Son Perdesi; Mehmet İhsan, Hırs-ı Saltanat -31 Mart'! konu alı-

yor) . Batılılaşma fikrine hizmet eden C. Esad ve S. Cimcoz'un **

d ü n y a

min havasına kapılarak alelacele çırpıştırmış gibidirler. Kimilerinin bu tür düşüncelere bir daha hayatları boyunca dönmediğini gözönüne alırsak bu açıkça anlaşılır. Eserlerinin çoğu da mektep müsarnereleri ve Halkevleri için hazırlanmış, derinliği olmayan metinlerdir. Resmi tarihçilik paralelindeki bu tür tarihi oyunların Türk tiyatro edebiyatına çok şey kazandırmadığı zamanla anlaşılmaktadır.

h a y a l ,

n e

d e

oyunu Selim-i Salis, dönemin kayda değer oyunlarındandı. Bundan başka savaş içinde yazılan Çananhaie konulu bir sürü oyun Meşrutiyet devrinin bize bıraktıklarıdır. Içinde kalıcı olan pek azdır. Genellikle bol yazılan Meşrutiyet dönemi, düşünsel olgunluğa ulaşılamadığından kalıcı eser verememiş gibi görünüyor.

g ö r ü ş ü

Bu dönemde pagan döneme yönelik tarihçilik ve tarih bilinci dışında kalanlar da vardı. Osmanlı tarihini ve toplum gelenekle-

b i r

Cumhuriyet dönemi, ideolojik temeli bakımından yeni bir tarihçilik anlayışı üzerine oturmuştur. Bu 19. yüzyıl Avrupa'sında görülen milliyetçi bir tarihçilikti. Şu kadarını söyleyelim ki, iki savaş arasında Avrupa milliyetçiliği de bu tür bir tarihçilik bilinci içinde idi.

i ç i n d e

Bu yeni milliyetçiliğin oluşturduğu tarihçilik temeli, Osmanlı tarihinden çok Islam öncesi Türk tarihini konu ediniyordu. Tarihı oyunlar da bu hava içinde kaleme alınmaya başladı. Dönem içinde F N. Çamlıbel'in Ahın, Yaşar Nabi Nayır'ın Özyurt ve Mete, B. K. Çağlar'ın Çoban ve Atilla adlı oyunları bu tür haması tiyatro

eserleri idi . Cumhuriyet'in * ıo. yılı geldiği zaman, Kurtuluş Sa- vaşını ve lA yılın devrimlerini konu alan tarihi oyunlar yazılmağa başlandı. Aka Gündüz'ün Mavi Yıldırım, Nahid S. Örik'irı Sönmeyen Ateş, N. F Kısakürek'in Tohum, H. F Ozansoy'un 10 Yılın Destanı, P. Safa'nın Gün Doğuyor adlı oyunları bu türdendir.

Şu kadarını söylemek gerekir ki, dönemin yazarları bu oyunları derin bir

d e ğ i l , d ö n e

rini yeğleyen bu tarih bilinci, tiyatroda bir ölçüde Musahipzade Celal Bey'in oyunlarında görülmektedir. Musahipzade Selma ha- riç, tümü tarihi olan oyunlarında daha gerçekçi bir tutumla, Türk toplumunun geçmiş yaşamından birtakıın sahneleri renkli bir şekilde oyunlaştırıyordu. Böylece yakın çağ tiyatro ede~iyatımızda yalnız Musahipzade, sosyal tarihimizi aydınlatan oyunlarıyla kalıcı olmak niteliğini kazanmıştır. Onun oyunlarında ne

h a m a s i

e d e b i y a t

g a y r e t i

vardır. O sadece gerçeği, buruk ve safça bir sosyal eleştiriyi, tarihi oyunlarıyla Türk düşünce hayatına getirmiştir.

Günümüz Türk tiyatrosundaki tarihi oyunlar çok daha değişik bir fikir ikliıninin etkisi altındadır. Yazardan yazara değişen çeşitli yaklaşımlar da söz konusudur. Oyunlar ve yazarları belirli bir sistematik içinde incelemek zordur. Ancak, Türk yazarı tarihi oyunlarda da göze çarptığı gibi bir düşünsel evrimin içine girmiştir.

Tiyatromuzun göze çarpan tarihi oyun yazarlarından Orhan Asena Hürrem Sultan'da bireysel analiz yolunu dener. Kanuni ve Hürrern'in ruh halini tarihi olayların itici nedeni olarak kullanır. Gılgameş -Tannlar ve Insanlar'da ölümsüzlük sorunu, Sümer mitolojisinin getirdiği renk içinde ele alınmak istenmektedir. Yazar Tohum ve Toprak'da 27 Mayıs tipi bir devrimin anatomisini yapıp eleştirme gayretindedir. Ancak olaylar ve karakterler böyle bir analiz için çok ters olarak alınmıştır. Şeyh Bedrettin ve Atçalı Kel lvrehmet ile sosyal konulara ve tarihsel analize daha derinden inmek isteyen yazarda, safdil bir populizm görülmektedir. Bu nedenlerle yazarın dil, dramatik kurgu sağlamlığı gibi olumlu yönlerine rağmen, tutarlı bir tarihsellik ve tarih bilincine sahip olduğunu söylemek güçtür.

Tarihi oyun yazarlarımız arasında sayacağırnız Turan Oflazoğlu ise belirli bir tarih bilinci ile tarihsel oyun yazmaktan çok, tarihi malzemeyi seçtiği konular için kullanmaktadır. Deli ibrahim'de Pirandello'nun Enrico IVsunda kullanılan motifi "Bilinçli

monarkın güçlenişi ve bu Ter

güçlenişteki sadizme ulaşan ahh C boyutlar, bir kişilik problemi i'si, i olarak verilmek isteniyor. Ofl n Sahates'in Savunması'nda ise azo n

yazar, eğri ile doğru, tutucu ğlu' e

ile ilerici arasındaki diyalogu nun t yeterince dengeli olarak Sah " veremiyor. Oflazoğlu ate

oyunlarında kişisel-ruhsal s'in o çözümlernelere ağırlık Sav l

vermek ister, ama dilinin ve un a

dramatik kurgusunun ma r güçlülüğüne rağmen, bireyle sı a etrafındaki toplumsal çevreyi adlı k kendi içinde tutarlı bir görüşle oyu

bir araya getiremediğinden nla a

berrak bir sergileme yaptığı rı k

söylenemez.

bu t

Güngör Dilmen, mitolojik kat a

ego r

konulardan hareket

riy ı

etmektedir.

r

e

Midas'ın Kulahiarı ve

.

gir

Mantezuma'daki bu şiirsel

ebil

başarıyı diğer oyunlarında I

ir.

göremiyoruz. V

Sey

Modern Türk tiyatrosunun irci M

tarihi oyun alanındaki diğer bur u

eserleri ve yazarları şu iki ada r

kategoride incelemek ti- a

mümkündür sanıyorum:

yat t

a) Vakanüvis tiyatro ro san '

yazarları: Bu kategorideki d

oyunlar adeta birtakım tarihi atının a

olayları belli bir tez ve yorum kat

sahibi olmadan sahneye b

çıkarmaktadırlar. M. H. kısı vey i

Çorbacıoğlu'nun Koca Sinan'ı, a r

Güngör Dilmen'in ıttihat ve

yeni bir yorumu değil, salt sahneye devşirilen bir tarihi olayın tekrarını görür.

b) Salt bir yorum getirme endişesinde olanlar: Erol Toy'un Pir Sultan Abdal ve Parti Pehlivan adlı oyunları ... Birincisi bir köylü devrimi yorumu, ikincisi de Milli Mücadelenin bir bölümüne yazarın bakış açısını getirir. Ancak her iki oyunun da bir tiyatro olayı olduğunu söylemek güçtür. Gene İsmet Küntay'ın Milli Mücadelede bir subayın öyküsünü leitmotif olarak alan Tazlu Çizme/er adlı oyunu da bu niteliktedir.

Türk tiyatrosunda tarihseloyunlar çeşitli yaklaşımlarla yazılmıştır. Ancak bunlar dünya edebiyatının klasik veya çağdaş ünlü eserlerinin oyun, teknik ve yorum gücüne ulaşamamıştır. Bunda

kabahat yazar ve uygulayıcılarından çok, toplumumuzun düşünsel geri kalmışlığında aranmalıdır.

Buraya kadar şunu belirtmeye çalıştık: Tiyatroda tariht oyunun ortaya çıkış ve başarısı, herhangi bir dramaturji olayı değildir. Bu oyunların besleneceği kaynakların başında devrin düşünsel düzeyi ve tarih yorumculuğu gelir. Gerek dünya edebiyatında, gerekse ülkemizde tarihin yorum tarzı ve yaklaşım yöntemi kendisini tiyatroda da göstermiştir. Yani tarih bilim ve felsefesi salt düşünce ve mantık olup, roman ve tiyatro serbestçe serirnlenerı bir duygu bütünü değildir. Her iki alanda da bu öğelerin belirli bir oranda birlikte bulunması gerekir. Bir ülkede düşünsel hayatın düzeyini, tarihin yorumu, bakış açısı ve ortaya çıkarılan sentez gösterir.

Tiyatronun gerçek düzeyi de (edebiyatta tarihi romanlarda olduğu gibi) tarihi dram türünün başarısıyla ölçülür. Çünkü tarihi dram; salt dil, dramatik kurgu ve teknik gibi birincil yazarlık yetenekleri dışında, ön planda düşünsel zenginlik ve görkemi n varlığını gerektiren bir alandır.

1 7

Çehov'un Vanya Dayı'sı*

0

anya

Dayı, Çehov'un kişiliğini ve Rusya'nın o devirdeki

toplumsal yapısını tam manasiyle aydınlatan güçlü bir eserdir. Bu güçlü eseri kavrayabilmemiz için 19. yüzyıl başından itibaren Rusya'nın edebt ve siyasal yaşamını kısaca gözden geçir- memiz gerekir.

Rus edebiyatı 19 .. yüzyıl başlarında gelişen bir edebiyattır. Mihail Lomonosov Rus gramerini düzenli bir şekilde yazdıktan sonra gelişen dil, bu edebiyatın doğması için bir zemin teşkil etti. Başlangıçtan beri halkın cehaleti, kilisenin baskısı, sefalet ve çarların istibdadına karşı kalemini bir silah olarak kullanan Rus yazarları, toplumsal gelişimin bir aynası oldular. Sanat, toplum olaylarından etkilenir ve belli bir aşamadan sonra onları etkiler. Bunu hiçbir ulusun edebiyatında Rus edebiyatında olduğu kadar bilinçli ve açık olarak göremeyiz.

Rus edebiyatının ilk büyük siması Aleksandr Puşkin 1825'de bu durumun bir sonucu olarak ilk realist eseri, Evgeni OnGgin'i yarattı. Böylece Rus edebiyatı daha başlangıcından realist bir karakter kazandı. Bunun yanıbaşında edebiyata liberal görüşler de katıldı. Toplum hareketleri yazarların bitmez tükerırnez hazinesi oldu. 1830 yılları ise Rus edebiyatının önemli hamlelerine sahne

V

oldu. Bu devirde yazarlar halk tabakasıyle ilgilendiler. Bir halk adamı ve fakir bir memur olan Nicolai Gogol ilk hümanist eser olan Palta adlı hikayesini yazdı. Aleksandr Puşkin Tabutçu, Feodor Dostoyevski ise Fakir ınsanlar adlı eserlerini verdiler. Böylece Rus edebiyatında hümanizm yerleşmiş oldu.

Fikri akımlar Rusya'daki ve Avrupa'daki Rus düşünürlerin çalışmaları ve bilimsel eserleri sayesinde gittikçe gelişmekteydi. lS61'de Aleksandr II, toprak esirlerini serbest bıraktı ve bir anayasa vermeyi vaadetti. Fakat bir toprak reformunun yapılmayışı köylünün durumunu daha da zorlaştırdı. Sonuç olarak Çar, anarşistler ve halkçılar tarafından 1SS1'de öldürüldü. Bundan sonra sosyal hareketler adamakıllı hızlandı. 1S70'lerden beri Marxist düşüncelerin Rusya'ya girmesi ve aydınların bu alandaki çalışmaları, Rus edebiyatında kendini gösterdi. Bundan sonra edebiyat, hümanizmin yanıbaşında sosyalist ve ihtilalci bir karakter gösterir.

Aydınlar halkın arasına inip onlara toplumcu ve ihtilalci fikirleri aşıladılar. Bunun sonucunda 1905 ayaklanmaları çıktı. Bu olay Rusya'da mutlak monarşiyi sarstı ve bazı reformlara giriş ildi. Örneğin bir Duma Meclisi toplandı. Fakat yapılan işlerin yetersizliği ve 1905 ayaklanmasının verdiği ümit, edebiyatta kendini gösterdi ve yazarların cesaretini arttırdı.

işte Vanya Day bu hava içinde doğdu. Çehov, Rusya'nın bir asırlık edebi ve t?plumsal gelişimini sinesinde toplamıştır. Güçlü bir yazar olan Çehov'un sanat kudretini, edebi ve siyasal kişiliğini bu oyunda görürüz. Aslen bir tabip olan Anton Çehov, yaradılıştarı hassastı. Tüberkülozdan da muzdarib olan yazar herşeyden önce insanları ve halkını seviyordu. Rusya hayatının bütün inceliklerine vakıftı ve toplumsalolaylar da onu son derece etkilemekteydi. ihtilal arifesinde Tolstoy, Çehov ve Maksim Gorki 'nin eserleri çok önemli roloynar. Tolstoy "ihtilalin aynası" olarak tanımlanır ve bu ihtiyar kont kadar Rus köylüsıınü tanıyan bir başka yazar yoktur. Maksim Gorki ise bütün eserlerinde ateşli bir ihtilalci sosyalisttir.

Bu iki yazarın arasında Çehov adeta bir geçiştir. Durumu itibariyle Maksim Gorki kadar cesur değildir. Onun için eserlerinde siyasal fikirlerini sembolik bir ifadeyle anlatır. Çehov herşeyden önce insanları seven, onları iyi olarak tanımlayan bir yazardır. Onun eserlerinde nefret edilecek tipler

yoktur. Bulunduğu memleketin havası içinde halk ve aydınlar onun yarattığı tiplerde ifade edilmiştir. Çehov'un bu tarzının anlaşılmamış, iyi etüd edilmemiş olması onun yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Bizzat Stanislavski bile devrinde

onu birçok kereler yanlış yorumlamıştır. Örneğin Mart, ilk oyunda başarı sağlayamamıştır.

Çehov başka dile çevrilince bile birçok özellikleri kaybolan bir yazardır. Bu yüzden yabancı ülkelerde sahneye konan herhangi bir oyunun mutlak başarıyla temsil edilmesini beklemek zordur. Onun oyunları herşeyden önce uzun bir çalışmaya ve gözleme ihtiyaç gösterir. Stanislavski ve onun yolunda yürüyen Bolşoy Tiyatro, herhangi bir Çehov oyununu sahneye koymak için bir iki yıl süren çalışmalar yaparlar. O sebepten Devlet Tiyatrolarında bu mevsim kısa bir çalışmayla sahneye konan Vanya Dayı'dan fazla bir şey beklemek doğru olmazdı.

Çok yönlü bir yazar olan Çehov'urı bu oyununu iki açıdan görmemiz gerekmektedir. Birincisi hümanist, ikincisi sosyalist ve ihtilalci yönden.

Oyunun kişilerini birinci açıdan ele aldığımızda şunları görürüz: Vanya Dayı kültürlü, fakat herşeyden önce bir halk ve toprak adamı olan, fedakar. sempatik bir tiptir. Bilime olan büyük saygısı onu 25 yıl hiçbir karşılık beklemeden eniştest Profesör Serebryakov'un toprağına bir ırgat gibi bağlamıştır. Saf ve bağlandığı topraktan ayrılmaya tahammülü olmayan bu insan kin ve nefret duygularından uzaktır ve insanları sever. Eserin esas unsuru Vanya'dır. Sonya, hassas ruhlu ve fedakar bir genç kız, çirkin ama eserin en olgun ve bilinçli kişisi de o ... Dr. Astrof tam anlamıyla muzdarib, bedbaht, teselliyi alkolde arayan karamsar görüşlü bir kişi. Bu tip, çarlık Rusya'sının hasta ruhlu aydınını

temsil eder. Maria Vassilyevna kültürlü, hayatı felsefe kritiklerinde arayan, pratik görüşü kıt bir kadındır. Prof. Serebrykov bencil, hayatta başarı gösterememiş, bir şey vermeden kendisine ümit bağlayanların sırtından geçinmiş, kaprisli ve hırçın bir ihtiyardır. Fakat bu insanın ihtiraslarına biz ancak acıyan nazarlarla bakarız. Kötü görünen insanları bile sevdirrnek, işte Çehov'un kudreti burdadır. Yelena Andreyevna güzel, fakat sadakat hisleriyle dolu bir kadındır. Mesut değildir ama kaderine boyun eğmiştir.

Yaralı bir genç kızın üveyannesi olmak ve hırçın, bencil bir ihtiyara karılık etmek, Yelena'yı bedbinliğe sürüklemiştir.

Vanya'nın çalıştığı ve bağlandığı toprağı elinden almak iste- yen profesöre silah çekecek kadar ani hiddeti ve arkasından gelen utanç duygusu, yaptığı hatayı tamir etmek istercesine derhal hesap aletinin başına geçip ona karşı olan vazifesini gecikmeden yapması, birbirleriyle çatışır gibi görünen insanların, aslında kar- şılıklı duydukları şefkati. toleransı ve insan sevgisini başarıyla çi-

zen anlatım, Çehov'urı büyüklüğünü göstermek için kafidir sanırım. Eserin bu yönü adeta güzel dokunmuş bir örtü gibidir. Bu güzel örtünün altında eserin ikinci yönü yatar ki, anlatım olarak daha az güçlü değildir.

Tipleri ikinci açıdan ele aldığımızda karşımıza iyi işlenmiş, derin anlamlı bir toplumsal eser çıkar. Vanya Dayı burada bir toprak adamını temsil eden bir unsurdur; Dr. Astrof ise tüm umutlarını yitirmiş, toplumsal düzensizliğin sillesini yemiş, ezilmiş aydınları. Sonya, ihtilali hazırlayan bilinçli ve umutlu aydın tabakayı temsil eder. Zaten Sonya'nın oyunda Dr. Astrof'u diriltmeye, ümitlendirmeye çalışması da bunun bir ifadesidir. Maria Vassilyevna olaylara karşı ketum davranan, muhafazakar küçük burjuvayı, llya llyiç de efendilerine kötükörüne sadık kaderci köylüleri temsil eder; Maria Vassilyevna'nın ve llya llyiç'in sadakati, idraksizliği yazarın kaleminde, bu iki sınıfın gülünç ve acıklı durumunun güzel bir ifade şeklidir. Profesör Serebryakov ise sömürücü yüksek tabakayı temsil eder. Bu tipin şahsında bece-

Cüneyt Gökçer Vanya Dayı'yı canlandıramamıştır. Cüneyt Gökçer önce fizyonomisi itibariyle Vanya'yı canlandıramazdı. Vanya saf, sempatik bir toprak adamıdır. Aydın bir kişi oluşu ikinci planda gelir. Cüneyt Gökçer ise haşin bir IV Henri idi. Başlangıçtan beri bir şeytarıiyet içerisinde, istihza dolu bir tonla, entrikacı bir saray mensubu gibi etrafındakileri ve Prof. Serebryakov'u ezdi. Biz bu oyunda Vanya'ya değil, profesöre acıdık. Vanya Dayı olarak fizyonomisinin seyircide uyandırdığı bu anti-

175

riksiz aydın tabaka, istismarcı zümre çok iyi canlandırılmıştır. Topluma hiçbir şey vermeyen ama daima alan zümre, yazarın kaleminde bu şekilde bir yergi konusu olmuştur.

Oyunda göze çarpmayan bir unsur, kapı arasından kafasını uzatan sarhoş bekçidir. Bu tip, basit hayvanlar gibi ezilen Rusya'nın en fakir tabakasını, Rus mujiklerini temsil eder ki, o kısa görünüş, adeta bir imdat isteyiştir ve bu sınıfın bütün hak ve hukukunun ölçüsü de bu kadardır.

Bu yönden oyunun en can alıcı noktası, Vanya'nın profesöre karşı direnişidir. Nasırlı, damarı patlamış ellerini havaya kaldırıp haykırdığı sözler o günlerin havası içindeki seyircinin duruma intibakını sağlayan, somut tabiriyle üstteki örtünün kalkıp, eserin bu yönünün aydınlandığı noktadır. Bu, beklenen ve istenen direnişi anlatır. Oyunun bundan sonraki kısımları bu koşullar altında devam eder. Son sahnede Dr. Astrof gittikten sonra, Sonya'nın ikonalarla dolu Vanya'nın odasında, Rusya'yı temsil eden o ortamda lambayı yakıp "Biz de ümit edelim ve bekleyelim" demesi, ergeç gerçekleşecek birşeyleri bildirmesidir.

ışte Vanya Dayı bu yönleriyle hem Rus edebiyatı tarihinde, hem de sosyal gelişmelerde önemli bir yere sahiptir.

Eser, oynayış ve sahneye koyuş yönünden ele alındığında, hiç de bu kadar güçlü olmadığı görülür. Devlet Tiyatrolarında Vanya Dayı, eserin ruhuyla paralel bir güçte oynanamamış ve sahneye konamamıştır.

patiyi hal ve tavırları, makyaj ve kostümüyle de devam ettirdi. Karşımıza Vanya olarak "Kasavarodka" denen köylü gömleği, kaba pantolonu ve basit deriden çizmeleriyle bir halk adamı değil, cicili bicili kıyafetiyle Petersburg salonlarının züppe bir müdavimi çıktı. Öyle ki, oyunun tümüne hakim olan bala dönüşü havasının en göze batan siması Vanya'ydı.

Cüneyt Gökçer'irı 25 yılını çiftlikte geçiren bir toprak adamına yakışmayacak duruşları, zarif hareketleri, şık kıyafeti ve bembeyaz elleri, Sanat Sevenlerdeki eleştiri de kendisinin "Vanya Monşer" olarak tanımlanmasına sebep oldu. Önce havaya kalkan eller, nasırlı ve damarlı, hareketleri daha kaba ve ayrıntısız , kıyafeti daha sade olmalıydı. Üstelik son sahnedeki hatası yenir yutulur şey değildi. Abaküs, Rusların bugün bile hesap için kullandıkları bir alettir. Yukarıda da belirttiğim gibi bu alette sayım sağdan sola yapılır. Cüneyt Gökçer, boncukları soldan sağa saydı. Bu yanlışı anlayan bir seyirci grubunun kahkahadan kınlacağına hiç şüphe yoktur. Üstelik Rusça isimlerin çok yanlış telaffuzu birşeyi gösterir ki, o da Cüneyt Gökçer'in bu rol için hiç hazırlanmadığı, çalışmadığıdır. Zaten eseri iyi yorumlayamayan aktörün, Vanya Dayı'da düşüşünü gördük.

Cüneyt Gökçer için gösterdiğimiz bu hatalar, rejisör H. Schwe- ikart'ın da eseri tam olarak yorumlayamadığını, hele siyasal açıdan hiç arılamadığını gösterir. Rusya yaşamını çok iyi tanıdığını iddia eden rejisörün bu hataları yapması acaiptir. Bununla beraber hümanist açıdan yaptığı yorum, çalışma tekniği yönünden bizdeki sahneye koyuculardan daha güçlü olduğunu göstermiştir. Ancak siyasal tarih ve toplumsal gelişmelerden bihaber oluşu, onun bu oyunda iddia edildiği kadar büyük bir sanatçı olmadığını gösterir. Oyunu sadece bizdeki ölçülere göre iyi sahneye koymuştur.

Ay ten Gökçer renksizdi. Bekleneni veremedi. Fizik yapısının oynadığı role uygun olması gibi bir fırsatı kaçırdı. llya llyiç rolündeki Ali Algın, Maria Vassilyevna'da Nermin Sarova, Marina'da Meliha Ars tiplerini başarıyla canlandırdılar.

Oyunun başarılı oyuncuları ise Doktor Astrof'da Halük Kurdoğlu , Sorıya'da Çiğdem Selışık ve bilhassa Profesör Serebryakov'da Şahap

Akalın'dır.

Haluk Kurdoğlu mimikleri, jestleri ile Rusya'nın ezilmiş aydın tabakasını tam olarak canlandırdı. Fizik ve ses bakımından bu role uygundu ve zarif hareketleri de Cüneyt Gökçer'inki kadar göze çarpmamaktaydı.

Çiğdem Selışık oyunu iyi etüd etmiş ve kavramıştı. Kıyafeti ve makyajı ile o bala havasından sıyrıldığı gibi, oyunu ile tipini çok iyi canlandırdı. Kendi toplumumuzda nadir rastlanan bir genç kız tipini bu kadar başarıyla canlandırmak, Çiğdem Selışık'ın sanat gücünü gösterir.

Şahap Akalın'ın canlandırdığı Profesör Serebryakov tipi bize hiç de yabancı gelmemektedir. Nitekim böyle yarım yetişmiş, asalak tipler bizim toplumumuzda da fikir, sanat ve ilim adamları arasında hiç de eksik değildir. Şahap Akalın bu fuzuli kalabalığın bir ferdini incelemiş ve Serebryakov'u da böylece mükemmel bir şekilde yaşatmıştır.

Oyunun sahneye konuşunda dekorun rolü çok mühimdir, Bu güçlü eserin gerektirdiği havayı verebilmekte iyi bir dekoratörün hissesi büyüktür. Refik Eren hazırladığı dekorla Ankara seyircisinin hayranlığını kazanmıştır.

Gorki'nin Yaz Misafirleri*

! , i

i i

"M

aksim Gorki, yüzyılımızın dramaturj.isini

biçimlendi,:

ren büyük yazardır. toplumcu edebıyatın babasıdır deniyor; kuşku yok. .. Gorki, bütün dillere çevrildi, hala bütün ülkelerin tiyatro repertuvarında yer alıyor, Fama Gardeyev, Artamanavlar gibi romanları hala okunuyor. 20. yüzyılın sonunda Doğudaki, Batıdaki bir sürü insan Klim Sangİlı'de birşeyler buluyorlar, buluyorlar çünkü etrafımızda öyleleri yaşıyorlar.

Gorki, Devrimden önce Çarlığın Bilimler Akademisine üye seçilrnişti; hükümet, üyeliğini onaylamayınca Çehov ve Korolenko akademi üyeliğinden istifa ettiler. Yaşarken ve ölümünden sonra bu kadar farklı ve geniş çevrelerde saygı duyulan ve sevilen bir yazarı değerlendirmek kuşkusuz kolay değil...

Gorki'nin tiyatro eserleri dram tekniği yönünden Çehov'unkiyle, hatta Norveçli yazar lbsen'inkiyle bir benzerlik gösterir. Çehov'da ağır ağır işleyen dramatik kurgu, Gorki'de daha fırtınalı ve sert çizgilerle gelişir. Küçük Burjuvalar, Yaz Misafirleri (Daçniki), Sefiller (Na Dne) gibi tiyatro eserlerinin toplumsal gerçekçilik gibi bir kavramın ötesinde anlamı var; zaten toplumsal gerçekçiliği dar anlamda kullanmak ve yorumlamak Gorki'yi değerlendirmeye yetmez. Gorki toplumsal gerçekçidir, çünkü yüz-

T---

yılın insanının trajedisini veya traji-komedisini yazıyor. Ama bu trajik çözülmezlik, salt yüzyılın getirdiği bir ikirciklenmeden (dilernma) değil, insanın uzun tarihinden kaynaklanmaktadır.

Gorki, gerçekte yüzyılın karmaşıklaşan toplumsal düzeninde ortaya çıkan uyanmamış insanın komedisini yazmaktadır. Yazarın en iyi yorumculardan György Lukacs, onu Balzac'la karşılaşunrken bir paralellik kurmaktadır. Değişen dünyaya uyum sağlayarnayanlar kadar, sağladığı sanılanların trajik dilernmasını, yani "insanlık komedisi'ni bir başka düzeyde Balzac yazmıştır da ondan ...

Gorki'nin ardında büyük bir edebiyat ve düşünce geleneği vardır, önünde ise büyük bir umut ve kurtuluş inancı. .. Bu umut ve inanç onu yüzyılın trajedisini ustaca işleyen bir başka çağdaşından, yani lbsen'den ayırır. lbsen'de çelişkileri ve çıkmazıyla başbaşa bırakılan insan, Gorki'de daha kesin eleştirici çizgilerle, ama kategorik merdivenlere oturtulmadan betimlenir. O hükmünü vermeden önce herkesi dinleyen ve dinleten bir yargıçtır. Tablosunda sevdiği renkler kadar, sevmediği renklerin de hakkını veren, hatta görkemlice işlemekten kaçınmayan bir ressamdır. Yaz Misafirleri'nde Maria Lvovna'nın monologu kadar, Pavel Rjumin'in nihilist reddiyesini de görkemli ve çekici biçimde dizeler.

Ancak çekici olan illa ki doğru demek değildir. Gorki, bütün büyük sanatçılar gibi ölçüyü ve dengeyi bilir. Varvara Mihaylovna veya Maria Lvovna'nın solcu sözlerine meydanı boş bırakmaz, nitekim onların karşıtlarında da tutarlı bir mantık silsilesi ve parlak üslup vardır. Tabii kendi içinde tutarlı her cümle ve parlak üslupla söylenen her söz doğru değildir. Dahası Gorki, insanların hiçbirini kolay karalamaz, hepsinin insanlar olarak çelişkileri, bunun yanında da yücelikleri vardır. Kişi bulunduğu yere kendi iradesi ve seçimiyle gelmez her zaman, ama gideceği yeri kendinin seçmesi gerekir. Yaz Misafirleri bulundukları çıkmaza belki kendileri gelmemişlerdir, ama bu çıkmazdan kendilerinin çıkmaları gerekir. Aslında eğri de doğru da konuşsalar, hepsi ülkelerinin ve toplumlarının içinde "yaz misafirleri'tdır.

Modern Tiyatro'nun Ustası tbsen

Gorki, toplumsal yabancılaşmayı en çarpıcı biçimde yaşayan insanlar kalabalığının, küçük burjuvaların dramını erkenden gö- renlerdendir. Toplumsal değişme, toplumuna karşı böylesine so- rumsuz ve yabancı, ama o toplumun çalkantılarından da en çok sarsılan, gerçekten traji-komik bir grup yaratmıştır. Gorki küçük burjuvalar için şöyle diyor:

Misafirleri'nin tanımı için bu kadarı yeter sanırım.

ı 9. yüzyılda bütün Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da gelişen kapitalizm yeni ara kesimler yarattı. Eski köylülerin, yoksul şehirlilerin okuyan meslek sahibi çocukları, zenginleşen köylüler, tüccarlaşmaya başlayan esnaf takımı, kimi zaman Çarın çevresindeki zadegün ailesi çocuklarından, toprak ağalarından daha tutucu ve topluma yabancıydılar. Bütün Avrupa aynı değişimi ve aynı kesimin bunaltıcı varlığını yaşıyordu. Alman yazar Heinrich Mann'ın der Untertan (Sadık Bende) adlı romanının, lbsen'in karakterlerinin Gorki'yle çağdaş olması rastlantı değildir. Ama Gorki, bu olguyu diğerleri gibi insanlığın kalıtımsal ve kalıcı bir özelliği olarak değil, geçici bir hastalığı, tarihin belli bir kesitinde artan çelişki ve hastalık olarak işledi.

ASrın klasik tiyatronun bu ünlü eserini sergilemesi, sevindi rici bir başlangıç. Rutkay Aziz'in sahneyi kullanış biçimi ve oyun düzeni başarılı. Ancak bazı sahnelerin tekrarı, oyunun kurgusuna ve yazarın dengeli diyalog düzenine ters gibi görünüyor. Bu nunla birlikte zor bir metnin ölçülü ve duyarlı bir biçimde sah nelendiğini belirtmek gerekir. Sergei Basov'da Alp Öykerı, Varvara Mihaylovna'da Nurseli Çamlıbel, Olga'da Meral Nirorı, Mario Lvovna'da Berrin Ötenel, Doppelpunkt'da Ertan Savaş çı ve Sus-

___ L

I •

bse geçn'in yüzen an yıld yüzbu Avryıla tiyatupa rosu bü- nun yük dra mat urgu oldu ğu, çok fark lı görü ş sahi pleri nin birle ştiği bir yarg ıdır. 19. yüz yılın deği şen Avr upa topl umu

, değişen aile, insan ve çevresi arasındaki uyum sorunları onun

eserlerinde saf realist bir yaklaşımla ele alınır. lbsen'in

oyunlarında insana ne gibi bir kurtuluş yolu gösterdiği konusu, o

günden bugüne bütün eleştirmenler arasında tartışmalıdır. Ama

herkes tbsen'in tiyatro sanatına ve tiyatro seyircisine yeni ufuklar

açtığı konusunda birleşiyor.

tbsen tiyatroyu teatral olmaktan çıkarmış; bu sanatı dili, de-

koru, plastik unsurlarıyla yeni bir evreye ulaştırmış, yeni bir ya- lov'da
Ferdi Merter, Jale Aylanç, Altan Erkekli başarılı bir klasik oyundaki
katkılarını gösterdiler. Oyuncuların tümüyle u u 1 "

uzey ı ır oyun çıkardıkları görülüyor. li b' d

Y m u, Oyunun. d:ka.r v~ kostümü, tam anlamıyla olgun ve bilgili bir
sanatçının Dar bir salonda yazarın b" .. k 1

uyu ryatro arın sa~neleri betimlediği dekor ustalıkla dağıtılmış, orta
Rusya'nın do~ası ve daça'sı resmedilmişti. Bu dekoru taınamlayan
kostümler ıse 20. yüzyıl başındaki modayı en ince ayrıntıya kadar
yansıtıyordu. Yücel Tanyeri'nin gerçekten kutlanması gereken bir
çalışmasıyla karşılaştık.

T

zarlık, rejisörlük, oyunculuk döneminin öncüsü olmakla kalmayıp tiyatro
seyircisinin de bu yemliğe uyum sağlaması için kendisini nitelikçe
değiştirmeye zorlamıştır.

Çok farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen, tbsen de Çehov gibi
naturalist-realist tiyatronun öncüsü sayılmalıdır. tbsen yeni dramanın
ustasıdır; tiyatro ondan sonra sadece bir sahne sanatı değil, günlük dille,

değişen toplum hayatını incele- meye yönelik bütün bilgilerle kaynaşan, onlardan yararlanan bir bütüncül sanat (Gesamtkunstwerk) oldu.

tbsen yüzyılımızın devamlı tartışılan. yorumlanan yazarıdır; yaşadığı zaman da öyleydi. Hugo von Hoffrnarısthal onu; "iç

i

dünyamızı saydamlaştıran, insanın kendini özgürleştirmesi olayının öncüsü olan yazar", diye nitelerken Clara Stuyvet gibi feminist yazarlar Nora'da özgürlüğün mesajını buluyorlardı.

Aslında tbsen özgürleşmenin yolunu mu, yoksa yazgımız olan bir tutsaklığı mı betimliyordu? Nora acaba çağın direnen kadını mıydı, yoksa modern çağın getirdiği çarpık ilişkilerden ürkerı geleneksel doğal bir kadın mıydı? Sorular çok farklı olduğu gibi, tbsen üzerindeki yorumlar da hep birbirinden farklıydı. Plehanov, Brand oyununu ele alarak lbsen'i şöyle eleştiriyordu:

"Brand bir Donkişot. .. Ama tspanyol Cervantes Donkişot'unun yanına bir Sancho Pancha koymuş, onu "efendi kendine gel, bu yaptığın saçmalıklar nedir?" diye uyarıyor. Cervantes Donkişot'un kişiliğinde Donkişotlukla alayederken, tbsen Dorıkişotluğu ciddiye alıp, program diye öneriyor."

Bütün bunlara rağmen, tbsen'in 20. yüzyıl insanının çıkmazını önceden gören, seyircisini o çıkmaz ın içine çekip bu atmosferi hissettiren ve düşündüren bir filozof-tiyatro adamı olduğu da açık.

Aslında çağırtuz insanı, dünyasının çıkmazlarını görme konusunda tbsen'e çok şey borçlu. Nora, Hedda Gabler, Lille Eyolf ve Brand ... Bunların belki hiç birisi tutarlı çıkış yolu bulamayan karakterler, ama modern toplumda insanla çevresi arasında olan sözde uyum (daha doğrusu uyumsuzluk) içinde bocalayan kişiler oldukları açık.

tbsen modern çağ insanının içine düştüğü tezatları çok önceden görüp, bir Barok kuyumcunun ustaca duyarlığıyla, kişilerin ruh yapısını işleyerek serimledi. O, derin karakter tahlillerini kişiler arasında kurduğu diyalog kadar dekor, giysi ve sahne düzeniyle adeta büyük bir tablodaki duyarlı denge ve bütünlük içinde gerçekleştirmektedir.

Tiyatro klasik evresini tbsen ve Çehov'la tamamlıyor; ustalığın doruğuna ulaşan bu iki yazarla modern tiyatronun da kapıla-

rı açılıyordu. Her ikisi de farklı dünyaların ve farklı beklentilerin yazarıdır, ama yeni tiyatronun büyük öncüleridir.

tbsen tiyatroda ustalık isteyen bir yazar. Bu ustalık talebi, sahnedekiler kadar, sahnenin önündekilere, yani seyircilere de yönelik. Galiba Ibsen'i yaşatan, sevdiren güçlü yönlerinden biri de bu ...

İlber Oytaylı - Gelenekten Geleceğe

Kitaplar, uygarlığa yol gösteren ışıklardır.

bu Kanunda öngörülen izinler alınmadan gerçekleştirilebilir."Bu nüshalar hiçbir

Grubumuza üye olmak için

kitapsevenler-subscribe@googlegroups.com

adresine boş bir mail atın size geri gelen maili aynen yanıtlamanız yeterli olacaktır. Tavsiye etmiyoruz ama Grubumuzdan memnun kalmazsanız,

kitapsevenler-unsubscribe@googlegroups.com

adresine boş bir mail gönderip, gelen maili aynen yanıtlayarak üyeliğinizi sonlandırabilirsiniz. Daha Fazla Seçenek İçin, grubumuzun ana sayfasını

http://groups.google.com.tr/group/kitapsevenler?hl=tr

Burada ziyaret edebilirsiniz.

saygılarımla.

İlber Oytaylı - Gelenekten Geleceğe